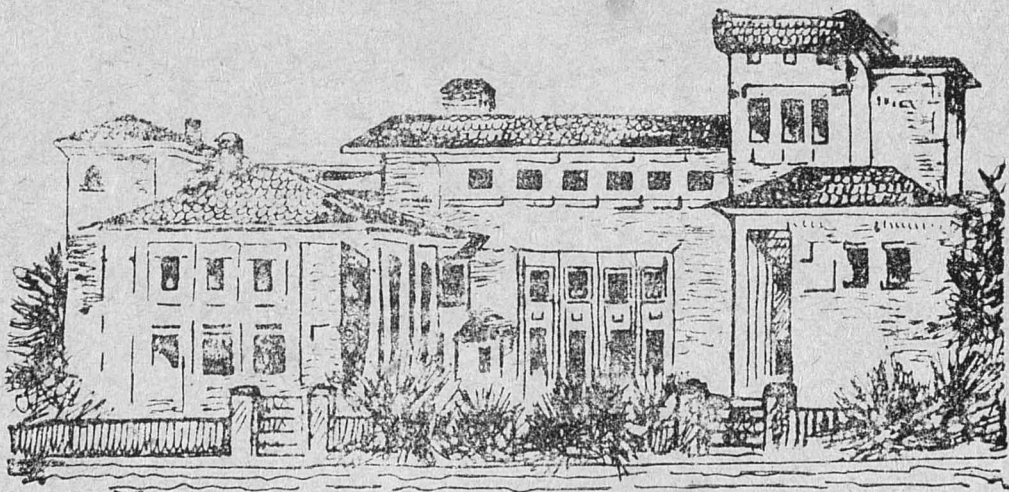

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICA

fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul 2, 1991

5-6

Mai — Iunie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 12 ori pe an

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă prin întreprinderi și instituții. Prețul unui abonament este de 180 lei.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ROMPRES-FILATELIA Departamentul Export-Import, presă P. O. Box 12—201. Telex 10 376 prsif r — București, Calea Griviței nr. 64—66.

COLECTIVUL DE REDACȚIE

ION APOSTOL — *redactor șef adjunct*
MIHAI OPRÎȚESCU
NAGY PIENARU

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Colectivului de redacție al revistei „REVISTA ISTORICĂ”.

Adresa Redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
71247 — București, tel. 50.72.41

www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOM II, NR. 5—6
Mai—Iunie 1991

S U M A R

ISTORIA ROMÂNIEI

PETRE ȚURLEA, Nicolae Iorga — luptător pentru unitate națională	237
MIHAI OPRÎTESCU, Relațiile dintre N. Iorga și Monarhie (1930—1932)	259
NICOLAE DASCĂLU, Nicolae Iorga și propaganda externă a României (1918—1940)	271
TATIANA DUȚU, Elemente ale filosofiei istoriei în opera lui Nicolae Iorga	289

DOCUMENTAR

CONSTANTIN ȘERBAN, Biblioteca savantului Nicolae Iorga (II)	299

MEMORII. CORESPONDENȚĂ. ÎNSEMNĂRI

C. A. ROSETTI, Mărturii inedite (<i>Valeriu Stan</i>)	313

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

Cel de-al XVII-lea Congres Internațional de Științe Istorice de la Madrid (<i>Dan Berindei</i>)	323

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

Primul an de activitate a Laboratorului de istorie a mentalităților (<i>Iolanda Țighilii</i>) ; Aniversarea a 800 de ani de existență a Ordinului Teutonic (<i>Eugen Glück</i>) ; Donăție de cărți din Venezuela (<i>Eugen Denize</i>)	329

RECENZII

VICTOR FRUNZĂ, <i>Istoria stalinismului în România</i> , Edit. Humanitas, București, 1990, 589 p. (<i>Florin Constantiniu</i>)	333
LUCHIAN DEACONU, <i>Momente din epopeea făuririi statului național unilar român</i> , Edit. Scrisul Românesc, Craiova, 1988, 263 p. (<i>Valeriu A. Giuran</i>)	335
ANNA MARIA CITTADINI CIPRI, <i>Meridionalismo e Azionismo nel crepuscolo sabaudo</i> , Piero Lacaita Editore, Manduria, 1989, 300 p. (<i>Ștefan Delureanu</i>)	336
J. ANGEL SESMA MUÑOZ, <i>El establecimiento de la Inquisición en Aragón (1484-1486)</i> . <i>Documentos para su estudio</i> , col. Fuentes históricas aragonesas, 15, Zaragoza, 1987, 255 p. (<i>Eugen Denize</i>)	337

REVISTA REVISTELOR

„Annales de démographie historique”, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1986, 525 p. (<i>Louis Roman</i>)	341
„Histoire & Mesure”, un nou periodic al cercetării interdisciplinare (<i>Irina Gavrilă</i>)	344

„Revista istorică”, tom II, nr. 5—6, p. 235—346, 1991

REVISTA ISTORICĂ

NOUVELLE SÉRIE
TOME II, N°s 5—6
Mai—Juin 1991

SOMMAIRE

HISTOIRE DE LA ROUMANIE

PETRE ȚURLEA, Nicolas Iorga — combattant pour l'unité nationale	237
MIHAI OPRÎTESCU, Les relations entre N. Iorga et la Monarchie (1930—1932) . . .	259
NICOLAE DASCĂLU, Nicolas Iorga et la propagande extérieure de la Roumanie (1918—1940)	271
TATIANA DUȚU, Éléments de philosophie de l'histoire dans l'œuvre de Nicolas Iorga	289
DOCUMENTAIRE	
CONSTANTIN ȘERBAN, La bibliothèque du savant Nicolas Iorga (II)	299
MÉMOIRES. CORRESPONDANCE. NOTES	
C. A. ROSETTI, Témoignages inédits (<i>Valeriu Stan</i>)	313
PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE	
Le XVII ^e Congrès International de Sciences Historiques à Madrid (<i>Dan Berindei</i>) . .	323
LA VIE SCIENTIFIQUE	
Première année d'activité du Laboratoire d'histoire des mentalités (<i>Iolanda Țighileu</i>) ; 800 ans d'existence de l'Ordre Teutonique (<i>Eugen Glück</i>) ; Donation de livres du Venezuela (<i>Eugen Denize</i>)	329
COMPTES RENDUS	
VICTOR FRUNZĂ, <i>Istoria stalinismului în România</i> (Histoire du stalinisme en Rouma- nie), Edit. Humanitas, București, 1990, 589 p. (<i>Florin Constantiniu</i>)	333
LUCHIAN DEACONU, <i>Momente din epopeea făuririi statului național unitar român</i> (Moments de l'épopée de la création de l'État national unitaire roumain), Edit. Scrisul Românesc, Craiova, 1988, 263 p. (<i>Valeriu A. Giuran</i>)	335
ANNA MARIA CITTADINI CIPRI, <i>Meridionalismo e Azionismo nel crepuscolo sabaudo</i> , Piero Lacaita Editore, Manduria, 1989, 300 p. (<i>Ștefan Delureanu</i>)	336
J. ANGEL SESMA MUÑOZ, <i>El establecimiento de la Inquisición en Aragón (1484—1486)</i> . <i>Documentos para su estudio</i> , col. Fuentes históricas aragonesas, 15, Zaragoza, 1987, 255 p. (<i>Eugen Denize</i>)	337

REVUE DES REVUES

„Annales de démographie historique”. Éditeurs de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1986, t 25 p. (<i>Louis Roman</i>)	341
„Historia & Mesure”, un nouveau périodique de la recherche interdisciplinaire (<i>Irina Gaviilă</i>)	344

ISTORIA ROMÂNIEI

NICOLAE IORGA — LUPTĂTOR PENTRU UNITATE NAȚIONALĂ

PETRE ȚURLEA

Pe Nicolae Iorga îl cunoaștem în primul rînd ca istoric. El a fost, însă, și scriitor, critic literar, dramaturg, ziarist, profesor, om politic. Aflat în centrul atenției unei societăți întregi, a fost personalitatea care, aproape o jumătate de secol a influențat, uneori determinant, drumul societății românești.

Din 1899 Nicolae Iorga își începe activitatea politică, subordonînd-o realizării idealului național de unitate. Participarea sa activă la viața societății o motiva chiar în discursul de recepție la Academia Română, în 1911: „Făcînd parte dintr-un popor, înfățișîndu-i viața, încălzîndu-se astfel de toate silințele și credințele cheltuite în cursul epocilor, mișcate de nesfîrșitele suferințe prin care a trebuit să treacă neamul său pentru ca să ajungă pînă la timpul de față, avînd în sufletul său răsunetul tuturor triumfurilor și tuturor înfringerilor cîștigate și suferite în timp de secole, istoricul e un bătrîn prin experiență al nației sale. Dacă nu-l întrebă alții, el e dator să vorbească, ținînd la dispoziția contemporanilor învățăături culese în vastul cîmp al trecutului studiabil. [...] istoricul e dator a fi un animator neobosit al tradiției naționale, un mărturisitor al unității neamului peste hotarele politice și de clasă, un predicator al solidarității și un descoperitor de ideale spre care cel dintîiu trebuie să meaiță dînd tineretului ce vine după noi exemplul”¹. Se pot identifica elementele care stăteau la baza concepției sale politice. Mai întîi era cultul vieții tierute, cu sublinierea necesității cunoașterii acesteia, dar nu pentru simpla îmbogățire a cunoștințelor, ci pentru impulsionarea activității prezente. Semnificativ în acest sens este finalul discursului ținut la Iași în 1909, la aniversarea a 50 de ani de la Unirea principatelor, conceput ca un îndemn pentru contemporani spre desăvîrșirea Unirii: „Fiecare generație poartă răspunderea meirîi și a faptelor sale. Fiecare generație e chemată să adauge ceva la moștenirea celor care au fost înainte de dînsa și generația care nu face acest lucru este distrusă, ca pedeapsă, în amintirea urmașilor”². Un al doilea element de bază al teoriei politice a lui Nicolae Iorga este susținerea rolului determinant al țărănimii în evoluția țării, pornind de la preponderența numerică a acestei

¹ *Discursuri de recepție*, XXXV, București, Academia Română, 1911, p. 3 — 24.

² N. Iorga, *La sărbătoarea zilei de 24 Ianuarie*, în „Calendarul Ligii Culturale”, 1910, p. 56.

clase, dar și de la considerentul că ea păstrează nealterată tradiția, spiritul de sacrificiu pentru țară. De asemenea, istoricul dorea ca la baza activității politice să stea ideea morală, care ar fi dus la înlăturarea politicianismului, la subordonarea activității pe plan politic binelui maselor populare. Corolarul tuturor acțiunilor în domeniul politic trebuia să fie solidaritatea națională, trecînd peste barierele de clasă, solidaritatea care singură putea duce la înfăptuirea idealului statului unitar național.

Pe linia acestui ideal, Nicolae Iorga va desfășura o vie și constantă propagandă în țară sau în afara ei. Neținînd seamă de autoritățile maghiare, el prezintă în 1901, la Budapesta, în cadrul Societății Academice Române „Petru Maior”, o conferință despre Mihai Viteazul, pentru ca, în 1904 la Futna, aflată sub administrație austriacă, să împartă participanților la comemorarea a 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare, un studiu privitor la domnul Moldovei întregi. În martie 1906 va fi principalul animator al protestului studenților bucureșteni, căruia i s-a alăturat întreaga intelectualitate românească, împotriva cosmopolitismului claselor conducătoare.³ În 1907 se va constitui ca principal apărător al țăranilor răsculați.⁴ În același an va fi ales în Camera Deputaților.⁵ Cu prilejul acestui succes electoral, studenții români din Budapesta îi scriau că el este „întruchiparea idealurilor cele mai curate și cele mai sfinte ale românismului” și, de aceea, activitatea sa politică va fi „începutul unui viitor luminos mai bun”; telegrama se încheia cu afirmarea credinței că nu va întîrzia vremea cînd „România va fi a românilor — și a tuturor românilor”, subliniindu-se astfel faptul că mulți contemporani își dădeau seama de adevăratul țel pentru care istoricul se antrenase în viața politică a României.⁶

În lupta pentru realizarea statului național, Nicolae Iorga a folosit intens activitatea publicistică, colaborînd la multe dintre ziarele vremii sau întemeind unele proprii: „Neamul românesc”, „Neamul românesc pentru popor”, „Cuvîntul naționalist” ș.a., precum și mai multe reviste cu caracter cultural și științific. „Neamul românesc” pătrundea în toate provinciile, inclusiv în cele ocupate.⁷ Atunci cînd vameșii erau prea vigilenți, titlul era schimbat, adoptîndu-se pe rînd numele anotimpurilor, apoi i s-a spus „De la noi”, „Pentru popor”, „Sfaturi”, „Din țară”, „Economicul” ș.a.; în ultimă instanță i s-au pus în frunte literele alfabetului (Revista A, B, C...). Nicolae Iorga constata: „N-am isprăvit alfabetul și s-a isprăvit cu dominația străină în aceste regiuni.”⁸

³ Idem, *Lupta pentru limba română*, București, 1906.

⁴ Faptul este subliniat, printre alții, de Andrei Oțetca, B. Theodorescu. Nicolae Iorga, Gh. I. Florescu, Gh. Buzatu, I. Agrigoroaici.

⁵ Vezi Gh. I. Florescu, N. Iorga. *Începuturile activității parlamentare (1907 — 1911)*, (I și II), în AIIAI, XVIII (1981) și XIX (1982).

⁶ I.E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. X, București, 1939, p. 188.

⁷ Pentru răspîndirea „Neamului românesc” înainte de 1914 vezi: Arh. St. București, fond N. Iorga, dosar 3, f. 32; Biblioteca Academiei Române (în continuare B.A.R.), Corespondența N. Iorga, vol. 102, f. 270; Ștefan Ciobanu, N. Iorga și Basarabia, în vol. *Omagiu lui N. Iorga*, Craiova, 1921, p. 72; Sever Dan, *Iorga și iorghiștii*, Idem, p. 111; V. Curcăpeanu, *Mîșcarea culturală pentru Unirea din 1918*, București, Edit. Științifică, 1968, p. 166 — 167.

⁸ „Neamul românesc pentru popor”, nr.-le 16—17 din 1938, p. 269.

Un rol foarte important în ansamblul activității lui Nicolae Iorga l-a avut Universitatea Populară de la Vălenii de Munte, inaugurată în 1908, care avea forma unor cursuri ținute de diverse personalități culturale timp de o lună, vara. În spatele unui paravan cultural, Universitatea pregătea, în plan spiritual, Marea Unire. Aflăm ecoul prelegerilor în rîndul cursanților din relatările ziariștilor și din scrisorile primite de istoric. Cursul acestuia, ținut întotdeauna seara, concentra atenția tuturor prin bogăția materialului expus, printr-o logică impecabilă și prin felul curgător, larg accesibil, al vorbirii; toate acestea erau corelate cu vocea plăcută, bogăția de limbă și înfățișarea impunătoare. Un ziarist relatează: „Se prezintă ca om. Dar ce om formidabil. Om care sufletește are darul dumnezeiesc de a face ce voiește cu auditoriul Te răpește în sferă, te duce să ți se strîngă sufletul de durere, vezi, cînd voiește și cînd vrea te impresionează pînă la lacrimi”.⁹ În scrisori, foștii cursanți se angajau să stea la bine și la rău lîngă el și lîngă steagul pe care l-a desfășurat „pentru un mai fericit viitor al mult încercatului și nefericitului nostru neam românesc”.¹⁰ În teritoriile ocupate înființarea Universității Populare a produs o vie mulțumire printre români și măsuri represive din partea autorităților împotriva celor care se duceau la Văleni. Ministrul învățămîntului de la Budapesta, contele Apponyi, va da ordin de oprire a tuturor celor care doreau (învățători sau studenți) să meargă la cursuri, sub amenințarea unor pedepse administrative.¹¹ Înscriindu-se pe aceeași linie, presa maghiară a condamnat cu vehemență cursurile. „Budapesti Hírlap” din 25 iulie 1908 îl considera pe Nicolae Iorga ca „reprezentantul celui mai extremist șovinism român în politică și în știință. Scrierile și vorbirile lui gem de expresiile propovăduitoare de idei daco-romane”.¹² În schimb, presa română din Bucovina și Transilvania în totalitate s-a arătat favorabilă cursurilor. „Gazeta Transilvaniei” scria în 1912: „Noi fiii Ardealului îndurerat am venit și venim cu mare dor de lumină și înaintare la cursurile de vară, ca apă vie să luăm din izvorul dătător de viață de aici”.¹³

Tot în 1908, la Vălenii de Munte a fost înființată Tipografia „Neamul Românesc”, care a avut un mare rol în lupta pentru unitate națională; publicațiile ei pătrunzînd și în Transilvania, Bucovina și Basarabia, susțineau moral pe românii din provinciile nelibere. La Văleni vor

⁹ „Drapelul”, Lugoj, IX, nr. 74 din 11(24) iulie 1909.

¹⁰ Scrisoare a lui Mihail Gașpar din Lugoj, în I.E. Torouțiu, *op.cit.*, vol. V III, p. 236 — 237.

¹¹ „Tribuna”, Arad, XIII, nr. 143 din 3(16) iulie 1909, anunța că ordinul a sosit și la școlile din Arad. „Gazeta Transilvaniei”, LXXII, nr. 143 din 4(17) iulie 1909, publică stirea extinderii interdicției și asupra elevilor de gimnaziu. Pentru a fi împiedicați să meargă la Văleni, învățătorii din Bucovina erau sistematic concentrați în timpul verii — I.E. Torouțiu, *op.cit.*, vol. VIII, p. 112; „Neamul românesc” IV, nr. 84 din 31 iulie 1909, p. 1351. Înscrierea la cursurile de vară se făcea prin intermediul redacțiilor ziarelor de peste munți, pentru ca autoritățile să nu afle numele participanților; I. Buteanu, redactor la „Gazeta Transilvaniei”, scria lui N. Iorga, la 6 iulie 1914: „Participarea la cursurile din Văleni e privită de către autoritățile țării noastre ca o crimă” — *Scrisori către N. Iorga*, III, (1913 — 1914), ed. îngrijită de Petre Țurlea, Edit. Minerva, București, 1988, p. 278. Sever Dan, din partea Partidului Național Român, scria din Arad, la 15 iulie 1914: „Ce să facem, trebuie să ne ferim de păzitorii noștri . . .” — *Idem*, p. 286.

¹² B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 105, f. 129 — 131.

¹³ „Gazeta Transilvaniei”, LXXV, nr. 146 din 4(17) iulie 1912.

apare cărți pentru și despre toate regiunile românești, manuale de școală în zeci de mii de exemplare, trimise peste graniță. Toate aceste cărți trebuiau, în concepția lui Nicolae Iorga, să consolideze conștiința necesității și posibilității îndeplinirii idealului național de către generația începutului de secol.

Nicolae Iorga era conștient de faptul că idealurile sale în privința vieții politice și naționale pot fi atinse mai ușor prin intermediul unui partid, decît printr-o luptă izolată. De aceea, în 1906 va duce tratative cu Nicolae Filipescu și Titu Maiorescu pentru a intra în Partidul Conservator junimist; cerea în schimb modificări radicale în programul acestuia și direcția ziarului „Epoca”. Junimiștii erau interesați să se folosească de prestigiul istoricului în rîndul opiniei publice, dar nu acceptau cererile acestuia, și ca urmare, tratativele au fost rupte. Eșecul înregistrat în tentativa de a îndrepta activitatea unuia dintre partidele mari ale epocii spre îndeplinirea practică a concepțiilor sale politice a fost urmat de acțiunile avînd drept scop crearea unui partid propriu. În jurul istoricului se formează un grup de intelectuali animați de aceleași idealuri politice și naționale, cu manifestări tot mai importante începînd din 1908. Tot acest an este și momentul de întărire a legăturilor dintre istoric și conaționalii din regiunile ocupate, fie în cadrul cursurilor de vară de la Vălenii de Munte, fie prin corespondență. Totodată, strînge relațiile cu Liga Culturală al cărei secretar general devine la 2 iunie 1908. La întrunirea din București a Ligii, la 14 octombrie 1908, vorbește despre *Cultură națională și politică națională*,¹⁴ fiind și autorul moțiunii care cerea guvernului adoptarea unei politici bazată pe colaborarea cu vecinii din Peninsula Balcanică și ostilă Austro—Ungariei.¹⁵

Grupul din jurul lui Nicolae Iorga, care se intitula naționalist democrat, își definește clar direcțiile de activitate în toamna lui 1908. La o întrunire la Iași, 2 noiembrie, istoricul arăta că România acelui moment era „numai un provizorat în vederea altei forme a vieții politice pentru românime: ea nu mai poate trăi înăbușită și amortită în hotare meschine.” Se ridica împotriva curentului federalist, al Austriei Mari, propunînd alianța cu popoarele balcanice, deoarece „forțele lor, chiar dacă sînt slabe, sînt ale unor nații adevărate care se află pe teritoriul lor și pot impune oricui.”¹⁶

Activitatea politică a lui Nicolae Iorga era, în 1908, din ce în ce mai atent urmărită de reprezentanții puterilor centrale la București. În decembrie, în timpul întrevederii sale cu Carol I, prințul Schönburg se arăta alarmat de mișcarea națională iredentistă românească, iar Regele i-a indicat pe Nicolae Iorga și Petre Grădișteanu ca cei mai periculoși agitatori.¹⁷ La începutul lui 1909, cînd la inițiativa Societății „Șteaua Română” din Cîmpulung Moldovenesc, istoricul urma să țină în localitate o conferință, autoritățile austriece din Bucovina îi refuză pașapor-

¹⁴ „Neamul românesc”, III, nr. 123 din 15 octombrie 1908.

¹⁵ V. Netca, C. Gh. Marinescu, *Liga Culturală și Unirea Transilbaniei cu România*, Iași, Edit. Junimea, 1978, p. 214.

¹⁶ „Neamul românesc”, III, nr. 132 din 5 noiembrie 1908, p. 2085 — 2090: vezi și broșura *Întrunirea naționalistă din Iași*, Tip. „Neamul Românesc”, Vălenii de Munte, 1908.

¹⁷ Liviu Maior, *Mișcarea națională română din Transilvania 1900 — 1914*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1986, p. 121.

tul. Contele Bellegarde trimite o scrisoare de motivare; cel refuzat era un „politician al României care s-a manifestat în timpul din urmă în patria sa, cu toată energia, ca cel mai aprig dușman al unei politici prietenoase Austriei. Fiecare sărbătorire a ilustrei lui persoane [...] ar putea fi privită, în momentul de față, [...] ca o demonstrație română iredentistă și, evident, antiaustriacă.” Răspunsul era trimis imediat: „Politica pe care o reprezintă și o propag are un crez mai simplu și care e în domeniul realității a ni se păstra oriunde ființa etnică neatinsă [...] și, prin muncă, a ni aștepta ceasul, care va veni, dându-ni tot ce este al nostru și nimic mai mult.”¹⁸

În decembrie 1908, Nicolae Iorga îndemna guvernul să organizeze așa cum se cuvine sărbătorirea a 50 de ani de la Unirea Principatelor.¹⁹ La 14 ianuarie 1909 va prezenta, în jurul aceleiași probleme, o interpellare în Camera Deputaților,²⁰ cerind ca întreaga armată să participe la sărbătorire și Parlamentul să se adune la Mitropolie pentru o slujbă de pomenire a celor de la 1859. Istoricul va fi sufletul marelui acțiuni desfășurată la Iași la 24 ianuarie 1909, atrăgând celor de față atenția că poartă o răspundere grea: „Fiecare generație e chemată să adauge ceva la moștenirea celor care au fost înainte de dînsa, și generația care nu face acest lucru este distrusă, ca pedeapsă, în amintirea urmașilor [...] N-aveți dreptul, nici într-o privință, să fiți din generațiile acelea, fiindcă Unirea de la 1859 se cheamă numai capitolul întâi din Unirea poporului românesc.”²¹

În mai 1909, Nicolae Iorga este expulzat din Bucovina în timp ce conducea un grup de 38 membri ai Ligii Culturale într-o excursie la Suceava, fiind amenințat și cu arestarea²². Iritarea autorităților austriece se datora în special articolelor din „Neamul românesc”. Expulzarea a stînit un puternic ecou în opinia publică din Regat și între conaționali din Transilvania și Banat și presiuni asupra guvernului român pentru a lua măsuri antiaustriece.

În aprilie 1910 s-a constituit Partidul Naționalist Democrat, sub președenția lui Nicolae Iorga și a profesorului ieșean A.C. Cuza. Programul acestui partid era edificator pentru concepția politică a istoricului; însăși succesiunea în text a țelurilor partidului indica prioritățile ce se urmăreau: primul capitol se referea la politica externă, afirmîndu-se dorința de a se pleca de la conștiința unității neamului și a intereselor lui solidare în toate privințele. În Transilvania, „Tribuna” s-a arătat entuziasmată, considerînd data de 23 aprilie ca pe „o zi memorabilă în analele istoriei politice a neamului nostru; căci este pentru întîia oară vorba de înființarea unui partid politic pe baza ideii unității poporului românesc de pretutindeni. Și acesta este punctul de vedere care ne în-

¹⁸ „Neamul românesc”, IV, nr. 3 din 11 ianuarie 1909, p. 33 – 36.

¹⁹ Idem, III, nr. 147 din 10 decembrie 1908, p. 2325 – 2326.

²⁰ Idem, IV, nr. 6 din 18 ianuarie 1909, p. 81 – 89; N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I, p. 223 – 233.

²¹ N. Iorga, *La sărbătoarea zilei de 24 Ianuarie*, în „Calendarul Ligii Culturale”, 1910, p. 56 – 58. „Neamul românesc”, IV, nr. 8 – 9 din 24 ianuarie 1909, p. 113 – 114, publică un articol al lui N. Iorga îndemnînd la luptă „pentru a doua Unire”.

²² „Neamul românesc”, IV, nr. 54 din 24 mai 1909, p. 857, publică decretul de expulzare și un comentariu al lui N. Iorga.

teresează direct pe noi, românii din Ardeal și Ungaria.” Același entuziasm în Bucovina, unde „Patria” scria: „Ceea ce era de multă vreme un vis, devine realitate.”²³

Față de războaiele balcanice din 1912 și 1913, Nicolae Iorga a avut o poziție justă, în concordanță cu interesele țării, admitând participarea la al doilea război a României pentru a menține echilibrul balcanic și pentru întregirea Dobrogei. Odată sfârșit conflictul, istoricul a acționat pentru stingerea animozităților, pentru apropierea și conlucrarea în folosul tuturor popoarelor din zonă; acesta era și scopul înființării Institutului Sud—Est European în 1913.²⁴

În anii premergători războiului mondial, relațiile lui Nicolae Iorga cu românii din teritoriile ocupate s-au consolidat. Față de politica de forțată maghiarizare a populației majoritare din Transilvania, dusă cu intensitate crescândă de autorități, istoricul a reacționat în diverse forme. În 1912 se înființează episcopatul de Hajdudorogh, în care erau incluse și 83 parohii românești din vestul Transilvaniei (cu 73.225 locuitori); episcopul era rutean iar limba în care se oficia slujba era, obligatoriu, cea maghiară. În 1913, Nicolae Iorga va publica broșura *L'Évêché de Hajdu-dorogh et les droits de l'Eglise roumaine unie de Hongrie*, avînd ca subtitlu „Noi atentate ale guvernului ungar contra naționalității române”. Broșura va fi atacată violent de către Eugen Szabó membru al Camerei Magnaților din Budapesta, într-un articol din „Revue de Hongrie” (15 noiembrie 1913), ceea ce provoacă răspunsul istoricului român: *Encore une fois l'évêché de Hajdu-dorogh et les droits des Roumains*.²⁵ O întreagă corespondență s-a purtat în jurul acestei polemici.²⁶ În 1913—1914, la inițiativa guvernului de la Budapesta, s-au desfășurat o serie de tratative dintre acesta și unii reprezentanți ai românilor transilvăneni. Nicolae Iorga s-a pronunțat ferm împotriva acestor tratative. În articolul *Altă politică la românii din Ungaria*,²⁷ scria că steagul românilor se ridică în altă parte, nu la Budapesta. După ruperea tratativelor, la cererea „Gazetei Transilvaniei”,²⁸ va scrie pentru aceasta o *Poveste în trei rînduri*, îndemnîndu-i pe transilvăneni să-și facă singuri dreptate. În primăvara lui 1914, Nicolae Iorga își continuă campania împotriva Austro—Ungariei. La 7 martie va vorbi în Camera Deputaților contra confiscării, de către autoritățile maghiare, a publicațiilor sale, propunînd aceleași măsuri față de publicațiile ungurești trimise în România.²⁹ La 16 martie va susține marea manifestație antiaustriacă a

²³ Idem, V, nr. 54 din 4 mai 1910, p. 853 — 855.

²⁴ Idem, VIII, nr. 73 din 21 noiembrie 1913, p. 1140 — 1141.

²⁵ București, Impr. „Neamul românesc”, 1914 și în traducere românească în „Neamul românesc”, IX, nr. 2 din 19 ianuarie 1914. E. Szabó va continua polemica prin articolele din „Revue de Hongrie”, VII, t. XIII, nr. 2 din 15 februarie 1914, p. 127 — 133 și t. XIV, nr. 7 din 15 iulie 1914, p. 40 — 42. N. Iorga consemna disputa în „Bulletin pour l'étude de l'Europe Sud-Orientale”, I, nr. 3 din 1914, p. 71 : „Domnul Eugen Szabó se străduie să demonstreze teze de nesusținut din punct de vedere științific, negînd persistența elementului românesc pe teritoriile pe care el s-a găsit fără întrerupere din epocile cele mai vechi.”

²⁶ Vezi corespondența pe marginea acestei probleme în *Scrisori către N. Iorga, op.cit.*, III, p. 96 — 97, 109 — 110, 200.

²⁷ „Neamul românesc”, VIII, nr. 66 din 3 octombrie 1913.

²⁸ *Scrisori către N. Iorga, op.cit.*, III, p. 233 — 234.

²⁹ N. Iorga, *Discursuri* . . . , op.cit., vol. I, partea a II-a, p. 215 — 217.

Ligii Culturale, deși demisionase din conducerea acesteia.³⁰ Mai multe articole pe aceeași linie vor apare în „Neamul românesc”. Poziția declarat antihabsburgică a istoricului român va provoca scrisoarea plină de indignare a filologului austriac Ernst Gamillscheg, din 25 martie 1914 și articole critice în presa germană. Nicolae Iorga răspundea prin³¹ „Neamul românesc” (13 aprilie 1914): „În împrejurările cele noi din Balcani poporul românesc, care constă din 13 milioane, nu trebuie să vorbească numai prin gura celor 7 milioane de locuitori ai Regatului; nu, ci și celelalte elemente ce compun nația întreagă, rămânând și comunitatea lor culturală, se cuvine să înriurească puternic asupra viitorului statului românesc. Aceasta nu formează pentru noi, pot să vă asigur, un punct de distincție între partidele românești. Pentru orice om politic a ajuns a fi, în fondul lucrurilor, o dogmă națională. Ca să reprezinte cineva această părere, nu e nevoie nici de o ațîțare rusească nici de un indemn francez [...] Din parte-mi, n-am nici o ambiție politică ci, *ca educator național* [subl.n.], îndeplinesc numai datoria mea.”

Așadar, pînă la declanșarea primului război mondial deja Nicolae Iorga se afirmase puternic în viața politică românească, îmbinînd lupta pe plan politic cu cea pe plan social și cultural. Principala notă de originalitate constă în faptul că toate acțiunile erau subordonate țelului major al unității naționale. Odată cu începutul războiului, această subordonare se accentuează.

În legătură cu poziția pe care România urma să o adopte față de puterile aflate în conflict, din primul moment istoricul a declarat că nu trebuia mers *Nici într-un caz cu Austria*,³² atitudine pe care și-o va menține în toată perioada neutralității, exprimată în articole, cărți, conferințe, discursuri parlamentare și în corespondență. Lui Ioan Bianu îi scria la 20 august 1914: „Eu rămîn ireductibil [...] *Nu cu Austria*. Și dacă vrei, nici cu Rusia. Dar să începem cu cea dintîi.”³³

Războiul a prins în plină desfășurare cursurile de vară de la Vălenii de Munte. Mai mult chiar decît în anii anteriori, în 1914 ele aveau ca scop pregătirea opiniei publice pentru marea confruntare războinică în fața căreia se afla România. Se afirma încrederea deplină că, la momentul oportun, românii vor ști cum și încotro să meargă, conduși de „o singură putere morală [...] Vom uni încă mai strîns toate manifestările noastre de voință națională. Vom face din ele o singură lumină și, față de potrivnici, o singură armă.”³⁴ Din cauza războiului, Universitatea Populară se va închide după 20 de zile, întemeietorul ei arătîndu-și credința că participanții se vor întîlni anul viitor, „într-o Românie mai sigură poate ca aceea de azi.”³⁵

Anii dinaintea lui 1914 au consolidat prestigiul lui Nicolae Iorga într-o măsură atît de mare, încît el devenise unul dintre factorii cei mai

³⁰ V. Netea, C.Gh. Marinescu, *op.cit.*, p. 247; *Scrisori către N. Iorga, op.cit.*, III, p. 228 – 229.

³¹ *Scrisori către N. Iorga, op.cit.*, III, p. 229 – 232.

³² „Neamul românesc”, IX, nr. 28 din 20 iulie 1914 include și o *Declarație ostilă Austro-Ungariei*.

³³ N. Iorga, *Corespondență*, 1, ed. de Ecaterina Vaum, Edit. Minerva, București, 1984, p. 132.

³⁴ „Drum drept”, II, nr-le 7–8 din iulie-august 1914, p. 341.

³⁵ „Neamul românesc”, IX, nr. 29 din 27 iulie 1914.

importanți pentru orientarea opiniei publice românești. Tocmai de aceea, primul ministru Ion I.C. Brătianu, a făcut eforturi deosebite pentru a și-l apropia. La declanșarea războiului, istoricul era chemat telegrafic la București pentru consultări,³⁶ numeroase astfel de solicitări fiindu-i trimise în toată perioada neutralității. Primul ministru, o capacitate diplomatică deosebită, supus presiunilor tot mai accentuate din ambele tabere beligerante, a reușit să dea aparența unei neutralități desăvârșite, așteptând să intre în război doar odată cu garantarea de către Antantă a realizării aspirațiilor românești spre Austro—Ungaria. În acest context, cînd reprezentanții puterilor centrale suspectau orice manifestație populară din România, Ion I.C. Brătianu a încercat să temperze activitatea lui Nicolae Iorga (prin dese întrevederi, prin încredințarea unora dintre secretele guvernării), I.G. Duca fiind desemnat pentru a-l supraveghea.³⁷ Permanentele contacte pe care le avea cu primul ministru și cu alți membri ai Cabinetului, în toată perioada neutralității, l-au făcut pe istoric să fie convins că și guvernul mergea pe calea cea bună, că trebuie avută încredere în el și că se impunea să nu i se facă greutăți printr-o presiune populară excesivă care să-l oblige să ia prematur hotărîrea definitivă. În articolul *Guvern și opinie publică*, scria: „Nu cu Austria o spune de mult națiunea — desigur. Contra Austriei, — cînd o va spune guvernul, care trebuie s-o spuie.”³⁸ Nu era adeptul acțiunilor zgomotoase, de paradă, gen spre care opoziția avea o evidentă predilecție. Pe formularul telegrammei Rectorului Universității din București, dr. Toma Ionescu, prin care i se cerea (la 26 octombrie 1914) să participe la un consiliu universitar avînd la ordine de zi „chestiunea națională”, scrisese: „Rog scuzăți absența mea pornită din convingerea că această chestiune trebuie discutată și rezolvată de alte foruri”; apoi a tăiat răspunsul, scriind altul: „Dacă e vorba de studii serioase sînt cu bucurie la dispoziția colegilor miei. La simple manifestații nu cred folositor a mă ralia.”³⁹ Nu era, însă, nici adeptul unei așteptări pasive; îndemna permanent la muncă îndoită, convins de faptul că biruința n-o poate da entuziasmul, ci, în primul rînd, pregătirea integrală, „și a celui din urmă om la cel din urmă lucru.”⁴⁰ Era același mesaj cu care istoricul își încheiase, în 1912, cartea intitulată *Basarabia noastră. Scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către ruși*, (p.175): „În așteptarea vremilor cînd viața românească din Basarabia va porni de la toate amintirile ei pentru a-și urmări toate drepturile naționale, nu numai umane, încheiem această carte cu un îndemn călduros spre acea muncă încordată și bine orînduită care singură poate grăbi sosirea acelor vremi.”

După îndepărtarea lui Nicolae Iorga de Liga Culturală, în 1913, în toamna lui 1914 relațiile se îmbunătățesc. La 9 august, Liga publicase un Comunicat prin care se solidarizase cu hotărîrea Consiliului de Coroană privind neutralitatea României. Odată cu moartea lui Carol I, mai mulți lideri ai organizației au cerut intrarea României în război împotriva Austro—Ungariei, doar președintele Virgil Arion și cîțiva mem-

³⁶ N. Iorga, *Supt trei regi*, București, 1932, p. 186 — 187.

³⁷ I.G. Duca, *Memorii*, apud MI, X nr. 8(113), 1976, p. 35.

³⁸ „Neamul românesc”, IX, nr. 36 din 14 septembrie 1914.

³⁹ *Scrisori către N. Iorga, op.cit.*, III, p. 328.

⁴⁰ „Neamul românesc”, IX, nr. 37 din 21 septembrie 1914.

bri ai conducerii menținându-se pe poziția neutralității. La 26 octombrie o serie de oameni politici formează „Acțiunea Națională”, militând pentru intrarea cât mai grabnică în război de partea Antantei, conservând, însă, tendințele politicianiste caracteristice partidelor; treptat va deveni o contrapondere a Ligii Culturale, mulți membri ai acesteia participând, în noiembrie, la marile demonstrații ale noii organizații.⁴¹ În sinul Ligii are loc o radicalizare rapidă, curentul antantofil cîștigînd teren. În aceste condiții se convoacă un Congres extraordinar, la 14 decembrie 1914, în timpul căruia vechiul Comitet de conducere și-a dat demisia; ca nou președinte a fost ales marele luptător transilvănean Vasile Luca-ciu, iar ca secretar general Nicolae Iorga. Sufletul întregului Congres a fost istoricul, care a alcătuit noul Program. Liga se însărcina să dezvolte „cea mai puternică activitate pentru popularizarea singurei politici externe pe care o poate îmbrățișa și servi cu devotament neamul românesc: aceea care tinde la grăbirea ceasului de liberare a românilor siliți astăzi a-și da viața în marginile monarhiei austro-ungare, care n-a găsit nicio-dată dreptate pentru dînsii.” Se hotăra înființarea ziarului „Unitatea națională” și crearea unui fond special pentru popularizare.⁴² Rechemarea insistentă a lui Nicolae Iorga în conducerea Ligii Culturale era dovada faptului că ideile sale erau larg acceptate de către opinia publică românească.

1915, an de așteptare înfrigurată a intrării în război, este și un an de puternice confruntări politice. Nicolae Iorga își va păstra atitudinea fermă antihabsburgică, dar și rezerva față de acțiunile partidelor politice de opoziție care urmăreau și interese proprii, de popularitate, agi-tînd problema națională.⁴³

De-a lungul lui 1915, poziția lui Nicolae Iorga față de Liga Culturală se va modifica, în funcție de oscilațiile celorlalți membri ai conducerii organizației privind raporturile cu partidele politice. Era problema cea mai spinoasă a activității Ligii, înclinația către un partid sau altul neputînd fi evitată cînd în conducere se aflau Nicolae Filipescu, Take Ionescu, Octavian Goga, Barbu Delavrancea și alți fruntași ai opoziției, cînd *Manifestul* publicat la începutul anului era redactat chiar de Take Ionescu,⁴⁴ la mitinguri vorbeau aceiași oameni, care aveau partide proprii și aspirau la obținerea puterii în stat.⁴⁵ În acest context se pune și problema relațiilor cu Acțiunea Națională ce avea în frunte aceiași politicieni; scopul identic național urmărit, faptul că mai mulți lideri făceau parte din ambele organizații a produs o anumită confuzie și disensiuni.

⁴¹ „Universul”, XXXII, nr. 311, 318, 325 din 11, 18, 25 noiembrie 1914.

⁴² Idem, nr. 346 din 16 decembrie 1914; „Neamul românesc”, IX, nr. 50 din 21 decembrie 1914. Hotărîrea ca N. Iorga să revină în conducerea Ligii Culturale se luase înainte de Congres printr-o înțelegere între acesta și V. Arion, intermediată de G. Bogdan-Duică — vezi *Scrisori către N. Iorga, op.cit.*, III, p. 358 — 360.

⁴³ Chiar în nr. 1 din 4 ianuarie 1915, „Neamul românesc” includea un articol pe aceeași temă: *Grija țerii și preocupările de partid*. În același număr, N. Iorga făcea o urare: „Țerii să-i dea Dumnezeu să cuprindă neamul și neamului să stăpînească țara!”

⁴⁴ „Neamul românesc”, X, nr. 1 din 4 ianuarie 1915; se afirma că *Manifestul* a fost redactat de Barbu Delavrancea și Octavian Goga, dar mai tirziu, N. Iorga a scris că Take Ionescu l-a făcut și el și-a pus doar iscălitura. *Manifestul* se încheia cu lozincă: „Acum ori nicio-dată. Acum!”

⁴⁵ V. Netea, C. Gh. Marinescu, *op.cit.*, p. 254 — 262.

În martie 1915 erau proiectate, concomitent, la Craiova, întruniri ale Ligii Culturale și Acțiunii Naționale; o întreagă corespondență a trebuit purtată pentru a se ajunge la o înțelegere.⁴⁶

În vara lui 1915, după intrarea Italiei în război, influențată de acest eveniment, opoziția din România a inițiat o puternică ofensivă împotriva guvernului, pentru a-l obliga să scoată țara din neutralitate. Nicolae Iorga își precizează atitudinea printr-o *Declarație* din 6 iunie, reafirmându-și convingerea că singura soluție este încrederea tuturor în conducerea țării.⁴⁷ Neacceptarea acțiunilor violente, de stradă, pentru impunerea altei politici, a nemulțumit pe unii membri ai Partidului Naționalist Democrat; din multe regiuni i se trimet istoricului îndemnuri pentru a se alătura oamenilor politici din opoziție. Tuturor le răspunde în „Neamul românesc”: „În situația mea modestă eu pot face un singur lucru: să afirm cu orice prilej necesitatea unei anume politici, unei anume orientări. Dar dincolo de aceasta începe sarcina altora [...] Acestora li urez izbînda.”⁴⁸

În continuare, opinia publică îl privea pe Nicolae Iorga ca pe unul dintre principalii călăuzitori ai ei, urmărindu-i fiecare acțiune. Pe această linie, una dintre scrisorile primite de istoric este edificatoare: „În acest an toți sintem cu privirile ațintite la d-voastră [...] ca fiind cel mai chemat în această privință. Toți ne întrebăm: ce face Iorga?”⁴⁹ Majoritatea refugiaților transilvăneni exprimau aceeași idee. Unul dintre ei, dr. Constantin Bucșan, scria la 17 iulie 1915: „[...] fiecare intelectual ori țaran mai luminat, care a mai rămas acolo [în Transilvania] se întreabă: « Ce face Iorga? » Și cînd i se răspunde « Iorga tace deocamdată », asta echivalează cu « putem să ne maghiarizăm numele de pe acum ca să mai putem trăi cu ungurii în viitor; sintem trădați ».”⁵⁰ Scrisoarea aceasta, publicată în „Neamul românesc” din 26 iulie 1915, era însoțită de o notă a lui Nicolae Iorga, caracterizînd viața politică din România anului 1915. Doctorul Bucșan făcea parte din Comitetul de conducere al revistei „Tribuna”, care împărtășea aceleași păreri ca și cele exprimate în scrisoare; la 25 iulie va fi publicat un articol (sub pseudonimul G. Sima, Onisifor Ghibu recunoscîndu-se ulterior ca autor), care exprima regretul că istoricul „nu s-a pronunțat categoric” împotriva Austro-Ungariei și nu a activizat Liga Culturală.⁵¹ La 27 iulie istoricul va răspunde, reafirmîndu-și credința fermă în necesitatea luptei împotriva puterilor centrale, dar nu în urma unor presiuni anarhice, ci sub conducerea lucidă a guvernului.⁵²

O altă revistă apărută în 1915, „Fulgerul”, subintitulată „Foaie studentoască de luptă națională pentru însănătoșirea mcravurilor”, va desfășura o intensă campanie antiîorhistă, lăsînd impresia că tocmai a-

⁴⁶ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 238, f. 85 — 86, 171, 175; vol. 251, f. 15. V. Lucaciuc intervine personal pentru a împăca organizațiile locale din Craiova ale Ligii Culturale și Acțiunii Naționale — Ibidem, vol. 238, f. 168.

⁴⁷ „Neamul românesc”, X, nr. 24 din 14 iunie 1915.

⁴⁸ Ibidem, nr. 25 din 21 iunie 1915.

⁴⁹ Ibidem, nr. 29 din 19 iulie 1915.

⁵⁰ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 252, f. 73 — 74.

⁵¹ „Tribuna”, I, nr. 19 din 26 iulie 1915; în nr. 20 din 2 august, G. Sima revine cu o privire asupra activității Ligii Culturale.

⁵² Ibidem, nr. 20 din 2 august 1915.

ceasta a fost unul dintre scopurile înființării ei. Era criticată atitudinea lui Nicolae Iorga față de studenți, pe care-i sfătuisese să nu mai fie oamenii de casă ai cluburilor (în „Neamul românesc” din 12 iulie);⁵³ era criticată presupusa apropiere de liberali, fiind lansată chiar acuzația de lipsă de patriotism.⁵⁴ Evidenta simpatie arătată lui Take Ionescu indica și direcția din care se organizau aceste atacuri. Istoricul ajunsese în situația unică de a fi temut, pentru capacitatea sa de atragere a maselor populare într-o direcție sau alta, atât de cei aflați la guvern, cât și de partidele aflate în opoziție, încercările de atragere alternând cu cele de discreditare. A.D. Xenopol îl vede pe fostul său elev ca factor mediator între toate forțele naționale: „În lupta aceasta grea între popor și guvern, un mare om a servit ca trăsătură de unire. Acest om este Nicolae Iorga, un om adorat de poporul întreg, istoricul prezentului și al viitorului. El este cel ce potolește și aprinde inimile tuturor românilor în momentele acestor grele.”⁵⁵

În urma articolelor împotriva sa din „Tribuna” — care se considera publicația oficială a refugiaților ardeleni — Nicolae Iorga și-a dat demisia din conducerea Ligii Culturale la 3 august 1915.⁵⁶ Onisifor Ghibu, autorul articolelor, îi va trimite o scrisoare de scuze, rugându-l să renunțe la demisie;⁵⁷ Comitetul Central al Ligii va respinge demisia, Take Ionescu și Nicolae Filipescu sfătuind pe Vasile Lucaciu să trimită un răspuns „foarte curtenitor”.⁵⁸ În urma scrisorii primite,⁵⁹ istoricul anunța, la 13 august, că își menține demisia atât timp cât Liga nu va avea o activitate independentă de aceea a partidelor politice; un alt motiv declarat era și acela că lucra la *Istoria românilor din Ardeal* și nu avea timp pentru întruniri și ședințe.⁶⁰ Luând în seamă doar ultimul motiv, Vasile Lucaciu, în momentul apariției cărții, îl solicita din nou pe autor să revină în organizație;⁶¹ o astfel de intervenție face și Nicolae Filipescu (noul președinte al Partidului Conservator).⁶²

În Partidul Naționalist Democrat, frământările în jurul poziției României se amplifică. În toamna anului 1915 cei doi președinți se îndepărtează vizibil, atunci când s-a pus problema atitudinii față de nou creată Federație Unionistă (care a luat locul Acțiunii Naționale, fiind compusă din Partidul Conservator — Nicolae Filipescu, Partidul Conservator Democrat — Take Ionescu, Liga Pentru Unitatea Națională a Românilor Transilvăneni Refugiați — Simion Măndrescu), înființată la 17 septembrie 1915. Nicolae Iorga a refuzat să adere la Federație, așa cum făcuse și cu Acțiunea Națională, pentru că liderii acestor organizații urmăreau, pe lângă realizarea unității naționale și propriile lor interese de partid. A.C.Cuza (celălalt copreședinte) însă, răspundea invitației lui Nicolae

⁵³ „Fulgerul”, I, nr. 2 din 23 iulie 1915.

⁵⁴ Ibidem, nr.-le 12, 27, 28, 29, 39 din august, 22, 25, 29 octombrie și 6 decembrie 1915

⁵⁵ I.E. Torouțiu, *op.cit.*, vol. VII, p. 51 — 53.

⁵⁶ N. Iorga, *Correspondență*, 2, *op.cit.*, p. 271.

⁵⁷ B.A.R., *Correspondența* N. Iorga, vol. 252, f. 206 — 207.

⁵⁸ Ibidem, vol. 252, f. 180 — 181.

⁵⁹ Ibidem, f. 199 — 200.

⁶⁰ N. Iorga, *Correspondență*, 2, *op.cit.*, p. 270.

⁶¹ B.A.R., *Correspondența* N. Iorga, vol. 253, f. 93.

⁶² Ibidem, f. 64 — 65. Despre relațiile lui N. Iorga cu Liga culturală în 1915, vezi N. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost*, București, 1934, vol. II, p. 215 — 217.

Filipescu, din 17 septembrie, printr-o telegramă de aderare entuziastă la Federație.⁶³ Disensiunile în rîndul naționaliştilor democrați, în legătură cu poziția față de Federație, se vor accentua mai ales în lunile octombrie-noiembrie, cînd în întreaga țară noua organizație va conduce mari manifestații proantantiste. Înaintea acestora, Nicolae Iorga publică un indemn la liniște, afirmînd că „între guvern și opoziția care vă chiamă nu e o deosebire de dorință sau de tendință, ci numai o divergență de modalitate.”⁶⁴ În aceste condiții, poziția istoricului este combătută de o parte a opiniei publice; cu toate acestea, prestigiul său nu a scăzut: la 22 noiembrie 1915, la puțin timp după o mare întrunire a Federației la Craiova, la o conferință a lui Nicolae Iorga, tot în același oraș, sala Teatrului Național a fost arhiplină, conferința fiind apoi tipărită într-o broșură cu titlul *Oltenia și Serbia*⁶⁵ (banii strînși au fost donați sîrbilor refugiați în Oltenia⁶⁶). De un ecou favorabil se bucurau și numeroasele articole pe care le scria, în a doua parte a lui 1915, pentru „Universul” (27 articole în numai patru luni).

Manifestațiile opoziției au dat țării o stare de deosebită agitație, improprie marilor hotărîri; de aceea, istoricul va publica mai multe articole de critică la adresa tuturor partidelor politice, îndemnînd la solidaritate națională, singura care poate duce la victorie.⁶⁷ Aceeași idee se regăsește și în discursul rostit în Camera Deputaților la 14 decembrie, discurs pe care-l va intitula (la publicare) *Despre hotărîrea ce o va lua România în marele război*,⁶⁸ încheiat cu apelul stăruitor la încetarea luptelor de partid; își afirma convingerea că dreptatea va învinge: „Cu sabia de dreptate vom izbîndi [...] vom face un stat național și popular cuprinzînd cu aceleași drepturi pe românii din toate clasele și pe românii din toate țările.” Ultimul discurs important al lui Nicolae Iorga din perioada neutralității, la 26 martie 1916, se încheia tot cu indemnul la solidaritate și spirit de jertfă: „Să facem din opera generației noastre, prin focul și singele care ne așteaptă miine, opera cea mare care va așeza România [...] în rîndul statelor care se razimă solid pe prosperitatea, pe buna înțelegere și pe curajul de luptă al tuturor.”⁶⁹

⁶³ B.A.R., Mss. S3/CXXXV.

⁶⁴ „Neamul românesc”, X, nr. 42 din 18 octombrie 1915.

⁶⁵ Vălenii de Munte, Tip. „Neamul Românesc”, 1915. La 24 octombrie N. Iorga ținuase la Ateneul din București conferința *Serbia eroică și martiră* publicată în „Neamul românesc” X, nr. 44, 45 din 1 și 7 noiembrie și în broșură; a fost comentată și în „Figaro”, Paris, 10 noiembrie 1915.

⁶⁶ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 254, f. 298 — 299.

⁶⁷ Articolul de cea mai aspră critică la adresa partidelor politice avea titlul *Stîmpărați-vă!*. Se afirma că partidele nu au făcut nimic pentru țară: „Nu i-ați putut da pămînt țăranului; Nu i-ați putut da școală poporului; Nu i-ați putut da administrația interesului public; Nu i-ați putut da politica națională a statului; Nu i-ați putut da armata idealului. V-ați mîncat între voi ca niște clini, ca niște fiare, pentru glorie, pentru cîștig, pentru ambiții de leneși și capricii de femei [. . .] Și azi, vă sfîșiati din nou, la un ceas ca acesta [. . .] Aveți o datorie. Sînteți obligați la o expiație pentru tot ce ați făcut și mai ales pentru ce n-ați făcut. O condamnare vă apasă; aceea de a vă uni pentru ca într-o supremă efortare să dați țării măcar cît se poate din idealul primejduit prin fapta voastră [. . .]” — „Neamul românesc”, X, nr. 43 din 25 octombrie 1915.

⁶⁸ N. Iorga, *Discursuri* . . . , op.cit., vol. I, partea a II-a, p. 313 — 343.

⁶⁹ Idem, p. 348.

O activitate bogată, îndreptată spre același țel al unității naționale, a desfășurat Nicolae Iorga și în planuri tangențiale vieții politice. Dintre acestea, foarte importante erau relațiile sale cu armata și activitatea științifică desfășurată pentru îndreptățirea cererilor teritoriale românești.

Nicolae Iorga își va aduce o constantă contribuție la educarea în sens patriotic a armatei. Din 1911 era numit profesor la Școala de Război (post pe care-l va deține pînă la moarte), va publica în diverse reviste militare, va scrie cărți despre și pentru armată, va întreține relații personale foarte strinse cu mulți ofițeri superiori.

Începînd din 1913 era solicitat tot mai des pentru a colabora la reviste militare. O întreagă corespondență s-a purtat între căpitanul Crăiniceanu și Nicolae Iorga, în legătură cu colaborarea cerută acestuia din urmă la „Buletinul armatei și marinei”, care avea ca subtitlu „Revistă militară de cultură generală și educație națională” (în 1913 se afla în al nouălea an de apariție). Motto-ul articolului de fond scris pentru primul număr din 1913 de generalul Crăiniceanu, era luat dintr-un articol al lui Nicolae Iorga: „O armată este înainte de toate o forță morală”. Prima colaborare a istoricului se făcea cu articolul *Pentru viitorul război al neamului*, indemnînd armata să se pregătească pentru războaie ofensive „menite să îndeplinească idealul chemării noastre. Cine ar putea tăgădui adevărul elementar că, odată ce sînt nații, ele au și dreptul de a căuta să se adune sub același steag? Se poate discuta numai în ceea ce privește timpul și modul cum această necesitate a lucrurilor trebuie să intre în dreptul ei.”⁷⁰ Colaborarea va continua.

În toamna lui 1914 Ministerul de Război cerea lui Nicolae Iorga îngăduința de a scoate o nouă ediție a volumului I din *Istoria armatei române* (publicat în 1910), care se epuizase și de a tipări volumul II, pe care istoricul îl avea pregătît, „această scriere fiind foarte necesară pentru cultura ofițerilor”. La propunerea ca autorul să fixeze condițiile, acesta răspundea: „Țin atît drepturile asupra vol. I din *Istoria armatei* cît și manuscrisul vol. II la dispoziția dv. absolut gratuit, ca un omagiu pentru armata în rîndul căreia am avut onoarea să fiu cuprins în campania din 1913 și ca un semn de bună amintire față de foștii mei elevi din trei promoții ale Școlii de Război.”⁷¹ Tipografia „Neamul Românesc” de la Vălenii de Munte va trimite gratuit, pentru bibliotecile de regiment, cărți istorice, iar din 1915 și „Revista istorică”.⁷²

Aceeași solicitudine o va arăta istoricul și față de militarii români din armata austro-ungară, căzuți prizonieri în Rusia; le trimetea ziare și cărți, era intermediar al scrisorilor dintre prizonieri și familiile lor, facilita transmiterea unor sume de bani prin intermediul Consulatului Rusiei din București.⁷³ Tot lui Nicolae Iorga îi cereau ajutor prizonierii aflați în Rusia, pentru a fi admiși ca voluntari în armata română.⁷⁴ Istoricul va iniția, în toamna lui 1914, o subscripție națională pentru aju-

⁷⁰ „Buletinul armatei și marinei”, IX, nr. 1 din ianuarie 1913, p. 17 18.

⁷¹ Vezi *Scrisori către N. Iorga*, III, *op.cit.*, p. 330 – 331.

⁷² B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 252, f. 18; vol. 257, f. 443; alte documente în Arh. Iorga-Pippidi.

⁷³ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 260, f. 31; vol. 263, f. 322.

⁷⁴ Ibidem, vol. 249, f. 41.

torarea soldaților români răniți din armata austro-ungară și a familiilor celor morți; sumele strînse erau trimise prin intermediul unor personalități ale culturii românești ca Theodor Stefanelli în Bucovina,⁷⁵ Tiberiu Brediceanu și Andrei Bârseanu în Transilvania.⁷⁶

Un loc major în pregătirea Unirii din 1918 l-au avut lucrările științifice ale lui Nicolae Iorga din anii neutralității. Pe lângă foarte numeroasele articole din revistele Academiei, buletinul Institutului de studii sud-est europene, „Revista istorică” ș.a., au fost publicate și volume destinate special problemei naționale: *Legăturile culturale între Bucovina și Principatele Române* (1914); *Carpații în luptele dintre români și unguri*, *Dreptul la viață al statelor mici*, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, *La question roumaine en Autriche et Hongrie*, *Sîrbii, bulgarii și românii în Peninsula Balcanică* (1915); *Iluzii și drepturi naționale în Balcani* (1916). Locul cel mai important îl deține *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*.

În toamna lui 1914, Nicolae Iorga susținea la Universitatea din București un ciclu de prelegeri sub titlul *Istoria românilor din Ungaria*, publicate în „Neamul românesc”; ele vor constitui baza viitoare a lucrării, dar cu o prelucrare ulterioară, uneori radicală. Încă de la începutul prelegerilor sale, istoricul se gîndea la un studiu vast, propunîndu-l spre publicare Ligii Culturale, care a acceptat imediat ideea, dar cerea să se facă și un rezumat al epocilor anterioare lui Horea; va fi realizat nu doar un rezumat, ci un volum masiv (460 pagini). Inițial se propunea un tiraj de 10.000 exemplare, care, după ce ar fi fost scoase cheltuielile, urmau să fie distribuite gratuit în Transilvania.⁷⁷ Cartea va apare în septembrie 1915 (la 28 septembrie Vasile Lucaciu scria autorului că a văzut „valoroasa lucrare”⁷⁸), fiind dedicată lui Alexandru Bogdan, cumnat cu Nicolae Iorga, ofițer român din armata austro-ungară mort la 19 octombrie 1914 „sub steag străin”, simbol al jertfelor inutile pe care le dădea poporul român. În *Prefață* autorul afirma că lucrarea este răsunetul gîndurilor sale de o viață întreagă; „În această carte e numai singe și lacrimi. Ne-am plătit cu ele pentru cel puțin o mie de ani. Aibă deci măcar urmașii noștri zile mai bune!” Cartea a fost publicată și în franceză sub titlul *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, cuprinzînd și o hartă a drepturilor teritoriale ale poporului român. Motivația ediției franceze era dată de autor: „Mă voi îngriji de traducerea într-o limbă mai înțeleasă în lume. Azi, mai ales, cred că e de nevoie să se știe de toți că n-am fost nici acolo cu o plebe fără trecut și fără aspirații, că, [...] în fundul celor mai adînci temniți, peste dărîmăturile edificiului nostru național, am văzut o stea, totdeauna aceeași, — care ne chiamă și astăzi.”

Istoria românilor din Ardeal și Ungaria a fost primită cu un viu interes în epocă. Fiind concepută ca un instrument de consolidare a credinței românilor în dreptatea cauzei lor, autorul a trimis-o tuturor celor care puteau înrîuri hotărîrea cauzei lor, autorul a trimis-o tuturor

⁷⁵ Ibidem, f. 214 — 215 și Arh. Iorga-Pippidi.

⁷⁶ *Scrisori către N. Iorga*, vol. III, op.cit., p. 357 — 358.

⁷⁷ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 244, f. 262, 266, 283.

⁷⁸ Ibidem, vol. 253, f. 93.

celor care puteau înfri hotărîrea intrării României în război; printre cei care se arătau foarte mulțumiți, era și generalul Presan.⁷⁹ Totodată, cartea a fost scrisă ca mijloc de propagandă în străinătate, de motivare a viitorului război al României împotriva Austro—Ungariei, ca o motivație istorică a cererilor teritoriale. A fost trimisă guvernelor Antantei, prin intermediul reprezentanților lor la București, și unei serii întregi de oameni de știință, inclusiv din țările Triplei Alianțe. Vor mulțumi pentru cărțile primite, adăugind și aprecieri laudative la adresa autorului, miniștri Italiei (Carlo Fasciotti), Angliei (George Barclay), Statelor Unite ale Americii (Charles Vopicka), Rusiei (Poklewski—Kosiel), Serbiei; bibliotecile academiilor din Petrograd, Berlin, München; Charles Bémont, Constantin Jirecek, David Angyal, Eduard Beyer, Ulrich von Wilamowitz—Moellendorff.⁸⁰ Presa continentală prezenta cartea, un ziar englez considerînd că „Nu poate fi un mai bun moment decît acesta pentru a ne aminti istoria nemiloasă a suferințelor îndurate de acest viteaz popor în luptele sale împotriva dominației austriece și ungare.”⁸¹ A.D. Xenopol searăta entuziasmat de lucrarea fostului său elev, propunîndu-i să o prezinte Institutului Franței, cu credința că ar avea un mare efect favorabil României.⁸²

„Astfel am ajuns — notează Nicolae Iorga — la acea neprevăzută dată din august 1916 cînd o telegramă a lui Ion Brătianu mă chema, în termeni de o căldură frățească, la București ca să-mi anunțe că în sfîrșit intrăm în luptă.”⁸³ Armata română a trecut în Transilvania în noaptea de 14 spre 15 august 1916, începînd marea acțiune ce o va duce la desăvîrșirea unității naționale. În primul rînd de după intrarea în război al „Neamului românesc” (21 august), istoricul se făcea din nou interpretul gîndurilor tuturor: „A sosit un ceas pe care-l așteptam de peste două veacuri, pentru care am trăit întreaga noastră viață națională, pentru care am muncit și am scris, am luptat și am gîndit. A sosit ceasul în care cerem și noi lumii, cîstit, cu aima în mină, cu jertfa a tot ce avem [...] dreptul de a trăi pentru noi.”

În septembrie 1916, avînd în vedere necesitatea canalizării tuturor forțurilor și a întregii atenții spre obținerea victoriei, Nicolae Iorga a suspendat activitatea Partidului Naționalist Democrat, afirmînd că lupta de partide trebuie înlocuită cu solidaritatea tuturor forțelor politice pentru înfăptuirea unității naționale.

„Neamul românesc”, editat în timpul războiului la Iași, era principalul propagator al cuvîntului lui Nicolae Iorga, ziarul cel mai popular din acel moment, după cum apreciau contemporanii. De pe front sau din spatele lui, mulți dintre cei antrenați în efortul general al țării trimiteau la Iași scrisori laudative. În octombrie 1916, un locotenent scria că „Neamul românesc” era cel mai bun îndreptar al opiniei publice,⁸⁴ iar un elev

⁷⁹ Ibidem, vol. 257, f. 492 — 493.

⁸⁰ Ibidem, vol. 257, f. 261, 320, 384, 484, 515, 522; vol. 258, f. 105, 252, 313; vol. 260, f. 5 — 6; Arh. Iorga-Pippidi.

⁸¹ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 258, f. 56, 57.

⁸² I.E. Torouțiu, *op.cit.*, col. VII, p. 51 — 53.

⁸³ N. Iorga, *O viață de om . . .*, *op.cit.*, vol. II, p. 225. Telegrama lui I.I.C. Brătianu se păstrează în Arh. Iorga-Pippidi. În *Supt trei regi, op.cit.*, p. 211, N. Iorga nota: „E curios că în saltarul casei mele de la Văleni, prădată și ocupată doi ani și jumătate de dușman, am găsit la întoarcere numai această hîrtie.”

⁸⁴ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 282, f. 98.

al Școlii de ofițeri afirma că va duce mai departe, pe cimpul de bătaie, ideile și simțămintele din ziar, „și după cum în vilttoarea de azi ele ne-au călăuzit, acolo ne vor sta mereu înaintea și vor aduce un spor acelei puteri lăuntrice care singură hotărăște învinsul și învingătorul.”⁸⁵ Scriitorul Demostene Botez, locotenent pe frontul din Moldova, își însoțea, în iunie 1917, versurile trimise pentru a fi publicate, cu rînduri de căldă apreciere la adresa soldatului român: „M-am gîndit să arunc această sămînță a cărei început de viață s-a născut într-o dragoste adîncă ce o port în inima mea pentru toți aceia al căror cot viguros l-am simțit puternic la dreapta și la stînga mea, și nu am găsit alt ogor mai curat decît coloarele „Neamului românesc”.⁸⁶

Retragerea armatei române, în toamna lui 1916, a creat în Moldova o situație dramatică: peste un milion și jumătate de refugiați aproape un milion de soldați ruși veniți, lipsa acută a alimentelor, a locuințelor, a combustibilului în condițiile unei ierni foarte friguroase, tifosul exantematic care a dus la moartea a peste 100.000 de oameni. Toate au determinat o scădere a moralului populației, chiar unii dintre conducătorii țării prierzindu-și încrederea în victorie; s-a ajuns la ideea retragerii guvernului și armatei în Rusia.⁸⁷ La 11 decembrie 1916 se constituie un guvern de coaliție al liberarilor și conservatorilor democrați, în frunte cu Ion I.C. Brătianu, care înțelegea să-și poarte răspunderea participării la război pînă la capăt. Solicitat să intre în guvern, Nicolae Iorga, a refuzat, afirmînd, însă, că va acorda acestuia întregul său sprijin.⁸⁸ Acesta era contextul în care, la 14 decembrie 1916, în fața Parlamentului refugiat la Iași, istoricul va rosti discursul care este considerat unanim ca început al refacerii credinței în victoria finală; indemnă, cu exemple culese din istoria neamului, la rezistența pînă la capăt, spunînd în final, la fel ca Petru Rareș că „vom fi iarăși ce am fost și încă mai mult decît atît.”⁸⁹ La propunerea primului ministru, discursul a fost tipărit și afișat la toate primăriile, răspîndit în tranșee; Regele Ferdinand I i-a mulțumit foarte mișcat oratorului.⁹⁰ Întreaga țară a fost puternic emoționată și îmbărbătată de discursul lui Nicolae Iorga. Printre soldați el a avut un deosebit efect mobilizator, subliniat de mulți dintre cei aflați pe front: „Am citit cu camarazii mei pe front [...] — seria unul

⁸⁵ Ibidem, vol. 263, f. 222.

⁸⁶ Ibidem, vol. 267, f. 185 — 186.

⁸⁷ N. Iorga a fost categoric împotriva acestei retrageri, aceeași atitudine adoptînd-o o serie de oameni politici marcanți; o scrisoare în acest sens către N. Iorga, din decembrie 1916, în Arh. Iorga-Pippidi.

⁸⁸ N. Iorga, *Supt trei regi, op.cit.*, p. 239.

⁸⁹ Idem, *Discursuri . . . , op.cit.*, vol. I, partea a II-a, p. 349 — 358; despre discursul vezi și Idem, *Istoria românilor*, vol. X, București, 1939, p. 381.

⁹⁰ Idem, *Supt trei regi, op.cit.*, p. 240. Gh.I. Florescu, în articolul *Unitatea națională în dezbaterile Parlamentului de la Iași (1916 — 1918)*, în „Studii și comunicări”, Vrancea VI, 1981, p. 217, apreciază discursul lui I.C. Brătianu, care a urmat celui al lui N. Iorga, ca o continuare a acestuia. Take Ionescu, vorbind și el în urma lui N. Iorga, afirma: „După imnul național rostit de d. Iorga cu atîta putere, cu atîta înălțare și suflet și cu atîta clo-cință, putem să spunem cu siguranță că tribuna română și-a făcut datoria.” — vezi Take Ionescu, *Pentru România Mare*, Discursuri din război 1915 — 1917, București, 1919. Un alt conțemporan, Al. Lapedatu, scria: „N. Iorga a fost acela care a refăcut atmosfera morală a Iașilor și a țării cu puternica sa cuvîntare din Parlament care a zguduit, reînviînd toată suflarea românească [. . .].” — Al. Lapedatu, *Scrieri alese*, ed. de Ioan Oprea, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1985, 229.

dintre foștii ofițeri români — numărul din „Monitorul oficial” în care se publicase discursul lui Iorga. Încerc și azi, scriind aceste evocări, emoția de atunci și mi-amintesc de finalul în care evoca pe Petru Rareș [...] Acolo, într-un cotlon al tranșeelor un camarad citea, cu glas înecat de plins, indemnul ce ni-l trimitea N. Iorga de a nu ne lăsa cotropiți de îndoaială, de a crede cu tărie în biruința finală a dreptății nației noastre.”⁹¹

În 1917, guvernul va aduce în discuția Parlamentului problema reformei agrare și a celei electorale, încercînd pe această cale să întărească convingerea soldaților de pe front că, în România unită pentru care luptă vor avea o situație economică mai bună și drepturi politice mai largi. Nicolae Iorga l-a îndemnat pe Ferdinand I să meargă pe front pentru a promite soldaților-tărani pămînt și i-a redactat proclamația chiar pe stradă,⁹² impulsîndu-l și pe șeful guvernului pe calea reformelor. Vorbind, în Camera Deputaților la 9 iunie 1917, la debaterile asupra reformei agrare, istoricul se arăta ferm convins de necesitatea acesteia ca un suport moral pentru luptătorii din tranșee.⁹³ La 14 iunie Camera și la 20 iunie Senatul, au adoptat cu o mare majoritate de voturi cele două proiecte de lege ce vor pune baza transformărilor democratice interbelice.

Susținînd permanent moralul populației și armate, însușind încredere în victorie prin discursurile sale parlamentare, articolele din „Neamul românesc”, prin conferințele publice și lucrările științifice, Nicolae Iorga a fost unul dintre marii realizatori ai Unirii din 1918. În același timp, a avut un rol foarte important în propaganda românească în străinătate la sfîrșitul războiului mondial, propagandă prin care se urmărea recunoașterea drepturilor românești asupra teritoriilor naționale. Pe această linie au fost folosite intens relațiile directe cu unele mari personalități culturale sau politice din Occident și publicarea unor lucrări istorice în limbi de circulație.

Pe tot parcursul războiului, Nicolae Iorga a publicat sinteze privind provinciile revendicate. După *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie* apărută în 1915—1916, în 1917 va publica *Droits nationaux et politique des Roumains dans la Dobrogea* și *Histoire des Roumains de Bucovina*; în 1918 *Continuitatea spiritului românesc în Basarabia*. În 1920 va urma lucrarea generală *Histoire des et de leur civilisations*. De asemenea, pentru a atrage atenția viitorilor participanți la Conferința de pace, au fost publicate volumele de prezentare a relațiilor cu fiecare dintre marile puteri ale Antantei: *Histoire des relations Anglo—Roumains*, *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, *Histoire des relations Russo—Roumaines*.

Volumele editate erau trimise de către autorul lor tuturor reprezentanților diplomatici acreditați în România și se încerca răsîndirea

⁹¹ Pamfil Șeicaru, *Nicolae Iorga*, Edit. Carpați, Madrid, 1957, p. 52—53.

⁹² N. Iorga, *Istoria românilor*, op. cit., vol. X, p. 383.

⁹³ Idem, *Discursuri ...*, op. cit., vol. I, partea a II-a, p. 376. Despre poziția lui N. Iorga față de reformele din 1917 vezi Mircea Iosa, *N. Iorga și evenimentele anilor 1914—1918*, în R.de.I., nr. 4 din 1971; Eufrosina Popescu, *Dezbaterea reformelor constituționale în Parlamentul din Iași. Modificarea Constituției din 1917*, în „Analele Universității București”, istorie, nr. 1 din 1972; Ion Agrigoroaiei, *Problema reformelor agrare și electorale din România între anii 1916 și 1918*, în „Cercetări istorice”, Iași, VII, 1975; Gh.I. Florescu, *Activitatea parlamentară a lui N. Iorga în anii primului război mondial*, în „Studii și comunicări”, Vrancea, III, 1980; Gh. Buzatu, Ion Agrigoroaiei, *N. Iorga și marea răscoală din 1907*, op. cit., p. 201.

sau republicarea lor în străinătate. În 1917, în urma lecturii pe care o făcuse volumului *Histoire des relations Russo—Roumaines*, Carlo Fasciotti, ministrul Italiei la Iași, scria: „Acest nou studiu al dumneavoastră, în afară de a fi o operă de popularizare și propagandă — folositoare cit se poate de mult mai ales în împrejurimile actuale — constituie o operă peste măsură de meritorie, de dreptate și patriotism.”⁹⁴ O nouă scrisoare a ministrului italian era prilejuită de trimiterea lucrării *Droits nationaux et politiques des Roumains dans la Dobrogea*; făcea urarea ca Nicolae Iorga să realizeze o mare istorie generală a tuturor românilor, care să fie „o oglindă fidelă a acelor principate danubiene ale trecutului, care prin Statul român de dincoace de Carpați au pregătit sosirea României Mari de miine.”⁹⁵ Pentru volumele privitoare la relațiile româno-ruse și la cele româno—franceze, mulțumea contelui de Saint—Aulaire, ministrul Franței.⁹⁶ Foarte interesată de lucrările istoricului român se arăta și Legația Spaniei.⁹⁷ Aceeași atitudine și la Legația Statelor Unite ale Americii; aprobarea călduroasă a intrării S.U.A. în război, prin toate articolele publicate în „Neamul românesc”, provoacă o reacție pozitivă exprimată prin scrisori de mulțumire.⁹⁸ De aici înainte, legătura dintre Legație și istoric va fi permanentă: în septembrie 1917 Nicolae Iorga era anunțat de revenirea ministrului american, Charles Vopicka, la Iași, însoțit de o comisie a Crucii Roșii Americane (trimisă de președintele Wilson pentru a studia nevoile materiale ale României);⁹⁹ în aceeași lună se trimetea textul complet al discursului lui Wilson cu ocazia prezentării celor 14 condiții de pace¹⁰⁰.

Correspondența primită de Nicolae Iorga în timpul războiului subliniază antrenarea plenară a acestuia într-o largă acțiune de propagandă externă, menită a convinge opinia publică din țările prietene de justetea cererilor teritoriale românești.

Consulul general al României la Moscova, Guerrii, îl anunța pe istoric la 21 iulie 1917, că a terminat traducerea în limba rusă a lucrărilor privitoare la relațiile româno-ruse și la drepturile naționale și politice ale românilor în Dobrogea. Spera să le poată tipări curind și de aceea făcuse o largă propagandă în jurul lor prin publicarea mai multor articole în presa moscovită. Pe deplin conștient de importanța misiunii sale, consulul menționa: „Este extrem de necesar [...] să provocăm în cercurile politice ruse un curent de opinie mai favorabil României.”¹⁰¹ Alexandru Lapedatu îi scria lui Nicolae Iorga, tot de la Moscova, la 23 august 1917, despre aceeași problemă a lucrărilor traduse dar netipărite

⁹⁴ B.A.R., Correspondența N. Iorga, vol. 257, f. 428 — 429.

⁹⁵ Ibidem, vol. 262, f. 104 — 105.

⁹⁶ Ibidem, vol. 263, f. 170 — 171; vol. 268, f. 253.

⁹⁷ Ibidem, vol. 262, f. 518.

⁹⁸ Ibidem, vol. 266, f. 233 — 234.

⁹⁹ Ibidem, vol. 269, f. 113.

¹⁰⁰ Ibidem, vol. 278, f. 241. Lui N. Iorga li erau trimise și propunerile de pace făcute de Papă — Ibidem, vol. 270, f. 153. Într-o altă scrisoare, Ch. Vopicka aprecia condițiile americane de pace ca „umanitare” — Ibidem, vol. 271, f. 320.

¹⁰¹ Ibidem, vol. 269, f. 33. Lui N. Iorga i se solicitase concursul pentru prezentarea idealurilor românești în publicațiile rusești, încă din 1915, de către reprezentantul Agenției Westnik — Ibidem, vol. 254, f. 222.

încă din cauza „indiferenței de aici și a nepăsării de acasă”.¹⁰² De la Berna, diplomatul Nicolae Petrescu Comnen propunea istoricului, la 28 august 1917, să-i trimită articole privitoare la Dobrogea și Transilvania, pentru a le publica în ziarele elvețiene și franceze. Inițiativa se pare că era personală, cu toată poziția oficială a autorului scrisorii, acesta aducând critici conducerii statului român: „Stăpînii noștri au neglijat chestiunea propagandei în Apus. Sintem datori să împlinim această lipsă cu umilele noastre puteri.”¹⁰³ De la Londra, în februarie 1917, Marcu Beza semnală apariția unui articol al lui Nicolae Iorga în revista condusă de profesorul Seton—Watson, „The New Europe”; „Neamul românesc” era menționat în revista pe care o edita Foreign Office, „Daily Review of the Foreign Press”.¹⁰⁴ În februarie 1918, același Marcu Beza anunța apariția în „English Historical Review” (vol. XXXIII, nr. 129, ian. 1918), a unei prezentări a vol. VI din *Notes et Extraits*, publicat de N. Iorga în 1916. Era în curs de apariție, tot în aceeași revistă, o dare de seamă asupra volumului privind relațiile României cu Anglia; se solicitau articole pentru ziarele britanice care se arătau interesate.¹⁰⁵ De la Paris, la 6 aprilie 1918 scria lui Nicolae Iorga Charles de la Roncière, director al Departamentului Imprimeriilor Statului francez, anunțînd că a tipărit volumul *Pages roumaines* și va reține un anumit număr de exemplare pentru propagandă.¹⁰⁶ Tot în Franța, în 1918 va apare *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, cu o prefață de Charles Bémont; acesta a revizuit și traducerea, volumul apărînd sub patronajul Serviciului de Propagandă francez.¹⁰⁷ În 1917, cînd un grup de români din capitala Franței (Cincinat Pavelescu, Pompiliu Păltănea, C. Rădulescu—Istritza) proiectau să editeze o revistă enciclopedică, „La Roumanie”, se cerea aprobarea și concursul lui Nicolae Iorga; revista trebuia să cuprindă traduceri din literatura și folclorul românesc, să evidențieze trecutul eroic, să explice organizarea politică, economică, socială a țării, raporturile ei cu aliații și toate problemele de actualitate privind România. Cei trei doreau să înceapă prin reproducerea unor articole din „Neamul românesc”, declarîndu-se credincioși admiratori ai istoricului.¹⁰⁸ Activitatea publicistică românească în Franța va fi amplificată în urma înființării unui Birou de presă, sub auspiciile Legației României din Paris; și în legătură cu activitatea acestui Birou se soli-

¹⁰² Ibidem, vol. 269, f. 85 — 86. Al. Lapedatu nota în *Jurnal*: „O scrisoare a d-lui Iorga, de la 27 septembrie, mi-a cauzat multă bucurie. Se vede că l-a interesat scrisoarea ce i-am trimis.” — Al. Lapedatu, *op.cit.*, p. 282.

¹⁰³ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 269, f. 91 — 92. În același an, N. Petrescu Comnen publica la Lausanne și o lucrare a sa: *Notes sur la guerre Roumaine (1916 — 1917)*.

¹⁰⁴ Se propunea înființarea grabnică a unui birou de presă românesc la Londra — B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 266, f. 142.

¹⁰⁵ Ibidem, vol. 271, f. 166. În 1919, Al. Lapedatu încerca să publice la Londra volumul *Histoire des relations Anglo-Roumaines*, solicitînd pentru acesata sprijinul profesorului american H.A. Gibbons, consilier al Delegației S.U.A. la Conferința de pace; cartea va fi prefăcută de R.W. Seton-Watson și publicată în engleză abia în 1931 — Ibidem, vol. 278, f. 117.

¹⁰⁶ Ibidem, vol. 278, f. 225 — 227. Lucrarea a apărut în 1918, la Impr. Berger-Levrault, Paris-Nancy, cu o prefață de Ch. de la Roncière („Historien de la marine française”); cuprindea mai multe articole privitoare la participarea României la Război și la relațiile ei cu aliații occidentali, preluate din „Neamul românesc”.

¹⁰⁷ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 278, f. 117.

¹⁰⁸ Ibidem, vol. 267, f. 373 — 375.

citau aceluiși om sfaturi și mai ales articole.¹⁰⁹ Din corespondența păstrată se poate constata că intelectualitatea franceză, ca și Legația Franței din România, urmăreau cu viu interes articolele publicate de Nicolae Iorga în țară. La 28 noiembrie 1917, Saint Aulaire, ministrul francez, scria în legătură cu articolul *Cei ce nu vor fi uitați*: „În ceasurile grele prin care trecem, cuvintele dumneavoastră vor confirma părerea foarte justă care există acum în țara mea despre vitejia națiunii române, susceptibilă, în mijlocul sacrificiilor și neliniștilor sale, să demonstreze încă odată credința sa în Franța și atașamentul ei neclintit la cauza Drepțului pe care Înțelegerea îl susține.”¹¹⁰ Prețuirea de care istoricul român se bucura în Franța îi va aduce, imediat după război, se pare la inițiativa lui Robert de Flers (membru al Legației franceze din România),¹¹¹ Legiunea de Onoare.

Marele discurs ținut de Nicolae Iorga în Camera Deputaților la 14 decembrie 1916, încheiat cu afirmarea credinței în victoria finală, a fost cunoscut și în străinătate, trezind un ecou foarte favorabil României. Istoricul american Herbert Adams Gibbons, aflat la Paris, scria la 2 februarie 1917: „Vreau să știți că cuvintele dumneavoastră au fost larg citite în Franța și au făcut mult bine aici. Mulți dintre noi ne dăm seama cât a suferit România și că aceste nenorociri nu se datorează nicidecum lipsei fie de curaj, fie de pricepere a armatei române. Cuvintele dumneavoastră respiră spiritul unei speranțe de neînfrînt și ați câștigat o uriașă simpatie și înțelegere departe de țară dumneavoastră, în Franța.”¹¹² Aprecierea era cu atât mai importantă cu cât venea din partea unui mare istoric și a unui viitor consilier al Delegației Statelor Unite la Conferința de pace de la Paris, putînd, din acest post, influența tratativele în sensul dorit de România.

Pentru fixarea rolului lui Nicolae Iorga în propaganda românească în Occident în anii războiului, importante sînt și relațiile epistolare cu R.W. Seton-Watson, personalitate a cărei prietenie constantă pentru România este consemnată deja în mai multe studii și articole. Într-o scrisoare din 27 octombrie 1916, istoricul englez anunța apariția revistei „The New Europe”, proiectată ca o tribună de afirmare a principiului naționalităților, principiu care se spera că va sta la baza reconstrucției continentului după război. Istoricului român, considerat cel mai îndreptățit să prezinte realitățile din țara sa, i se solicita colaborarea.¹¹³ Răspunsul era trimis la 19 decembrie 1916: „În aceste momente de atroce durere pentru noi, cînd eforturile noastre nu reușesc să împiedice iureșul german, furios și lacom de pradă și răzbunare, cînd capitala noastră este pierdută și cîmpia valahă copleșită de hoardele care jefuiesc totul, luînd femeilor ultimele rezerve de hrană pentru copii [...],” se cerea

¹⁰⁹ Ibidem, vol. 270, f. 241. Pentru prezentarea în Franța a aspirațiilor românești, i se cerea lui N. Iorga colaborarea încă de la începutul războiului de către revista pariziană „Études Diplomatiques” — Ibidem, vol. 243, f. 25, 60. La solicitarea Oficiului Naționalităților (Paris) — Ibidem, vol. 236, f. 129 — 130 — va colabora la revista „Les Annales des Nationalités”, III, nr. 3—5 din 1914 (consacrat în întregime României), cu articolul *L’Avenir de la Nation Roumaine*.

¹¹⁰ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 269, f. 207.

¹¹¹ Ibidem, vol. 277, f. 199 — 200.

¹¹² Ibidem, vol. 267, f. 4.

¹¹³ Ibidem, vol. 263, f. 209.

să se spună sus și tare că românii nu au fost înfrinți, „că doar mijloacele le-au lipsit, că românul a fost același ca și în trecut, că nu regretăm nimic din ce-am dat și că sperăm în ceea ce ni se cuvine.”¹¹⁴

Întreaga activitate desfășurată de Nicolae Iorga pînă în 1918 se constituie într-o contribuție majoră la rezolvarea problemelor care stăteau în fața societății românești în acea perioadă. Dacă putem sublinia rolul avut în accelerarea mersului către reforma agrară, către reforma electorală, trebuie, însă, să consemnăm faptul că cel mai important plan pe care a acționat și pe care și-a adus cea mai mare contribuție, a fost planul luptei pentru unitatea națională. Contemporanii istoricului au fost primii care și-audat seama de faptul că acesta este unul dintre cei puțini cu rol decisiv în Marea Unire. În timpul Adunării de la Alba Iulia, un grup de tineri a propus ca prima telegramă anunțînd Unirea să fie trimisă lui Nicolae Iorga, cel care „a trezit sufletele românilor”; a doua zi după Adunare, din Sibiu reprezentanți ai tuturor provinciilor românești — generalul Leonte din Vechiul Regat, Pan Halippa și Ion Cazaclu din Basarabia, Alecu Procopovici din Bucovina, Andrei Bârseanu, Ioan Lapedatu, Pavel Roșca și Romul Cîndea din Transilvania și Banat — alcătuiesc o telegramă către istoric: „Însuflețiți de Adunarea de la Alba Iulia, ne gîndim cu dragoste la pregătitorul sufletelor pentru Unirea tuturor românilor.”¹¹⁵

NICOLAS IORGA — COMBATTANT POUR L'UNITÉ NATIONALE

Résumé

Un problème qui s'est toujours trouvé au centre des préoccupations de Nicolas Iorga aux années qui ont précédé la première guerre mondiale était celui national, la formation de l'État unitaire; par rapport aux réformes intérieures, ce but occupait, selon lui, la première place. Il est hors de doute que toute l'activité déployée par l'historien avant le déclenchement de la guerre a eu un grand rôle dans la préparation de la lutte finale pour la Grande Union. Parmi les plus importants niveaux aux quels il a agi en faveur de cette idée, il y a son activité intense d'enseignant et de journaliste, la direction de certaines institutions comme l'Université Populaire de Vălenii de Munte et la Ligue Culturelle, la publication de nombreux volumes historiques, l'activité dans le Parlement etc. Pendant la guerre mondiale, les actions se sont amplifiées à tous ces niveaux.

Toute l'activité déployée par Nicolas Iorga jusqu'en 1918 se constitue en une contribution majeure à la solution des problèmes qui se présentaient à la société roumaine à cette époque-là. Si on peut souligner le rôle qu'il eut dans l'acheminement vers la réforme agraire et la réforme électorale, il faut en même temps relever le fait que le niveau le

¹¹⁴ Ibidem, f. 185 — 186.

¹¹⁵ Ibidem, vol. 278, f. 219 — 222.

plus important au quel il a agi et où il a beaucoup contribué, fut celui de la lutte pour l'unité nationale. Les contemporains de l'historien furent les premiers à se rendre compte que le grand savant était l'une des rares personnalités dont le rôle avait été décisif dans la Grande Union. Pendant l'Assemblée d'Alba Iulia, un groupe de jeunes hommes proposa qu'on envoie le premier télégramme annonçant l'Union à Nicolas Iorga, celui qui a réveillé, l'âme des Roumains"; le lendemain de l'Assemblée à Sibiu, des représentants de toutes les provinces roumaines composent un télégramme adressé à l'historien : „Animés par l'Assemblée d'Alba Iulia, nos pensées s'envolent amoureusement vers celui qui a préparé nos âmes à l'Union de tous les Roumains".

RELAȚIILE DINTRE N. IORGA ȘI MONARHIE ÎN PRIMII DOI ANI AI RESTAURAȚIEI 1930—1932

MIHAI OPRÎTESCU

Personalitate complexă : istoric, literat, om politic, N. Iorga ocupă un loc de prim rang în cultura românească și viața politică a primei jumătăți a sec. XX.

Prin varietatea preocupărilor sale, prin opera sa vastă, prin activitatea sa politică îndelungată ce depășește trei decenii, prin contribuția sa la opera de întregire națională a românilor, titanul atît de tragic dispărut în toamna anului 1940 reprezintă un adevărat fenomen în spiritualitatea românească.¹

În activitatea politică N. Iorga a avut o evoluție sinuoasă : promotor al ideilor semănătoriste, influențat de cele socialiste, apărător al cauzei țăranilor la 1907, tribun al luptei naționale în anii premergători și în timpul primului război mondial. În perioada interbelică el ocupă un rol de frunte în viața politică, nu prin prestigiul formațiunii politice pe care o conducea, ci prin cel personal al omului de cultură și profesorului, ceea ce a făcut ca să fie o personalitate distinctă în galeria oamenilor politici români. Trebuie precizat că el a avut o carieră ce nu a urmat calea tradițională a uceniei politice, fapt ce îl singularizează printre oamenii politici și motivează de ce nu a avut anterior lui 1931 nici o funcție guvernamentală. Orgolios nu a acceptat poziții de subordonare iar fragilitatea formațiunii politice ce o întemeiasă nu-i permitea să ocupe poziții dominante în viața politică dincolo de prestigiul său personal, ceea ce explică și faptul că accede în fruntea guvernului, impus de rege.

Dacă ne oprim în studiul de față asupra perioadei 1930—1932 este pentru că acum datorită intervenției în viața politică a regelui Carol al II-lea, Nicolae Iorga deține timp de un an cea mai înaltă demnitate în stat, conducînd primul guvern personal al regelui Carol, guvern de tehnicieni, între aprilie 1931—mai 1932. Va fi singura demnitate ministerială deținută de Iorga în cursul îndelungatei sale cariere politice, fiind singurul om politic din perioada interbelică care a deținut direct funcția de premier.

Relațiile dintre Iorga și monarhie în general și cele dintre el și regele Carol al II-lea în particular au jucat un rol decisiv în această primă și ultimă guvernare a marelui istoric. Acest intermezzo iorghist în suita guvernărilor național-țăraniste din anii 1928—1933 a fost analizat deja într-o serie de lucrări consacrate vieții politice interbelice. Mai recent, într-un studiu în două părți publicat în Anuarul Institutului de istorie

¹ În „schiza de portret” dedicată lui N. Iorga, Pamfil Șeicaru recunoaște în *Prefață* că N. Iorga „împune o temeinică cercelare prealabilă a operei lui, ca și a ambianței politice și culturale pentru a înlesni generațiilor viitoare cunoașterea acestei gi-gantice figuri a culturii românești” (Pamfil Șeicaru, *Nicolae Iorga*, București, 1991, p. 4).

A.D. Xenopol din Iași, Petre Țurlea prezintă activitatea politică a lui Iorga din cele două decenii interbelice.² Același autor va publica în 1991 la Editura Enciclopedică ampla monografie *Nicolae Iorga în viața politică a României*.

În paginile de față ne propunem să analizăm poziția lui Iorga față de monarhie în perioada citată mai sus prin prisma lucrărilor istoricului Iorga, încercînd să descifrăm cum își dimensiona propria sa activitate politică, inclusiv relațiile cu monarhia. Facem această tentativă deoarece Iorga a lăsat suficiente mărturii despre acest segment temoral din activitatea sa politică atît în *Memoriile* sale, vol. VI, în lucrarea sa memorialistică *O viață de om așa cum a fost*, în volumul X al sintezei *Istoria Românilor*, cît și în lucrarea *Doi ani de restaurație* subintitulată *Ce a fost, ce am vrut, ce am putut*, scrisă la scurt timp după retragerea de la șefia guvernului, în august 1932.

Monarhia a fost întotdeauna, în viziunea lui N. Iorga, forma de guvernămînt firească a românilor, întemeindu-se și de aceea pe o îndelungată tradiție istorică.

Aprecierile și simpatia pe care i-au purtat-o suveranii României, faptul că a fost ales să fie educatorul principelui moștenitor Carol I-au făcut pe Iorga să fie foarte legat atît de regele Ferdinand cît și de regina Maria. Față de cel ce în 1930 va deveni regele Carol al II-lea a nutrit întotdeauna o profundă afecțiune, speculată abil de rege și s-a considerat un sfetnic și un prieten, devotat pînă la sacrificiu.

În relațiile dintre Iorga și Carol al II-lea factorul sentimental, emoțional a jucat un rol decisiv, profesorul neuitînd nici o clipă că regele i-a fost elev și privindu-i cu înțelegere acțiunile politice, iar regele a întreținut cu grijă această iluzie a marelui său dascăl. Pentru a putea înțelege mai bine rolul lui Iorga între anii 1930—1932, trebuie să ne referim în introducere la un episod ce poate fi intitulat „Prolog al restaurației”, ce s-a petrecut în decembrie 1925, cînd prințul moștenitor Carol hotărăște pentru a doua oară să renunțe la calitatea de prinț moștenitor în favoarea fiului său Mihai, declanșîndu-se „criza dinastică”. Dintre șefii de partide care participă la consiliul de coroană din 31 decembrie 1925 singurul care se opune planurilor regelui și cere o nouă intervenție pe lîngă prinț este Iorga, ceilalți Maniu, Mihalache etc., deși adversari ai „renunțării la tron”, declarînd că se supun dorinței regale. Iorga mărturisește în *Memorii* că i-a spus regelui de marea greșală ce s-a făcut, el considerînd că totul era pus la cale de Ionel Brătianu, care vedea în Carol un adversar al atotputerniceii Partidului Liberal.³

² P. Țurlea, *Nicolae Iorga în viața politică a României interbelice*. I în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol”, XXIII₂ (1986), p. 655 — 669, II în Idem, XXV₁ (1988), p. 197 — 211; Asupra perioadei de care ne ocupăm vezi și Ioan Scurtu, *Contribuții privind viața politică din România. Evoluția formei de guvernămînt în istoria modernă și contemporană*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1988; de asemenea, Florea Nedelcu, *De la Restaurare la Dictatura regală*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1981, p. 5 — 49.

³ Relatarea Consiliului de Coroană în N. Iorga, *Memorii*, vol. V, Edit. Națională S. Ciornei, București, f.a., p. 80 — 82; vezi și C. Argetoianu, *Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de azi*, în *Monarhia de Hohenzollern văzută de contemporani*, Edit. Politică, București, 1968, p. 364 — 378; Criza dinastică este analizată de Ioan Scurtu, *op.cit.*, p. 165 — 207; M. Rusenescu, I. Saizu, *Viața politică în România*, 1922 — 1928, Edit. Politică, București, 1979, p. 178 — 181, 215 — 217, 227 — 229; I. Bitoleanu, *Din istoria României moderne. 1922 — 1928*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 291 — 303; Venera Teodorescu, *Consecințe ale crizei dinastice. Regența 1927 — 1930*, în „Revista de istorie”, tom. 30 (1977) nr. 11, p. 2043 — 2060.

Impresia că renunțarea este o manevră a liberalilor s-a inoculat rapid atât în concepția oamenilor politici cât și în opinia publică. Afacerea „Carol” va fi principala problemă politică între 1926 și 1930, ea accentuându-se începând din 1927, în condițiile dispariției atîta regelui Ferdinand în iulie, cât și a adevăratului „rege al României”, atotputernicul Ionel Brătianu în noiembrie 1927. Însă în poziția față de problema prințului, Iorga se deosebește radical de ceilalți oameni politici, el dorind sincer revenirea acestuia la tron, în timp ce ceilalți, Maniu, Mihalache, Iunian, Lupu, Averescu văd în aceasta un mijloc de presiune asupra liberalilor, o trambulină spre putere. Iorga va păstra legătura cu prințul exilat, îl va vedea în străinătate, va face demersuri în favoarea acestuia pe lângă regina Marioara a Iugoslaviei⁴ și prințul Nicolae, stirnind nemulțumirea atîta regelui Ferdinand, cât și a reginei Maria, care era dispusă să joace un rol politic după moartea soțului său în calitate de regentă⁵. De altfel, Iorga este primul lider care se opune hotărîrilor consiliului de coroană în Parlament, chiar în ședința în care acesta era chemat să ratifice renunțarea la tron și instituirea regentei⁶. Cu toate acestea dovezi de atașament față de prințul Carol, cînd acesta revine pe neașteptate în țară, la 6 iunie 1930, Iorga nu este printre cei dintîi cheamați, știrea aflînd-o pe 7 iunie, după cum ne-o mărturisește în „Memorii” de la secretarul prințului Puiu Dumitrescu, deși în aceeași pagină memorialistică ne relatează că Mihail Manoilescu, unul din intimii lui Carol îl avertizase pe 5 iunie 1930 de posibilitatea revenirii prințului.⁷

Prima întîlnire între Carol și fostul său profesor va avea loc peste două zile, după proclamarea de către Parlament a noului rege al României. Din discuție, potrivit relatării din „Memorii”, regele s-a pronunțat pentru un minister de concentrare fără un șef de partid în frunte. Cînd regele a pronunțat numele lui Mihalache a replicat propunînd pe generalul Prezan⁸. Carol își dezvăluia în fond linia sa politică pe care o va urma cu tenacitate, de distrugere a sistemului parlamentar-constituțional și instaurare a unui guvern care să-i fie direct subordonat. Se reflecta în fond ostilitatea noului rege față de sistemul politic existent în România. El nu se putea baza pe Partidul Liberal de condus Vintilă Brătianu și Duca, autorul actului de la 4 ianuarie 1926 și care avusese o atitudine net ostilă față de restaurație⁹.

În același timp, Carol nutrea sentimente de neîncredere și față de Maniu care îi acceptase revenirea în țară cu anumite condiții inacceptabile pentru rege (despărțirea de Elena Lupescu și împăcarea cu principesa Elena) și încercase în momentul reîntoarcerii prințului formula intrării acestuia în regentă, nicidecum proclamarea ca rege. Maniu ar

⁴ N. Iorga, *Memorii*, vol. V, p. 169 — 170.

⁵ I. Scurtu *op.cit.*, p. 235.

⁶ Dezbaterile Adunării Deputaților ședința din 4 ian. 1926 în Monitorul Oficial din 11 februarie 1926, p. 1132.

⁷ *Memorii*, vol. V, p. 398, vol. VI, p. 1.

⁸ *Memorii*, vol. VI, p. 3 4.

⁹ Duca Indocosebi va surprinde prin declarația sa de o duritate neobișnuită: „să-mi taie Dumnezeu mina dacă o voi întinde acestui aventurier” de neînțeles pentru un om politic cu experiența sa, determinînd ostilitatea noului rege ce va marca cariera politică a liderului liberal pînă la tragica sa moarte.

fi vrut să joace pe lângă Carol rolul lui Brătianu pe lângă Ferdinand, ceea ce acesta socotea inacceptabil¹⁰.

De aici formula regelui că „la vremuri noi trebuiesc oameni noi”¹¹. După două zile, primindu-l din nou pe Iorga, suveranul îi va mărturisi acestuia imposibilitatea ministerului național, „avînd în frunte pe cineva care să nu fie șef de partid”¹² și confirmarea lui Maniu în funcția de premier.

Aceasta nu însemna că regele renunța la planul său inițial precizînd în continuare — după mărturisirea lui Iorga — că „ministerul cel mare cu Prezan, Titulescu sau la nevoie și cu mine, acela rămîne pentru mai tîrziu. În politică — arăta regele — pornești cu o idee și ești silit să ajungi la o alta”¹³.

În cadrul aceleiași întrevederi, urmărind să-și cîștige și mai mult încrederea profesorului, îi oferă acestuia cordonul ordinului Carol I pentru merite culturale¹⁴.

Întîlnirea este relevantă că sînt prezentate cele trei personalități cu sprijinul cărora regele va încerca în prima parte a domniei sale un guvern deasupra partidelor, respectiv Prezan, Titulescu, Iorga. Dintre aceștia trei numai Iorga va deveni prim-ministru, în aprilie 1931. Ceilalți doi în repetatele lor încercări vor fi refuzați de principalele partide politice.

În ședința parlamentului din 13 iunie 1930 Iorga își va preciza poziția față de noul suveran, făcînd o clară declarație de fidelitate. „Regele știe că, oricînd voi fi chemat voi răspunde. Dar pînă atunci rămîn acasă la mine este o mare deosebire față de cei care se impun, dar Regele nu știe cum să-i scoată de acolo. Este deosebirea dintre omul care vine cînd îl chemi și omul pe care nu-l poți trimite acasă”¹⁵. Erau în aceste cuvinte poate și o undă de regret că alții a căror fidelitate față de Carol era de dată recentă și nu un vechi și statonnic prieten păreau a se impune pe lângă noul suveran. Ideea de disponibilitate față de monarhie va fi repetată precizîndu-se: „Eu aștept să fiu chemat. Pînă nu mă cheamă cineva de trei ori, nu sînt sigur că m-a chemat într-adevăr”¹⁶.

Apreciînd că „prințul Carol la Paris a avut așa de puțini prieteni, încît îi poți număra pe degete”, el va ataca din nou pe cei ce din calcule politice, din oportunism se puneau la dispoziția Regelui, caracterizîndu-i drept „devotamentele spontane care răsar după ce plouă”¹⁷.

Făcînd referiri la dorința regelui de a avea un guvern deasupra partidelor, Iorga o va accepta văzînd în aceasta un factor de stabilitate internă, pronunțîndu-se din același considerent împotriva dizolvării parlamentului, arătînd — în aplauzele majorității guvernamentale — că „ju-

¹⁰ Cîrînd Maniu se va convinge că regele vrea să conducă autoritar, iar între cei doi se va produce o ruptură ce va deveni totală, liderul național-lărmînist devenind unul din cei mai tenaci adversari ai regelui în tendința monarhului de a instaura un regim personal.

¹¹ N. Iorga, *România contemporană de la 1904 — 1930. Supt trei regi*, București, 1932, p. 431.

¹² N. Iorga, *Doi ani de restaurație*, Datina românească, Vălenii de Munte, 1932, p. 5.

¹³ *Ibidem*, p. 9 — 10.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 13 iunie 1930 în Monitorul Oficial din 24 iunie, p. 1030.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

căria aceea a alegerilor este o otrăvă pentru țară și o stricare a moravurilor". Dar ajuns la guvern va proceda exact invers dizolvînd corpurile legiuitoare național-tărăniste.

Referindu-se în continuare la rolul Regelui în viața politică, el consideră că „regele trebuie să se facă simțit în fiecare moment” și pledînd pentru Restaurație, afirmă că „poporul acesta cere un rege adevărat și cine vrea să cloroformizeze pe rege și cine vrea să impună Regelui interesele unui partid se înșeală”.¹⁸

În vara anului 1930 se vor intensifica presiunile unor oameni politici în general adepți ai unei guvernări autoritare, pentru a determina pe rege să aducă la conducere un guvern personal. Astfel, la 2 august 1930 Constantin Argetoianu va adresa regelui un memoriu prin care propunea acestuia aducerea la putere a unui guvern de durată din afara partidelor politice, autoritar condus de un om de încredere al palatului și care să lucreze direct sub auspiciile coroanei și în Parlament ales numai la centru cu prerogative legislative reduse¹⁹. În scurt timp, relațiile dintre rege și Maniu se vor deteriora odată cu intrarea clandestină în țară la 12 august 1930 a Elenci Lupescu. Maniu văzînd că regele nu respectă înțelegerile anterioare, demisionează și cu toate că va mai fi odată prim-ministru în 1932, relațiile dintre ei merg spre ruptură, deoarece după aprecierea lui Pamfil Șeicaru, conducătorul național-tărănesc, nu avea nici o stimă pentru Carol ale cărui isprăvi arătase cit de trivial se manifestase la acesta absența simțului moral. Regele era nemulțumit de tonul de superioritate cu care îl trata Maniu, fapt ce o determina pe regina Maria să mărturisească Cellei Delavrancea că: „Maniu tratează pe Carol ca un profesor pe un elev și aceasta Carol n-o suportă”²⁰.

Iorga însă nu a încercat nici un moment să joace din nou rolul profesorului pe lângă rege, deși nu a uitat niciodată că în tinerețe i-a supravegheat formarea intelectuală. La rîndul său, Carol a știut întotdeauna că se poate bizui pe marele său dascăl și utilizînd relația afectivă stabilită între ei în tinerețea sa, a folosit prestigiul său în viața politică în atingerea propriilor sale interese.

Un asemenea moment se va ivi în aprilie 1931, cînd regele va da o primă lovitură sistemului de guvernare bazat pe partidele tradiționale, instaurînd guvernul de tehnicieni, Iorga—Argetoianu. Profitînd de dificultățile situației economice ce afectau prestigiul partidului național-tărănesc și de faptul că celălalt mare partid, cel liberal condus din decembrie 1930 de I.G. Duca, parcurgea greu „drumul spre Canossa” al reconcilierii cu Coroana, Carol provoacă căderea guvernului Mironescu prin demisia omului său de încredere, Mihail Manoilescu, încercînd un guvern național sub președinția lui Titulescu. Dar cu toate eforturile depuse acesta, deși pe firmamentul diplomației europene steaua lui strălucea puternic, fiind Președintele în funcție al Adunării Ligii Națiunilor, misiunea sa eșuează, reproșînu-i-se, asemeni lui Prezan, neapartenența la nici un partid. În aceste condiții regele apelează la a treia variantă, Nicolae Iorga, căruia îi încredințează mandatul la 18 aprilie 1931.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ C. Argetoianu, *op.cit.*, p. 416 — 417.

²⁰ Pamfil Șeicaru, *Istoria Partidului Tărănesc și a Partidului Național-Tărănesc*, vol. II, Edit. Carpați, Madrid, 1963, p. 170.

Iată cum descrie Iorga acest moment al investiturii: „Regele mă cheamă, Îmi cere să formeze ministerul. Nefiind altă soluție, trebuie să primesc. E cel mai mare sacrificiu pe care mi l-a cerut Majestatea Voastră. Adăug la lista pe care o găsesc făcută cu dl. Cămărășescu, Manoiilescu, Amza Vilcovici, dr. Cantacuzino pe Hamangiu și pe d. Ionescu Sisești. D. Argetoianu va fi deocamdată la Finanțe. Primește”²¹. Din modul cum a decurs investitura se pot trage câteva concluzii: 1. guvernul Iorga apărea ca ultima soluție; 2. Iorga era conștient că a lua șefia guvernului în aceste condiții este un act de sacrificiu; 3. Guvernul era în mare parte format când a venit profesorul la Palat, fiind un guvern alcătuit din oamenii ai regelui, deci poate fi apreciat un guvern personal marcând o premieră în viața politică. Se naște întrebarea firească de ce a acceptat Nicolae Iorga această sarcină. Pentru că a fost chemat într-un mod ultimativ și în fond solicitarea se încadra în spiritul declarațiilor sale anterioare, pentru că era un adept al guvernului național, pentru că considera că omul politic trebuie să fie un slujitor devotat al regelui său pe care îl considera ca în evul mediu aureolat de nimbul sacralității, infailibilității? Ca orice om politic credea că poate rezolva situația din țară, că i se face o onoare, dar o onoare meritată și se considera demn de ea. Realitatea era însă extrem de crudă: criza economică se îndrepta spre momentele ei de apogeu, situația financiară era catastrofală, se puneau speranțe în împrumutul extern, reducerile bugetare erau singura soluție, reduceri care vor face pe șeful guvernului nepopular printre funcționari, în primul rând în cadrul corpului didactic. Era nevoie în atari condiții de un premier cu o solidă pregătire economică, pe care Iorga nu o avea. Strategii economice ai noii echipe Argetoianu și Manoiilescu erau oamenii regelui și aplicau linia trasată de acesta. Guvernul, cum s-a remarcat deja în epocă, era bicefal Iorga—Argetoianu, în fapt Iorga—Carol al II-lea. Iorga prelua guvernul animat de bune intenții, crezând că poate face ceva pentru țară și rege, după cum lesne se poate vedea din primele lui luări de poziție după investitură. Astfel, în perspectiva alegerilor generale, el va întreprinde în țară un turneu în cadrul căruia își va defini poziția față de problemele țării. La Ploiești arătând că „a fost chemat de M.S. Regele pentru a lucra ca om vrednic cu oameni vrednici” — că — am jertfit Regelui răgazul bătrâneților mele și ocupațiilor iubite în care mi-am trăit viața face un tablou al situației din țară acuzând de aceasta partidele și guvernele anterioare: „am găsit drumuri care s-au făcut numai gropi, am găsit funcționari deprinși a nu lucra, funcționari care nu călcau în birourile lor; am găsit banii țării aruncați pe ferestre; am găsit de la un capăt al țării la celălalt corupția — și cu cât omul era mai corupt cu atât se ridica mai sus — și am venit să curăț”^{21 bis}, mărturisind că se va retrage dacă nu va putea duce la bun sfârșit opera sa de curățire. La Buzău se va defini pe sine ca „apărătorul țării, cel din urmă apărător al țării în ceasul greu”, iar referindu-se la situația economică preciza că a găsit „cinci miliarde lei deficit, am găsit leful și pensii neplătite de cinci luni”. Situația din păcate se va agrava pentru că așa cum mărturisea mai departe, deficitul financiar de ordinul miliardelor

²¹ N. Iorga, *Doi ani de restaurație*, p. 43.

^{21 bis} „Neamul Românesc” nr. 106 din 15 mai 1931. Asupra campaniei electorale a lui Iorga vezi și P. Țurlea Nicolae *Iorga în viața politică a României*, p. 285—286.

determina echipa guvernamentală să opereze de dimineată pînă seara reduceri în buget precizînd că împotriva corupției are nevoie de 4 ani pentru a curăți țara de ea. Continuînd turneul electoral va arăta la Rîmnicu-Sărat că a venit la guvern nu prin voința sa ci silit de „nevoile Țării și ale Tronului”²².

În discursul ținut la Focșani Iorga afirmă că „nu poate vorbi în numele unui partid atîta vreme cît sunt președintele Consiliului de miniștri al M.S. Regelui”²³, combătînd pe cei ce în campania electorală atrăgeau măsura regelui de a impune un guvern peste partide. „Dictatură? Dictatura morală, dictatura inteligentă a gîndului, a simțirii, a patriotismului nu o poate împiedica nimeni dar această dictatură nu trebuie confundată cu dictatura ce ați primit-o cu toții pînă acum, dictatura corupției, a iluziei și a minciunii”²⁴. Iorga era nedrept cu guvernele anterioare, dar afirmațiile sale trebuiesc privite prin prisma contextului electoral. De altfel, în același discurs va lansa un atac direct la adresa național-țărăniștilor, afirmînd că „nu am venit la putere nici prin luptă de partid, nici ațîțînd sau amenințînd cu expediții cuceritoare asupra Bucureștilor”²⁵. Această acuză adusă țărăniștilor de a fi presat Regența „ațîțînd lumea împotriva Bucureștilor” este adusă și în cuvîntarea ținută la Tirgoviște, arătînd că a venit la guvern în urma insistențelor regelui „care nu mai avea la îndemînă nici un om pe care să se poată sprijini”²⁶. La Pitești, arătînd că ministerul „l-am primit din credință față de Domnul și Regele meu”, „apără călduros pe cel mai contestat dintre miniștri — Argetoianu — impus de rege”²⁷, pentru ca la Cernăuți să afirme cu claritate: „am fost adus la cîrma țării prin voința unui singur; prin porunca Regelui meu. Îl voi servi devotat în toate intențiile lui bune căci e un suflet ales”²⁸.

După cum am arătat în rîndurile de mai sus, în campania sa electorală Iorga a arătat clar că a ajuns premier prin voința regelui, cu misiunea de a forma un guvern național deasupra partidelor pe care le considera vinovate de situația dificilă economică a țării. Considera pe rege plin de intenții bune și cerea țării și partidelor să-l sprijine în acțiunea sa de a instaura o eră nouă, o eră de prosperitate, de eradicare a corupției, de moralitate, o eră a regenerării neamului românesc, pe care era chemat să o înceapă ministerul pe care îl conducea^{28 bis}. Că erau necesare măsuri pentru a se încerca o îmbunătățire a situației țării în condițiile puternicei crize economice era perfect adevărat, dar nu cu personaje gen Argetoianu se putea realiza acest lucru. Dincolo de sensul electoral al acestor cuvîntări, patosul lor ne îndeamnă să credem că marile istoric considera că poate schimba radical situația țării cu ajutorul regelui pe care îl credea sincer alături de el, cu ajutorul miniștrilor în

²² Ibidem.

²³ Ibidem, nr. 108 din 17 mai 1931.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem, nr. 110 din 20 mai 1931.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

^{28 bis} Am crezut totuși cîteva săptămîni — va mărturisi ulterior savantul — că se poate face ceva, cîștigînd pe tînărul suveran pentru acel „ritm nou” pe care și azi îl cred singurul mijloc de a îndrepta lucrurile. N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 249.

majoritate bine pregătiți în domeniul lor de activitate : Ionescu-Sisești la Agricultură, Hamangiu la Justiție etc. Dar curînd Iorga va trebui să se plece în fața realităților. Va încredința Ministerului de interne lui Argetoianu, la sugestia regelui, tot prin mijlocirea acestuia va încheia un cartel electoral cu partidul național-liberal condus de Duca ²⁹, făcînd ca formula „guvernare deasupra partidelor” să fie lipsită de sens, va fi permanent confruntat cu probleme financiare ce vor afecta mai ales ministerul Instrucțiunii ce îl conducea, promisiunile sale electorale se vor volatiliza în fața situației financiare grele a țării.

Guvernul său lipsit de unitate, fapt ce îl va determina să vorbească de „ministrii mei” și „ministrii regelui”, afirmație ce va stîrni nemulțumirea monarhului, era în consecință și lipsit de eficiență, contestat atît pe plan național de marile partide — liberal și țărănesc ³⁰ —, dar și pe plan internațional, mai ales în Franța, datorită prezenței lui Argetoianu. La rîndul său, suveranul care își atinsese parțial scopurile de a da un avertisment principalelor partide că se poate governa fără ele, începe să manifeste răceală față de primul său sfetnic, care avea în ochii săi „înfățișarea unui visător aproape nelrebnic” ³¹. Deja suveranul tatona din nou partidul național-țărănesc, mai ales că găsisese în Vaida Voevod „un om cu care la palat se poate vorbi” ³², dar și celelalte partide politice ale arcului constituțional, cu toate că asigura guvernul că este mulțumit de el. O campanie de presă a ziarelor împotriva incapacității guvernului și a primului ministru va căuta să exploateze dificultățile acestuia. Un exemplu în acest sens îl constituie și „incidentul de la Mangalia din august 1931” ³³, asupra căruia i se cer explicații de către rege, fapt ce îl determină pe premier să afirme lui Mihail Manoilescu, la 5 septembrie, că „se lucrează contra mea” și „că-mi simt puterea de lucru zdrobită”, arătîndu-se dispus a pleca imediat de la conducerea guvernului : „venit aici ca prim ministru sînt gata să plec ca profesorul Iorga. Și nu mă voi simți scăzut cu nimic” ³⁴. Reacția regelui nu va întîrzia comunicîndu-i-se prin același Manoilescu că regele nu a avut intenția a-l jigni invitîndu-l cu soția la palat pentru a doua zi conferindu-i acesteia Ordinul Cultural pentru ajutorul dat sofului în această activitate. Regele era nevoit la acest păs pentru că după expresia aceluiasi Mihail Manoilescu, „pe cine ar putea pune în loc” ³⁵.

Dar atmosfera de incertitudine va continua pe fondul dificultăților financiare, ziarul „Dimineața” anunțînd la 11 octombrie de un Minister de concentrare pînă la 10 noiembrie fără Titulescu, dar cu Argetoianu. Ea va fi risipită de declarațiile regelui la 16 octombrie la festivitățile ocazionate de ziua sa de naștere, cînd va reinnoi încrederea în guvern

²⁹ I. Scurtu, *op.cit.*, p. 348 — 349 ; P. Țurlea, *Nicolae Iorga în viața politică a României*, p. 283 — 284.

³⁰ După alegeri marile partide și presa atacă permanent guvernul și pe șeful său, acuzîndu-i de incapacitate.

³¹ N. Iorga, *Doi ani de restaurație*, p. 56.

³² *Memorii*, vol. VI, p. 302.

³³ Afirmațiile făcute de Iorga au fost răstălmăcite în presă, căutînd să-l pună pe premier într-o postură dificilă. Vezi *Memorii*, vol. VI, p. 167 — 168, 172 ; *Doi ani de restaurație* p. 66 — 67

³⁴ *Memorii*, vol. VI, p. 173.

³⁵ *Ibidem*.

conferind primului ministru medalia de 25 de ani de serviciu și Meritul Cultural, dar amintindu-i din nou de dorința sa de a-l include pe Octavian Goga în guvern dacă se desparte de Averescu.

La 26 ianuarie 1932 în contextul unor noi știri privind lista unui nou guvern cu Duca, Tătărescu, Argetoianu, Nicolae Iorga după propria lui mărturisire „obosit și de boală” hătărăște să ceară regelui reînnoirea încrederii sau în caz contrar să i se primească demisia într-o scrisoare adresată secretarului regelui, Puiu Dumitrescu dar destinată în fapt suveranului. În scrisoare, reproducă în „Memorii”, arătând devotamentul său față de Carol și în momentul adoptării actului de la 4 ianuarie și în timpul crizei dinastice subliniază că a primit conducerea „numai crezînd căe totală rupere de trecut și sfîrșitul hegemoniei Cluburilor” pentru a afla cu surprindere apoi că nu este vorba de o „nouă Romînia ci de un intermezzo care să permită partidelor a se reface”. Sesizînd și reapariția politicianismului de partid, mărturisește, nu a reacționat din iubire față de rege și milă față de Țară”, dar că în atari condiții nu mai poate continua, avertizînd în final pe rege că „este pe cale a se constitui prizonier al celor mai răi dușmani ai săi”³⁶. Ca o consecință a scrisorii, un grup de miniștri îl asigură de încrederea regelui, iar a doua zi va fi primit în audiență de monarh, ceea ce determină renunțarea la demisie. Și la 10 februarie într-o discuție dintre premier și rege privind o eventuală criză de guvern, ultimul o dezmințe, precizînd că „pentru moment nu au pe nimeni în vedere”, iar la întrebarea dacă după votarea legii conversiunii „Maurul are să plece”, răspunde negativ, dar a doua zi la anunțul din presă despre vizita lui Titulescu la București, Iorga demisionează, apreciînd că „paharul răbdărilor s-a umplut”, demisie refuzată de Carol. Acesta va mai liniști temerile primului său sfetnic, avînd cuvînte de prețuire pentru el într-o cuvîntare ținută în aceeași seară la Radio³⁷. Dar zvonurile privind căderea guvernului vor continua, eforturile sale de a realiza o operă legislativă prin care să rezolve problemele țării vor fi ineficiente în condițiile gravelor probleme financiare. Conflictul dintre Argetoianu și generalul Ștefănescu-Amza în privința neplății soldelor ofițerilor va declanșa la sfîrșitul lui mai 1931 demisia guvernului Iorga—Argetoianu.

Descrisă în „Memorii”, secvența demisiei în urma Consiliului de miniștri din 31 mai 1931 releva hotărîrea istoricului de a nu mai admite amînări și tergiversări, oferind regelui demisia imediată scrisă chiar pe biroul suveranului. Regele, teatral avînd aerul că se înclină în fața realității, pîrînd încurcat și jenat are lacrimi în ochi și mă sărută, după expresia autorului³⁸. Erau în aceste manifestări incontestabil și un sentiment de culpabilitate din partea suveranului față de un om politic devotat, om de care se folosisese vreme de un an și de care se despărțea atît de brusc. În relațiile dintre Carol al II-lea și Nicolae Iorga se încheia o etapă ce debutase în iunie 1930 o alta se deschidea pînă în 1938, cînd din nou regele va utiliza prestigiul marelui său dascăl în eforturile de consolidare a regimului său dictorial. Din relația rege și Iorga cel ce va

³⁶ *Ibidem*, p. 296 — 298.

³⁷ *Ibidem*, p. 311 — 312.

³⁸ *Ibidem*, p. 408 — 409.

profita va fi primul. Iorga va fi determinat să ia conducerea guvernului într-un moment extrem de critic din punct de vedere economic. Nefiind economist și neavînd nici o echipă guvernamentală omogenă bazată pe un puternic partid politic cu miniștri ce îl sabotau, asemeni lui Argetoianu, și nefiind decît la începutul guvernării sprijinit efectiv pe rege, Iorga a guvernat cu „sabia lui Damocles deasupra capului” și a sfîrșit prin a fi învins. După cum nota un atent observator al vieții politice, „lui, istoricului Iorga, istoria i-a jucat cea mai sinistrală dintre farse, într-un domeniu în care el ca istoric nu trebuia să intre tocmai fiindcă cunoștea istoria”.³⁹ Este incontestabil că marele istoric a crezut sincer în intenția declarată a regelui de a schimba în bine viața politică, a crezut că are sprijinul suveranului în acțiunea sa de guvernare ce o vedea cel puțin de durată unei legistaturi. Iorga a înțeles mai tîrziu decît ceilalți fruntași politici că guvernul lui este un provizorat, dar cînd a înțeles-o nu a ezitat să fie demn, oferindu-și demisia ce i-a fost refuzată în mai multe rînduri pentru a fi în sfîrșit acceptată cînd regele și-a dat seama că încercarea lui de a guverna peste partide a fost prematură. După cum s-a observat deja, Iorga și echipa sa erau departe de a fi acele elemente capabile în concepția monarhiei de a răsturna regimul constituțional tradițional și de întorcare a unui regim personal al regelui⁴⁰. Cu toate eșecurile guvernării sale prestigiul profesorului în viața politică a rămas în continuare la cote ridicate, deși i s-au adus reproșuri de a fi dat dovadă de naivitate, de a se fi lăsat manevrat de voința regelui și înșelat de abilitatea Argetoianu. Eșuînd în experiența Iorga—Argetoianu, Carol al II-lea a trebuit să găsească o nouă cale de realizare a planurilor sale, îndreptîndu-și din nou atenția asupra marilor partide — național-liberal și național-tărănesc —, încercînd compromiterea sistemului parlamentar prin disoluția acestor două mari partide adevărate garante ale sistemului politic democrat-parlamentar în România.

LES RELATIONS ENTRE N. IORGA ET LA MONARCHIE PENDANT LES DEUX PREMIÈRES ANNÉES DE LA RESTAURATION 1930—1932.

Résumé

Pendant les deux premières années de la Restauration, Charles II, qui poursuivait la réalisation de ses propres projets politiques, a réservé à son ancien professeur Nicolas Iorga un rôle politique majeur, en le déterminant de prendre la direction du premier et dernier gouvernement de techniciens (avril 1931—mai 1932).

En spéculant habilement sur l'affection que le grand historien lui témoignait, sur son désir de devenir premier ministre, sur sa conviction utopique de pouvoir résoudre les problèmes économiques graves du pays, Charles II profita du prestige de Nicolas Iorga pour essayer un premier coup

³⁹ Ion Constantinescu, *Din însemnările unui fost reporter parlamentar*, Edit. politică București, 1973, p. 277.

⁴⁰ Florea Nedelcu, *op.cit.*, p. 48.

contre le système parlementaire, pour prouver aux grands partis qu'il peut gouverner sans leur concours.

Après un an de gouvernement, à la tête d'une équipe ministérielle formée, selon son expression propre, de „mes ministres et des ministres du roi”, donc dépourvu d'unité et confronté avec des problèmes économiques graves, Iorga démissionnera en déterminant l'échec de la première tentative royale de gouverner sans collaborer avec les partis politiques. À partir de ce moment, ses relations avec Charles II allaient parcourir une nouvelle étape jusqu'à l'instauration de la dictature royale en février 1938, lorsque Iorga sera à nouveau, en qualité de conseiller, du roi l'un des dignitaires et partisans du nouveau régime.

NICOLAE IORGA ȘI PROPAGANDA EXTERNĂ A ROMÂNIEI (1918—1940)

NICOLAE DASCĂLU

Formarea României Mari, în 1918, a fost urmată și de eforturi susținute pentru prezentarea corectă a procesului în fața opiniei publice internaționale în vederea sprijinirii fenomenului de legalizare a unirii prin decizii ale Conferinței de pace de la Paris. Așa s-a născut propaganda externă a României, deci cu un caracter oficial, care a fost continuată și după lucrările congresului de pace, deși cu o intensitate diferită, tocmai pentru a prezenta în adevărata lumină realitățile politice, economice și culturale interne cit și pentru a combate atacurile lansate de inamicii țării care doreau revizuirea frontierelor ei. O contribuție majoră la succesul acțiunilor de propagandă externă a avut și Nicolae Iorga. Acesta a fost de altfel singurul din epocă, la noi, care a enunțat comprehensiv conceptul de propagandă externă. Pe de altă parte, Iorga a condus direct Serviciul de propagandă în răstimpul iunie-decembrie 1931 când Direcția presei și a informațiilor a fost subordonată Președinției Consiliului de Miniștri. În calitate de prim-ministru Iorga a luat nemijlocit decizii, numai în intervalul respectiv, și în chestiuni de propagandă. Dincolo de toate acestea multe din acțiunile și lucrările marelui nostru savant au servit masiv interesele propagandei externe a țării.

La invitația Institutului Social Român, Iorga susține la 25 mai 1924 o conferință publică despre propagandă în străinătate. De la bun început vorbitorul a precizat, cu o modestie ce nu-l caracteriza, că nu-și atribuie nici un fel de merite ca propagandist, că a făcut doar unele încercări în domeniu și că erau alte persoane care au realizat mai multe. El sublinia că și „... cuvîntul de propagandă mi-e absolut de-agreabil, îndrăsnesc să spun chiar respingător, fiindcă îi știu originea și i-am văzut multe manifestări”. La origini termenul de propagandă se referea la acțiunea călugărilor iezuiți de convertire la creștinism a păgînilor. De la Propaganda Fide a iezuiților semnificația s-a extins și a căpătat un sens mai general. Iar din războiul mondial lumea părea a fi inundată cu lucrări de propagandă, cu „... un diluviu de gazete, de broșuri, de cărți mari, de cărți mici, de hărți, de ilustrații, de cărți poștale ilustrate, care a căzut asupra lumii și care a distrus, prin abundența sa, chiar noțiunea care ar fi putut fi adevărată și folositoare a propagandei”¹.

i

¹ Nicolae Iorga, *Propaganda în străinătate, în Politica externă a României. 19 preleger publice organizate de Institutul Social Român, București, 1924, p. 259.*

În funcție de modul în care a fost utilizată, propaganda putea aduce servicii unei țări sau dimpotrivă, prin abuz și „îmbulzire” contribuia la pierderea simpatilor din afară. Polonezii au fost aceia care anterior au avut o admirabilă propagandă la fel ca ungurii pe vremea lui Kossuth sau italienii deoarece toate acestea nu erau. . . „nici de comandă, nici plătite și nici răsplătite; acea propagandă era însuș sufletul unui popor. Da, dacă e vorba de sufletul unui popor care strigă după dreptul său și care se apără cu indignare împotriva calomniilor care se aduc, aceea este o propagandă fericită”². La români mai ales generația pașoptistă a desfășurat o acțiune pozitivă pentru națiune la Paris, Londra sau în alte locuri. Prima lucrare serioasă de acest gen poate fi considerată „Istoria Românilor” a lui Kogălniceanu. Prin câteva exemple Iorga a relevat necesitatea propagandei externe a țării noastre și a subliniat că toate statele vecine aveau deja un avans în domeniu. În opinia vorbitorului era nevoie mai ales de lucrări, în limbi străine, care să înfățișeze istoria românilor, contribuția lor la progresul civilizației³.

În timpul războiului și al Conferinței de pace au fost înregistrate unele succese dar s-au făcut și greșeli, au fost omise multe detalii. Ori propaganda nu trebuie să uite nimic după cum nu trebuie să exagereze. „Cel mai mare păcat al unei propagande, aprecia Iorga, este să mintă; dacă te prinde odată cu minciuna nu te mai crede lumea niciodată. Nici cu fraze dar nici cu minciuni; lucruri adevărate, controlabile, spuse în formă cuminte, discret, modest; atunci te crede lumea și propaganda servește”⁴. Prin toate caracteristicile sale propaganda era „o mașină de o delicateță infinită. Nici măcar un războiu nu se improvizează dar propaganda se improvizează mai puțin decât un războiu. Războiul cere numai să învârtă anumite roate ca să iasă uneltele de care ai nevoie ca să-l porți, pe cînd propaganda cere să se miște resortul sufletesc al umanității pentru d-ta, și acela se mișcă greu”⁵.

Pornind de la conținutul termenului și de la situația reală a propagandei românești, aproape inexistentă în acel moment, Iorga încerca a schița și un program de acțiune. În această direcție el considera că un punct important era propaganda internă sau în termenii săi „... una din condițiile consolidării Statului român este să facem propagandă despre noi la noi. Sunt mii de oameni cari au nevoie de o propagandă națională românească aici, aici la cari lumea se gîndește la noi numai ca să-i seducă ori să-i terorizeze în alegeri. Cel dintîi om care trebuie cîștigat prin propagandă pentru ideea statului român și pentru idealul românesc este Românul needucat de aici de la noi. De acolo trebuie început. Mai mult decât din orice folosesc eu cînd cresc național cîteva mii de țărani sau cîteva mii de orășeni ...”⁶. În același timp se cerea o atenție specială pentru educarea minorităților naționale în spiritul ideii permanenței statului român și al colaborării frățesti cu populația majoritară. Aspectul era extrem de important după unire cînd un pro-

² *Ibidem*, p. 260.

³ *Ibidem*, p. 261 — 267.

⁴ *Ibidem*, p. 270.

⁵ *Ibidem*, p. 271.

⁶ *Ibidem*, p. 273 — 274.

cent important din locuitori, care nu știau românește, nu a fost educat românește și trebuia să se integreze în noile structuri în armonie cu conștiința rosturilor sale⁷.

În opinia lui Iorga cele două aspecte ale acțiunii interne, respectiv luminarea românilor „cufundați în întuneric”, asupra dezvoltării națiunii românești cit și reconcilierea cu minoritățile se puteau materializa în periodice de tot felul, lucrări de popularizare, piese de teatru și altele. După „reconcilierea sufletului omenesc cu problemele cele mari” se putea acționa în exterior, la prieteni dar și la dușmani. „Nu există bucată de pământ în care să ne fie indiferentă părerea pe care alții o pot avea despre noi. Când ne ducem la prieteni, să ne ferim de două lucruri: să ne ferim întiiu de a-i linguși, și să ne ferim apoi de a-i ofensa. Propaganda noastră însă, în cea mai mare parte, cade în unul sau altul din aceste defecte: ori ne prosternăm, ori ne trufim ... Nu. Să păstrăm dreapta măsură. Să trimitem ce este mai bun de la noi și pe aceia cari sunt mai buni dintre noi. Să impunem nu numai prin ce scriem dar și prin felul cum trăim. Fiecare act onest îndeplinit în țara aceasta este un adaus la propaganda noastră națională”⁸.

Peste mai bine de un deceniu, care a însemnat un plus de experiență acumulată și prin conducerea directă a propagandei externe în a doua jumătate a anului 1931, Nicolae Iorga ajungea la unele concluzii pesimiste. În 1935, într-un articol publicat în „Neamul Românesc” și apoi difuzat prin radio, marele nostru savant susținea: „Să nu ne înșelăm de articole și cărți care se fac de complezență, sau pe care le plătim — și aceasta așa de rar; nu suntem iubiți în străinătate. Și mai ales, chiar dacă-și aduce aminte cineva de buna noastră primire, așa de largă după datini ba uneori și destul de lingușitoare, poate chiar din interes, dar mai mult din vechiul obicei al sclavului de a cădea în genunchi, noi nu suntem prețuiți ... Aceasta nu e un lucru de azi sau de ieri. De veacuri întregi, prin nu știu ce potrivire a sortii desigur, nedreaptă, așa a fost cu noi. Am întâmpinat neconținut aceiași antipatie, ba ce e mai rău, chiar cind se întâmpla ca la vre-un străin gândul să fie bun, aceiași totală neînțelegere a firii, a rosturilor noastre”⁹.

Din timpuri vechi situația din zona carpato-dunăreană nu era prea bine cunoscută și abia în vremea luptelor cu turcii s-a ajuns la o faimă europeană a românilor. În epoca modernă situația s-a ameliorat mai ales prin trimiterea unor tineri boieri la studii în Apus. După formarea statului național „silinele” românilor, la 1877 ca și în războiul mondial, au fost uitate iar „... unirea noastră națională n-a trezit mai la nimeni, o revărsare de simpatie caldă și, cum ea a întărit ura vechilor noștri dușmani, unguri, ruși, bulgari ... apărarea am rămas să ne-o facem noi înșine, cum e cazul și pînă acuma, cînd popoare întregi ca Englezii, ni arată așa de puțin interes, pe cînd dușmanii noștri sunt înțeleși, iubiți și ajutați. Iar noi ne apărăm cu o admirabilă, aproape uicică stingăcie”¹⁰.

⁷ *Ibidem*, p. 274 — 275.

⁸ *Ibidem*, p. 275 — 276.

⁹ Idem, *Sfaturi pe întuneric*, București, 1936, p. 286.

¹⁰ *Ibidem*, p. 289 — 290.

Această situație se datora inactivității atașatilor de presă, considera Iorga, care aveau sarcina de a semnaliza toate acțiunile anti-românești, absenței corespondenților presei române în străinătate ca și dezinteresului miilor de studenți români aflați la diferite universități din lume. Se simțea nevoia unor lucrări de bună calitate care să poată fi imprimate în condiții optime și difuzate în lumea întreagă. Concluzia era că „puțina și slaba noastră propagandă rămîne neștiută, putrezind prin birouri, în schimb. . . ce bogată colecție de afirmații monstruoase contra clasei noastre conducătoare poate ieși din ziarul românesc el însuși. Cei ce scriu atâtea neadevăruri și calomnii cred greșit că ele rămîn pierdute în numărul care se aruncă la coș. Nu mai vorbesc de actul infam pe care-l săvîșesc Românii cari merg din redacție în redacție străină ca să facă opoziție guvernului”¹¹. La mai buna cunoaștere a poporului român în străinătate se putea ajunge prin traduceri numeroase de opere literare, prin difuzarea valorilor artei și muzicii naționale. „Cea mai bună recomandare, cea mai bună armă, considera Iorga, e însă Românul onest și muncitor. Numai el să fie văzut în străinătate, iar nu tot felul de pierde-vară și de escroci. Iar, fiindcă străinii vin, pentru afaceri, dar ațiția din reală dorință de a afla, la noi, se cuvine să afle aceeași cinste și aceeași activitate în țară. Căci azi popoarele se judecă, nu după ce spun însele despre ele ci după ceea ce fac”¹².

Așadar, Nicolae Iorga și-a format un punct de vedere propriu, pertinent și cuprinzător, asupra conținutului propagandei externe în general cit și asupra stadiului și necesităților de viitor ale celei românești. În calitate de prim-ministru, avînd în intervalul iunie-decembrie 1931 și Direcția presei și informațiilor sub control direct, Iorga a putut cunoaște nemijlocit activitățile de propagandă externă. De asemenea, conform legislației în vigoare, el a aprobat toate cheltuielile mai mari de 10.000 lei făcute de Serviciul de propagandă ce era parte integrantă din organismul de stat menționat. Deși inclusă în bugetul alcătuit încă de la sfîrșitul anului anterior, președintele Consiliului de Miniștri a aprobat fiecare subvenție în parte acordată în 1931 unor asociații bilaterale sau unor ziare și autori străini ai unor lucrări consacrate României. Din respectiva listă, ce totaliza peste 9 milioane lei, se pot cita: Secretariatul permanent al Micii Înțelegeri, de la Viena (750.000 lei anual); Agenția Radio-Orient (RADOR, 2 milioane); Societatea Amicii Statelor Unite din București (100.000 lei); Comisiunea de cooperare intelectuală (150.000 lei); „Chicago Tribune”, ediția din Paris (608.000 lei pentru o serie de articole); „L'Europe Nouvelle” din Paris (161.300 lei, sub formă de abonamente); „New York Herald” (776.160 lei pentru o ediție specială) ș.a.¹³.

Pe aceeași listă se aflau și o serie de autori ai unor lucrări, străini mai ales: Charles U. Clark, american (415.000 lei, a doua rată din drepturile de autor pentru volumul *Greater Romania*); J. Roucek, american (50.000 lei drepturi de autor); H. Baerlein, englez (210.000 lei pentru o

¹¹ *Ibidem*, p. 291.

¹² *Ibidem*, p. 292.

¹³ Arhivele Statului, fond Ministerul Propagandei Naționale (mai departe M.P.N.), contabilitate, dos2- 28, f. 286—239, Presedinția Consiliului de Miniștri, Direcția Presei și Informațiilor, Subvenții pentru 1931, nedatat, nesemnat.

lucrare despre Transilvania) ș.a.¹⁴ Nicolae Iorga a aprobat personal în martie 1932, deși Direcția presei trecuse atunci la Externe, o subvenție de 1 milion de lei pentru J. Gamber, originar din Orșova și proprietar al unei faimoase librării pariziene. Aflat într-o situație financiară dificilă Gamber a apelat la sprijinul guvernului român sub forma achiziționării de lucrări din depozitele proprii. Alegerea urma a fi făcută de Iorga iar cărțile trebuiau expediate Serviciului de propagandă de la București care putea să le difuzeze¹⁵. Într-o notă din 22 martie 1932 adresată directorului presei E. Filotti, Iorga dispunea plata sumei de 1 milion, „în intermediul legației din Paris, dar „luându-se toate precauțiunile legale”¹⁶. Era vorba, în fapt, de depunerea unor garanții și livrarea imediată de cărți de către Gamber¹⁷. Cele două condiții nu sînt îndeplinite și suma de 1 milion este folosită de Serviciul de propagandă pentru acoperirea unor cheltuieli urgente de imprimare a unor lucrări: un album fotografic, cu imagini din România la Editura Brackhaus, sub semnătura lui Hiel-scher (200.000 lei); N. Iorga, *My American Lectures* (la Imprimeriile Naționale, 127.288 lei); N. Iorga, *Ospitti Romeni in Venezia* (103.900 lei); ediția specială a ziarului „Berliner Tageblatt” (136.000) un set de 6 afișe turistice scoase de tipografia „Adevărul” (96.000); un pliant „Drumuri internaționale” (70.000); *Ghidul României* (150.000); Catalogul expoziției italiene de la București (40.000 lei) și 4 broșuri din seria „Appolo”, consacrată pictorilor români (80.000 lei)¹⁸.

Realizările din 1931 ale Serviciului de propagandă, apreciabile în pofida reducerilor bugetare determinate de marea depresiune, se datoresc în parte și deciziilor luate de președintele Consiliului de Miniștri, Nicolae Iorga. Iată cîteva dintre succesele propagandei externe românești în 1931: au fost imprimate 8 lucrări între care și N. Iorga, *A History of Anglo-Roumanian Relations*, Bucarest; Idem, *L'arte et la letteratura dei Rumeni*, Roma; au fost reeditate și lucrările lui Iorga: *La vérite sur la Bessarabie* și *Les Roumains de Bucovine*; alte 9 lucrări erau în curs de apariție, între ele figurînd și 3 ale lui Iorga; *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, la Varșovia, în ediție polonă, la fel ca și *Essai de synthèse d'une histoire de l'humanité* care, în plus, era tradusă în italiană. Au fost publicate, în diferite țări, 17 antologii și traduceri din literatura română iar altele 4 erau în curs de pregătire. Pe listă se afla și N. Iorga, *L'Ultima delle dee*, apărută la Carabba — Lanciano, în traducere făcută de S. Giorgi iar *Sfîntul Francisc* începuse a fi tradusă de prof. Gino Lupi pentru editura La Spiza din Milano¹⁹.

¹⁴ Ibidem, f. 30 — 31, Președinția Consiliului de Miniștri, Direcția presei și a informațiilor, Lista publicațiilor angajate pe 1931, fără dată, fără semnătură.

¹⁵ Ibidem, propagandă, dosar 526, f. 1, București, 22 martie 1932, J. Gamber către Președinția Consiliului de Miniștri.

¹⁶ Ibidem, f. 3, Notă, 22 martie 1932, Iorga.

¹⁷ Ibidem, f. 14 — 16, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, Referat 6 iulie 1932, Filotti.

¹⁸ Ibidem, f. 17, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor 23 iulie 1932, Referat, Filotti.

¹⁹ Arhivele Statului, fond M.P.N., propagandă, dosar 839, f. 1 — 10, Direcția presei și a informațiilor, Serviciul propagandei, Dare de seamă de activitatea pe 1931, nedată, nesemnată.

Cu sprijinul documentar și financiar al Serviciului propagandei în 1931 au apărut 11 numere speciale ale unor periodice străine între care „Berliner Börsen Kurier”, „Neptune” din Bruxelles, „Vreme” din Belgrad, „Chicago Tribune”, ediția pariziană, „Cape Times” din Cape Town ș.a. Pentru 6 dintre acestea a scris și N. Iorga mici articole, sub forma unor mesaje ale primului ministru mai ales. Unui număr de 98 destinatari, persoane sau instituții, li s-au trimis, la cerere sau din oficiu articole sau diferite lucrări despre România. În total s-au difuzat 8.914 exemplare, în 22 state precum și 14.815 fotografii, 375 diapozitive, 40 filme și 64 hărți. Au fost, de asemenea, organizate 4 expoziții artistice, 14 emisiuni la diferite posturi de radio străine, au fost sprijinite delegațiile participante la 3 congrese internaționale, au fost pregătite 10 festivități și conferințe după cum a fost susținută material vizitarea de către 23 ziariști sau profesori străini a țării noastre ²⁰.

Deși cu o pondere redusă față de ansamblul operei lui Iorga, cîteva din lucrările acestuia au fost tipărite sau chiar comandate de Serviciul propagandei. Astfel, în iulie 1929 atașatul comercial de la Roma, E. Porn, a luat legătura cu Editura „Nuova Italia”, care dorea a publica o lucrare a lui Iorga. Acesta a sugerat volumul *Art et litterature des Roumains*, ceea ce editura a acceptat dar a cerut achiziționarea a 250 exemplare în valoare de 6.250 lire. O altă editură, „Sapienția” s-a oferit a traduce și tipări volumul pentru numai 5.000 lire ce urmau a fi plătite de direcția presei din București deoarece autorul a refuzat. „Dl. ministru Ghika cît și noi toți ceilalți din legatie, sublinia Porn, credem că pentru propaganda noastră culturală aci publicarea în limbă italiană a acestei lucrări a d-lui Iorga ar fi de o mare și reală utilitate” ²¹. Directorul presei a împărtășit această opinie și a obținut, în octombrie 1929, aprobarea pentru plata sumei de 5.000 lire (=45.000 lei) ²². Respectiva aprobare a fost dată de primul ministru, G.G. Mironescu, care a fost de acord cu aprecierea lui Filotti că „... numele autorului cît și caracterul acestei lucrări o recomandă dela sine pentru a fi cît mai răspîndită în străinătate prin traduceri” ²³. Așa cum am precizat, volumul apare în 1931 cînd se face plata ²⁴ iar un număr de 100 exemplare sînt trimise la Direcția presei iar 50, pe hîrtie de lux, primului-ministru, N. Iorga ²⁵.

În vara anului 1930 atașatul cultural al României la Milano, A. Cotruș, a aranjat cu Editura „La Spiga” tipărirea lucrării lui Iorga, *Italia văzută de un român*, de aproape 400 p ²⁶. Direcția presei a aprobat o subvenție echivalentă cu prețul a 300 exemplare ²⁷. Era vorba de 5.600 lire care au fost plătite în noiembrie, la apariția volumului ²⁸. Fi-

²⁰ Ibidem, f. 11 — 36.

²¹ Ibidem, presa externă, dosar 210, f. 2 — 3, Legația Românică, Roma, 20 iulie 1929, nr. 562, Porn.

²² Ibidem, f. 9, Direcția presei și informațiilor, 30 octombrie 1929, nr. 635, Filotti.

²³ Ibidem, f. 10, Direcția presei și informațiilor, 19 octombrie 1929, Referat, Filotti.

²⁴ Ibidem, f. 12, Direcția presei și informațiilor, 16 iulie 1931, nr. 5032, Dragu.

²⁵ Ibidem, f. 13, Legația României, Roma, 23 iulie 1931, nr. 430, Porn.

²⁶ Ibidem, propagandă dosar 501, f. 1, Serviciul presei, Milano, 15 iunie 1930, nr. 54, A. Cotruș.

²⁷ Ibidem, f. 2, Direcția presei și informațiilor, 9 iulie 1930, nr. 3409, Filotti.

²⁸ Ibidem, f. 6, Serviciul presei, 3 noiembrie 1930, nr. 153, Cotruș.

lotti a decis ca 75 exemplare să fie difuzate în nordul Italiei de către Cotruș, 125 de către legația din Roma iar restul de 100 să fie expediate pentru depozitele Direcției presei din București²⁹. Transferat la Varșovia, tot în funcție de atașat cultural (de presă cum se numea în epocă), A. Cotruș a inițiat în februarie 1931 traducerea lucrării lui Iorga, *Histoire du peuple roumain et de sa civilisation*, de către N. Arciszewski, din Poznań³⁰. S-a luat legătura cu diverse edituri pentru imprimare. Editura Kuglin, din Poznań, a lansat oferta de a tipări lucrarea în 1.000 exemplare pentru suma de 6.000 zloți iar o alta pentru 3.250 zloți³¹. Cum aceasta din urmă implica folosirea unei hirtii de calitate inferioară, un referent din Direcția presei, Radu Vulpe, a propus acceptarea ofertei Kuglin³². Filotti a respins însă propunerea din cauza lipsei de fonduri³³.

Încă din februarie 1931 subsecretarul de stat V.V. Tilea a cerut Direcției presei să analizeze posibilitățile de reeditare a unor lucrări ale lui Iorga: *Istoria românilor ardeleni* (în limba franceză); *La vérité sur la Bessarabie și Românii din Bucovina*, ce apăruse în „Bulletin du Sud-Est Européenne”, nr. 2/1930³⁴. Radu Vulpe, însărcinat cu rezolvarea problemei, a luat legătura cu diferite tipografii care au prezentat pretenții diverse³⁵. S-a constatat că reeditarea broșurilor privind românii din Bucovina și chestiunea Basarabiei, în câte 1.000 exemplare, urma a costa circa 30.000 lei³⁶. Cum Iorga era deja prim-ministru, suma a fost aprobată și s-a cerut Imprimeriilor Naționale tipărirea grabnică a lucrărilor³⁷. Ele vor apărea înainte de sfârșitul anului și vor fi difuzate de Serviciul de propagandă. În martie 1931 Direcția presei a realizat o înțelegere cu Iorga pentru reeditarea unor numere speciale din „Revue Historique du Sud-Est Européenne” în condiții de lux. În acest sens Direcția presei furniza tipografiei „Datina Românească”, din Vălenii de Munte, 4.220 coli hirtie pentru tipărirea a 200 exemplare³⁸. Un set din această ediție de lux a fost oferită Papei Pius XI, în volume pe a căror copertă fusese imprimată și stema papală³⁹.

Broșura care reunea, *Trois conférences sur le Sud-Est Européenne*, a fost comandată la începutul lunii iulie 1931, fiind tipărită de Imprimeriile Naționale în 2.000 exemplare pentru suma de 36.000 lei⁴⁰. *A History of Anglo-Roumanian Relations* a fost imprimată în 2.000 exemplare

²⁹ Ibidem, f. 11, Direcția presei și informațiilor, 24 februarie 1931, nr. 1128, Filotti.

³⁰ Ibidem, propagandă, dosar 729, f. 1, Legația României, Varșovia, 3 februarie 1931, nr. 62, Cotruș.

³¹ Ibidem, f. 3 — 4, oferte edituri.

³² Ibidem, f. 11, Direcția presei și informațiilor, 25 februarie 1931, Referat, Radu Vulpe.

³³ Ibidem, f. 14, Direcția presei și informațiilor, 9 mai 1931, nr. 3258, Filotti.

³⁴ Arhivele Statului, fond M.P.N., propagandă, dosar 735, f. 1, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 26 februarie 1931, Notă de serviciu, Al. Marcu.

³⁵ Ibidem, f. 2 — 4, oferte tipografii.

³⁶ Ibidem, f. 5, Direcția presei și informațiilor, 27 mai 1931, nr. 405, Vulpe.

³⁷ Ibidem, f. 9, Direcția presei și informațiilor, 8 iulie 1931, nr. 4828, Filotti.

³⁸ Ibidem, informații, dosar 123, f. 55, Direcția presei și informațiilor, 23 martie 1931, nr. 2071, Filotti.

³⁹ Ibidem, propagandă, dosar 619, f. 131, Direcția presei și informațiilor, 28 iulie 1931, nr. 1278, Filotti către legația din Roma.

⁴⁰ Ibidem, dosar 680, f. 2, Direcția presei și informațiilor, 6 iulie 1931, nr. 4792, Filotti.

la prețul de 67.000 lei de aceeași tipografie⁴¹. Dar Imprimeria Statului scoatea în decembrie 1931 1.000 exemplare din volumul *My American Lectures*, la prețul de 127.288 lei⁴². Tot într-un tiraj de 1.000 exemplare a fost scoasă și ediția italiană a lui *Ospitti Romeni in Venezia (1570 — 1610)*, ce însuma 160 p. Imprimeriile Statului au prezentat pentru aceasta o factură de 103.900 lei⁴³. Evident, toate lucrările au fost apoi difuzate prin intermediul atașajilor români de presă acreditați în diferite țări.

Prin grija consulatului general al României la Amsterdam în toamna anului 1932 a fost tradusă și tipărită în Olanda lucrarea lui Iorga, *Artă și literatură românilor*. Direcția presei furnizate 78 clișee pentru ilustrarea volumului și plătitse cheltuielile de imprimare în 470 exemplare⁴⁴. Filotti a cerut ca 20 exemplare să fie trimise la București iar celelalte să fie distribuite de legatia din Haga în cooperare cu oficiul din Amsterdam⁴⁵. La sfârșitul anului 1932 Filotti cerea atașajilor de presă de la Berlin, Praga, Roma, Paris, Londra și Washington, să înregistreze e-courile în presă ale lucrărilor lui Iorga tipărite în ultimii ani de Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor: *Ospitti Romeni in Venezia*; *My American Lectures*; *Anglo-Roumanian Relations*; *Histoire des Roumains de Bukovine*; *La verité sur le présent de la Bessarabie*, ș.a. Circulara preciza că în cazul absenței unor recenzii, să se inițieze publicarea de notițe cu comentarii și aprecieri⁴⁶.

Primind circulara, atașatul de presă din Roma preciza că a distribuit 50 exemplare din *Ospitti Romeni*. . . , mai ales la redacții de periodice sau oameni de cultură și că „Il Popolo d'Italia” a publicat o recenzie. Diplomatul român aprecia că nu era necesar a se înșera note la alte periodice deoarece „. . . după cum știți prof. Iorga se bucură de suficientă celebritate și prestigiu în Italia și în presa italiană pentru ca operele sale să mai aibă nevoie de ajutorul unei asemenea publicități care sunt convins, însuși prof. Iorga ar refuza-o”⁴⁷. În vara lui 1933 a apărut la București broșura *La Bessarabie et l'œuvre des Roumains*, comandată de Direcția presei care a plătit drepturi de autor în valoare de 10.000 lei⁴⁸.

Tot ca urmare a solicitării Direcției presei au apărut două broșuri prin care Iorga critica tezele revizioniste susținute de contele Bethlen în cursul unui turneu de conferințe în Anglia. Contele Bethlen afirmase că românii imigraseră în Ardeal, că au beneficiat de generozitatea unguri-

⁴¹ Ibidem, dosar 723, f. 1 — 4, corespondența cu tipografia; Ibidem, f. 10 — 55, acte privind difuzarea lucrării în lume.

⁴² Ibidem, contabilitate, dosar 44, f. 19 — 20, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 8 decembrie 1931, nr. 7858, indescifrabil.

⁴³ Ibidem, f. 14 — 16, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 7 septembrie 1932, nr. 4453, Ordonanță de plată.

⁴⁴ Ibidem propagandă, dosar 735, f. 11, Consulatul general al României, 21 octombrie 1932, Amsterdam, nr. 342, indescifrabil.

⁴⁵ Ibidem, f. 14, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 3 noiembrie 1932, nr. 6755, Filotti.

⁴⁶ Ibidem, propagandă, dosar 961, f. 58, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 15 decembrie 1932, nr. 8891, Filotti.

⁴⁷ Arhivele Statului, fond M.P.N., propagandă, dosar 961, f. 80, Legația României, Roma, 22 decembrie 1932, nr. 54, Solacolu.

⁴⁸ Ibidem, contabilitate, dosar 71, f. 52 — 53, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 15 iunie 1933, nr. 1284, nescmnat.

lor, de care au abuzat și au mers pînă la. . . „a pune mîna pe o țară ai cărei primi ocupanți au fost ungurii”. Iorga a prezentat faptele istorice care atestau originea latină și continuitatea poporului român în spațiul carpato-dunărean, ocuparea Ardealului de către unguri și evoluția statutului populației majoritare. În România Mare minoritățile beneficiau din plin de toleranța și generozitatea românilor⁴⁹. În cel de-al doilea „răspuns” Iorga releva superficialitatea dominației maghiare asupra Transilvaniei și imposibilitatea federalizării acesteia⁵⁰. Cele două broșuri au apărut în cite 1.000 exemplare care au fost distribuite prin intermediul legațiilor românești care au priunit: 200 exemplare la Paris, cite 100 la Londra, Roma și Washington etc. De asemenea cite două exemplare au fost trimise unor instituții ca Biblioteca Societății Naționale, Biblioteca Națională, din Paris, Biblioteca de stat prusacă, ca și unor ziare și oameni de cultură⁵¹. Dar nu toate ecourile au fost pozitive. Astfel „Europäische Revue” din Berlin aprecia, într-un număr din martie 1934, că argumentele istorice invocate de Iorga nu aveau valoare de actualitate într-o campanie controversată în care primau laturile social-economice și politice⁵².

Nicolae Iorga a luat atitudine față de revizionismul maghiar și în alte cîteva ocazii, radiodifuzate sau apărute în presă. Astfel, la 6 noiembrie 1936 el vorbea la Radio București despre *Fundamentele dreptății naționale* în care releva subrezenia tezei „dreptate pentru Ungaria”, prin care se urmărea numai reanexarea unor teritorii⁵³. La 6 decembrie 1936 Iorga vorbea din nou, la radio, despre chestiunea revizionismului maghiar. El sublinia necesitatea ca toți să cunoască faptul că eforturile de mutare a granițelor „. . . pe cari le-am plătit așa de scump sînt menite a satisface prejudecățile mucedu și a satisface interesele apăsătoare ale unei oligarhii”. Abordînd din nou chestiunea autonomiei sau a federalizării Ardealului, vorbitorul releva că orice comparație cu exemplul Elveției era absurdă deoarece acolo nu existau comunități cucerite ci unele drepturi egale. „Cine poate să-și închipuie un Ardeal autonom cu sate de diferite naționalități, măcinat de uri vechi cu Ungaria trăgînd sfori la frontiere”? se întreba Iorga⁵⁴.

La începutul lunii decembrie 1936, imediat după ce a fost numit ca ministru al României la Budapesta, Raoul Bossy a avut o întrevedere și cu Iorga. Acesta, aflînd de sarcina primită, a declarat: „Afurisită misiune. O să vrea ăia să te otrăvească. Să nu primești nici o invitație la masă. Să ai bucătari români.” Apoi Iorga îl roagă pe diplomat să inițieze traducerea și publicarea în maghiară a broșurii despre români și

⁴⁹ N. Iorga, *Réponse aux conférences données à Cambridge par le Comte Bethlen sur la révision du Traité de Trianon*, Bucurest, 1933, 11 p.

⁵⁰ Idem, *Sécond réponse au Comte Béthlen*, Bucurest, 1933, 10 p.; ambele au fost difuzate de autor și prin Radio București. Idem, *Sfaturi pe întunerice*, București, 1936, p. 66–75.

⁵¹ Arhivele Statului, fond M.P.N., informații, dosar 123, f. 197–199, Direcția presei și informațiilor, 10 decembrie 1933, Listă nesemnată.

⁵² Ibidem, propagandă, dosar 1264, f. 5, Legația României, Berlin, 16 martie 1934, nr. 131, Ucuș.

⁵³ N. Iorga, *Sfaturi pe întunerice*, p. 425–430.

⁵⁴ Ibidem, vol. II, București, 1940, p. 54–59; a fost publicată și în „Universul” din 10 decembrie 1936.

unguri (București, 1932, 31 p.), pe care o considera obiectivă. În acest context gazda a declarat că nu vede nici o posibilitate de destindere în relațiile bilaterale mai ales că orice inițiativă românească putea fi interpretată ca o manifestare de slăbiciune⁵⁵. În fapt instrucțiunile date de rege și de V. Antonescu, ministrul de externe, accentuau tocmai necesitatea de a depune toate eforturile pentru ameliorarea raporturilor româno-maghiare⁵⁶.

Un articol cu caracter antirevizionist a fost publicat în revista belgiană „Le Flambeau” prin grija Direcției presei care a obținut și 300 extrase⁵⁷. În acel moment, la solicitarea Direcției presei, Iorga a început elaborarea unui răspuns la cererea lansată de Mussolini într-un mare discurs public, susținut la Milano la 1 noiembrie 1936, de a se face dreptate „marii mutilate” a războiului mondial care era Ungaria⁵⁸. Chiar la sfârșitul lunii noiembrie 1936 apărea, în condiții grafice deosebite, ediția italiană a răspunsului care argumenta caracterul românesc al Transilvaniei, releva drepturile etnice și istorice ale românilor și prezenta în acest sens hărți, statistici ca și o sumă de mărturii străine, a unor italieni în primul rând⁵⁹. Presa română, în frunte cu marile ziare „Universul” și „Curentul” au prezentat, la începutul lunii decembrie 1936, broșura în termeni elogioși⁶⁰.

În aceste condiții Direcția presei a considerat că se cerea tipărirea lucrării și în alte limbi. La începutul anului 1937, după ce s-au efectuat traducerile în mai multe limbi și autorul a verificat textele, Imprimeriile Statului încep lucrul. Dacă ediția italiană a apărut în 10 000 exemplare, celelalte — respectiv română, engleză, franceză și germană — sînt trase în cite 5.000 exemplare pentru prețul de 360.000 lei. Prima ediție costase 240.000 lei⁶¹. Imediat după apariția întregului tiraj a început difuzarea la corespondenții presei străine din București (58 bucăți) cît și la legații (928 exemplare, respectiv 300 la Paris, cite 200 la Roma, Londra și Washington etc.). De asemenea, au fost expediate copii la toate bibliotecile importante și la oameni de știință sau cultură⁶². Astfel, la 18 ianuarie 1937 un colet cu 200 de copii din ediția italiană erau trimise legației din Roma care urma a le distribui mai ales prin intermediul Academiei Române⁶³. Secretariatul permanent al Micii Înțelegeri, instalat la Praga, a primit 5 exemplare în baza cărora a pregătit un rezumat în limba cehă, cu titlul *Nicola Jorga a Benito Mussolini*, ce a fost mul-

⁵⁵ Hoover Institution Archives, Stanford, Co., Raoul Bossy file, *Jurnalul meu*, II, 1936—1938, nota din 9 decembrie 1936.

⁵⁶ Ibidem, notele din 11—12 decembrie 1936.

⁵⁷ Arhivele Statului, fond. M.P.N., informații, dosar 123, f. 173, Direcția presei și informațiilor, 18 noiembrie 1936, nr. 8359, Anastasiu.

⁵⁸ B. Mussolini, *Scritti politici*, Feltrinelli, Milano, 1979, p. 298.

⁵⁹ N. Iorga S.E.B. Mussolini, București, 1936, 32 p.

⁶⁰ Arhivele Statului, fond M.P.N., presa internă, dosar 345, f. 2—10, coupuri din diferite ziare.

⁶¹ Ibidem, propagandă, dosar 1771, f. 2—8, corespondența Direcției presei cu Iorga și cu tipografia.

⁶² Ibidem, informații, dosar 123, f. 197—199, Direcția presei și informațiilor, Lista persoanelor care au primit *Răspuns d-lui Mussolini*, nedată, nesemnată.

⁶³ Ibidem, presa externă, dosar 832, f. 17, Direcția presei și informațiilor, 18 ianuarie 1937, nr. 273, Anastasiu.

tiplicat și difuzat la diferite periodice ⁶⁴. Serviciul presei din New York anunța că a primit o ladă cu broșuri în italiană dar preciza că era nevoie mai ales de exemplare în limba engleză. Pe marginea raportului Filotti nota trimiterea a 50 copii în engleză ⁶⁵. Consulatul general al României din Lwow informa la jumătatea lunii aprilie că a primit 50 de exemplare pe care le-a difuzat deja pe plan local, așa cum se preciza într-un tabel anexă ⁶⁶. Și exemplele pot desigur continua.

Asemenea luări de poziție, antirevizioniste, au iritat cercurile maghiare care, pe lângă atacuri în presa curentă, au inițiat lucrarea prof. Domanovszky Sandor, de la Universitatea din Budapesta. Acesta a atacat teoria susținută de Iorga privind formarea poporului român și, așa cum aprecia ziarul „România” acest „... istoriograf de improvizație șovinistă, caută să dea o replică revizionistă neamului românesc și magistrului pledoarii de generalitate științifică prin care dl. profesor Iorga a combătut pretenții nejustificate de ordin imperialist în bazinul Dunării” ⁶⁷. După o lungă colaborare cu Direcția presei, beneficiind și de burse de studii și documentare în România, finalizate în diferite lucrări ⁶⁸, italianul Lilio Cialdea și-a schimbat brusc opinia și, într-o lucrare din 1939, susține drepturile Ungariei asupra Transilvaniei ⁶⁹. Din inițiativa Serviciului propagandei Nicolae Iorga a criticat teoria autonomiei ardeleni susținută cu energie de autorul italian. ⁷⁰ Cîteva exemplare din broșură erau trimise legației din Roma în mai 1940, pentru difuzare și recenzare ⁷¹.

Direcția presei nu s-a limitat la o comanda și difuza unele lucrări care în prealabil erau tipărite din fondurile bugetare, ci a inițiat și publicarea unor articole ca și larga difuzare a unei bune părți din volumele lui Iorga editate pe alte căi. Cîteva exemple sugestive, în opinia noastră, vor releva o nouă dimensiune a contribuției marelui nostru istoric la opera de propagandă externă. Astfel, în februarie 1924 ministrul României la Berna, Comnen, anunța că a inserat în ziarul „Basler Nachrichten”, ediția din 24 februarie 1924, un articol al lui Iorga ⁷². Legația din Atena preciza, în august 1924, că a primit 10 exemplare din volumul N. Iorga, *Cinq conferences sur le sud-est de l'Europe* pe care le-a trimis la ziare ca „Democrația”, „Eleftheros Vima”, „Politia”, „Messenger

⁶⁴ Ibidem, presa internă, dosar 312, f. 48, Secretariat du Conseil Permanent de la Petite Entente Prague, le 29 Janvier 1937, indescifrabil; Ibidem, f. 49—51, o copie din rezumat.

⁶⁵ Ibidem, presă externă, dosar 819, f. 133, Serviciul presei, New York, 27 februarie 1937, nr. 783, Rosenthal.

⁶⁶ Ibidem, informații, dosar 123, f. 177—179, Consulatul României, Lwow, 14 aprilie 1937, nr. 505, Popescu.

⁶⁷ „România”, 4 august 1938, nr. 64, p. 3.

⁶⁸ Arhivele Statului, fond M.P.N., propagandă, dosar 585, consemnează colaborarea lui Cialdea cu Direcția presei 1930—1938.

⁶⁹ Lilio Cialdea, *La Transilvania, Aspeti diplomatici e politici*, Milano, 1939, 138 p.

⁷⁰ N. Iorga, *Un amico della rinvincita ungherese: Lilio Cialdea e l'autonomia transilvania*, Bucarest, 1940, 11 p.

⁷¹ Arhivele Statului, fond M.P.N., informații, dosar 259, f. 51, Direcția presei, 27 mai 1940, nr. 2624, indescifrabil.

⁷² Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (mai departe A.M.A.E.), fond 71, România, vol. 472, f. 98—99, Legația României, Berna, 25 februarie 1924, nr. 429, Comnen.

d'Athenes" ș.a.⁷³ Aflat în post la Londra, Titulescu îl informa pe Iorga că a început traducerea în engleză a *Istoriei Românilor*, apreciind că pentru el „...e un lucru de căpetenie și din punct de vedere al intereselor naționale și din acela al justiției către persoana dvs., după ce v-a făcut editorul dvs. anul trecut.” De asemenea, Titulescu a vorbit cu secretarul de la King's College pentru organizarea unor conferințe susținute de Iorga singura piedică fiind cunoașterea limbii engleze⁷⁴. Proiectul inițial a avansat și în aprilie 1925 Titulescu încheia cu tipografia Fisher din Londra un acord de imprimare a istoriei românilor pentru suma de 300 lire sterline⁷⁵. Lucrarea apare în octombrie 1925, în 2.500 exemplare⁷⁶.

Legatia din Praga solicita, în mai 1925, volumul lui Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I er*⁷⁷. Cu acest prilej Direcția presei a constatat că dispune de un stoc însemnat din respectiva lucrare și a informat toate legațiile că se pot trimite copii în caz de necesitate⁷⁸. Ca urmare a răspunsurilor primite, erau trimise 20 exemplare la Budapesta, 15 la Londra, câte 5 la Constantinopol, Roma și Berna, 20 la Paris și 10 la Washington⁷⁹. La începutul anului 1927 Iorga urma a face o vizită la Roma, așa încât legatia solicita fotografii ale savantului pentru presă⁸⁰. Direcția presei trimitea o fotografie⁸¹. Atașatul comercial la Berna, J. Antohi, a tradus în italiană și a aranjat tipărirea lucrării *Istoria Românilor și a civilizației lor*, în 4.000 exemplare la o editură din Milano⁸². Direcția presei a decis a se achiziționa pentru difuzare 40 de exemplare⁸³. Pentru stocul Serviciului propagandei, în iunie 1929 au fost achiziționate 200 exemplare din lucrarea *Art et litterature des Roumains*⁸⁴.

Prin legatia din Berna, în mai 1930 au fost aranjate câteva conferințe ale lui Iorga la Zürich. Ministrul Boerescu aprecia că respectivele manifestări, prin personalitatea vorbitorului și tematica susținută, au fost cele mai importante manifestări de propagandă din 1930 în Elveția. Iorga vorbise despre lupta țăranilor pentru libertate, în secolul XVI și despre limitele ideii de naționalitate⁸⁵. Pentru a recenza în presă volumul *Italia vista da un romeno*, Cotruș solicita în noiembrie 1930 câteva

⁷³ Ibidem, vol. 473, f. 121, Legatia României, Atena, 22 august 1924, nr.1151, indescifrabil.

⁷⁴ Hoover Institution Archives, N.Titulescu, file, box 2, caiet 35, f.48—50, Paris, 26 decembrie 1924, Titulescu către Iorga.

⁷⁵ Ibidem, caiet 40, f.37, Londra, 2 aprilie 1925, Titulescu.

⁷⁶ Ibidem, caiet 58, f.24, Legatia României, Londra, 23 octombrie 1925, Titulescu.

⁷⁷ A.M.A.E., fond 71, România, vol. 474, f.248, Legatia României, Praga, 25 mai 1925, nr.1077, Crutzescu.

⁷⁸ Ibidem, f.263, M.A.S., 17 iunie 1925, nr.32220, nesemnată, circulară.

⁷⁹ Ibidem, f.265—278, corespondența cu legațiile române.

⁸⁰ Arhivele Statului, fond M.P.N., propagandă, dosar 90, f.45, Legatia României, Roma, 29 ianuarie 1927, nr.1, Porn.

⁸¹ Ibidem, f.47, Direcția generală a presei și propagandei, 15 februarie 1927, nr. 627, indescifrabil.

⁸² Ibidem, dosar 213, f.29, Legatia României, Berna, 16 octombrie 1928, nr.1794, Blaga.

⁸³ Ibidem, f.37, Direcția presei și informațiilor, 8 octombrie 1928, nr. 67249, Filotti.

⁸⁴ Ibidem, dosar 215, f.29, Direcția presei și informațiilor, 16 iunie 1929, Referat, nesemnăat.

⁸⁵ A.M.A.E., fond 71, România, vol. 477, f.242—258, Legatia România, Berna, 17 mai 1930, nr.791, Boerescu.

fotografii ale autcrului ⁸⁶. Direcția presei trimitea un set de 10 fotografii ⁸⁷. Profesorul A. Mundsen din Oslo a solicitat, în august 1931, lucrarea lui Iorga, *Anglo-Rumanian Relations* care era trimisă ⁸⁸ la fel ca și unui alt doritor, profesorul E. Lindboe, din același oraș ⁸⁹. Aron Cotruș cerea, în octombrie 1931, 'un set de lucrări pentru a fi difuzate în Polonia ⁹⁰. Serviciul propagandei a trimis câte 4 exemplare din următoarele volume semnate de Iorga: *Note polone* (București, 1924); *Les Roumains au dela du Dniester* (Paris 1925); *Conferințe bucovinene* (București, 1919); *Histoire des Roumains de Bukovine* (Bucarest, 1931) ⁹¹.

Prin intermediul legației din București, Ministerul de Externe cehoslovac solicita un set de lucrări ale lui Iorga ⁹². Direcția presei trimitea în noiembrie 1931 un număr de 4 volume, între care *La population de Roumanie* și *La verté sur la passé et le présent du Bessarabie* ⁹³ unui ziarist polonez interesat de istoria artei și a literaturii române ⁹⁴. Serviciul propagandei îi expedia trei lucrări ale lui Iorga: *Art et litterature des Roumains*; *Anthologie litteraire roumains* și *Art populaire roumaine* ⁹⁵. *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité* este trimisă, în noiembrie 1931, profesorilor Giulio Bertoni, din Roma, și Luigi Tonelli, din Parma ⁹⁶. Volumul *Închinare lui Nicolae Iorga*, editat la sfârșitul anului 1931 de Institutul de Istorie din Cluj, este cumpărat în 10 exemplare de către Direcția presei pentru a fi difuzat ⁹⁷.

Două pachete, a câte 10 volume scrise de Iorga, sînt expediate de către autor, prin intermediul Direcției presei, primului-ministru al Franței, P. Laval și lui P. Flandin, ministrul comerțului ⁹⁸. În ianuarie 1932 două delegate franceze ale Uniunii internaționale a școlilor au fost primite de președintele Consiliului de Miniștri al României. Cu acest prilej Iorga le-a aprobat un program de vizitare a unor școli și susținere a unor conferințe publice. Sălile au fost închiriate cu fonduri date de Serviciul propagandei care le-a și ghidat pe cele două vizitatoare prin țară ⁹⁹. În martie 1932 Cotruș, foarte activ în acțiunile de propagandă, solicita câte 10 exemplare din următoarele volume semnate de Iorga: *Histoire des Roumains de Bucovine*; *La verité sur le passé et le présent de la Bessarabie*;

⁸⁶ Arhivele Statului, fond M.P.N., informații, dosar 123, f.12, Serviciul presei, Milano, 27 noiembrie 1930, nr.177, Cotruș.

⁸⁷ Ibidem, f.35, Direcția presei și informațiilor, 9 noiembrie 1931, nr.7336, Filotti.

⁸⁸ Ibidem, propagandă, dosar 723, f.13, Direcția presei și informațiilor, Bucarest, le 24 Août, 1931, no.5898, Filotti.

⁸⁹ Ibidem, f.25; Ibidem, f.44, confirmarea primirii.

⁹⁰ Ibidem, dosar 767, f.84, Legația României, Varșovia, 12 octombrie 1931, nr.644, Cotruș.

⁹¹ Ibidem, f.85, Direcția presei și informațiilor, 27 octombrie 1931, nr.6817, Filotti.

⁹² Ibidem, f.147, Legation du Tchechoslovaquie, Bucarest, le 7 novembre 1931, indicifrahil.

⁹³ Ibidem, f.148, Direcția presei și informațiilor, 10 noiembrie 1931, nr.7338, Filotti.

⁹⁴ Ibidem, f.164, Legația României, Varșovia, 11 decembrie 1931, nr.700, Cotruș.

⁹⁵ Ibidem, f.165, Direcția presei și informațiilor, 19 decembrie 1931, nr.7455, Filotti.

⁹⁶ Ibidem, f.170—171, notele de trimitere.

⁹⁷ Ibidem, f.234, Direcția presei și informațiilor, 28 decembrie 1931, nr.8366, Filotti.

⁹⁸ Ibidem, f.185, Direcția presei și informațiilor, 16 noiembrie 1931, nr.7500, Filotti.

⁹⁹ Ibidem, dosar 976, f.1, subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 22 ianuarie 1932, nr.414, Dragu.

*Voyage en Roumanie și Trois conférences...*¹⁰⁰. Cele solicitate sînt trimise¹⁰¹. După numai cîteva zile, în baza unei cereri anterioare¹⁰² sînt expediate și 5 copii din *Arte populaire en Roumanie* tot la Varșovia¹⁰³.

Pentru ziarul polonez „Kurjer Poranny” legația din Varșovia solicita în martie 1932 un articol privind relațiile bilaterale¹⁰⁴. Primul-ministru Iorga a scris și trimis un scurt material pe tema cerută¹⁰⁵. Un alt periodic polonez, „Czas” publica în ediția din 20 martie 1932 articolul lui Iorga *Transilvania*, care apăruse și într-o ediție specială a cotidianului francez „Illustration”. În acest context Cotruș sublinia că publicarea respectivului articol a fost o necesitate în condițiile intensificării propagandei împotriva tratatelor de pace¹⁰⁶. Și în lunile următoare asistăm la un adevărat val de solicitări ale unor lucrări de Iorga pentru necesitățile propagandei în Polonia. Astfel, la 23 martie 1932 se cereau cîte 10 exemplare din *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*; *Histoire des relations russo-roumaines și Polonais et roumaines*¹⁰⁷. Doar acestea din urmă mai exista în depozite, și a fost trimisă în 5 copii, celelalte lucrări fiind epuizate¹⁰⁸. La începutul lui aprilie erau cerute 10 exemplare din *Contes roumaines transposés en français*¹⁰⁹ ca și 30 copii din *La vérité sur le passé sur le présent de la Besarabie*¹¹⁰. Cu prilejul zilei de 10 mai 1932 într-un ziar din Lwow Cotruș a publicat un articol închinat lui Iorga¹¹¹. Cu aceeași ocazie la Varșovia a fost organizată o expoziție de carte. Între exponate s-au aflat și cîteva lucrări de Iorga, între care *La Roumanie pittoresque* și *L'Art Roumain*¹¹².

Legatia din Londra solicita, în august 1932, cîteva exemplare din volumul *Anglo - Roumanian Relations*¹¹³. Pentru revista „Les Annales de Turquie”, în vederea elaborării unui articol, se trimitea în noiembrie 1932 lucrarea *La Roumanie pittoresque*¹¹⁴. Pentru prof. J.F. Clarke, de la Universitatea Harvard, se trimitea în ianuarie 1933 *Istoria bisericii românești* ca și *Bibliografia operelor lui N. Iorga*, de St. Meteș¹¹⁵. *Istoria*

¹⁰⁰ Ibidem, dosar 829, f.90, Legația României, Varșovia, 7 martie 1932, nr.210, Cotruș

¹⁰¹ Ibidem, f.91, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 16 martie 1932, nr.1818, Filotti.

¹⁰² Ibidem, f.96, Legația României, Varșovia, 12 martie 1932, nr.219, Cotruș.

¹⁰³ Ibidem, f.97, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 19 martie 1932, nr. 1929, Filotti.

¹⁰⁴ Arhivele Statului, fond M.P.N., propagandă, dosar 652, f.45, Legația României, Varșovia, 15 martie 1932, nr.230, Cotruș.

¹⁰⁵ Ibidem, f.46, Direcția presei și informațiilor, 23 martie 1932, nr.2010, Filotti; Ibidem, f.47—49, copie articol.

¹⁰⁶ Ibidem, dosar 652, f.41, Legația României, Varșovia, 21 martie 1932, nr.256, Cotruș, Ibidem, f.42, coupură din ziar.

¹⁰⁷ Ibidem, dosar 928, f.108, Legația României, Varșovia, 23 martie 1932, nr.262, Cotruș.

¹⁰⁸ Ibidem, f.109, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 6 aprilie 1932, nr.2231, Filotti.

¹⁰⁹ Ibidem, f.124, Legația României, Varșovia, 4 aprilie 1932, nr. 239, Cotruș.

¹¹⁰ Ibidem, f.134, Legația României, Varșovia, 11 aprilie 1932, nr. 318, Cotruș.

¹¹¹ Ibidem, dosar 938, f.9, Legația României, 13 aprilie 1932, nr. 332, Cotruș.

¹¹² Ibidem, f.11, Legația României, Varșovia, 22 aprilie 1932, nr. 393, Cotruș.

¹¹³ Ibidem, dosar 829, f.310, Legația României, Londra, 5 august 1932, nr.1001, Ciotori.

¹¹⁴ Ibidem, dosar 652, f.82, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 13 noiembrie 1932, nr.7691, Filotti.

¹¹⁵ Ibidem, dosar 961, f.79, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 26 ianuarie 1933, nr. 638, Filotti.

presei românești era trimisă unui ziarist de la „Prager Presse” în ianuarie 1933¹¹⁶. Pentru completarea stocului de materiale al Serviciului propagandei, în februarie 1933 se solicita aprobarea pentru cumpărarea unui set de lucrări între care și citeva de Iorga, în cîte 25 exemplare: *Histoire des Roumains*; *Art et litterature*, ș.a.¹¹⁷ Librăria pariziană Flammarion solicita și primea un exemplar din *Ospitti romeni in Venezia*¹¹⁸. Atașatul din Madrid cerea, în martie 1933, broșura *Entre slaves et roumains*¹¹⁹ care nu s-a putut trimite deoarece tirajul era epuizat¹²⁰.

Redacția ziarului „Frimorgn” din Riga solicita, în mai 1933, lucrări privind România¹²¹. Direcția presei a trimis trei colete între care și citeva volume de Iorga: *L'Art populaire en Roumaine*; *Histoire des roumains*; *Contes roumaines* și *Art litterature des roumains*¹²². Un articol al lui Iorga, *Fazele literaturii române*, apare în ziarul evreiesc „Litterarisze Bletter” din Varșovia la 29 septembrie 1933, prin grija lui A. Cotruș¹²³. Pe marginea unui articol al lui Iorga, apărut în „Neamul Românesc” din 2 aprilie 1935 dedicat centenarului Andersen, ziarul „Aarhus Stiftstidende” publica la 24 aprilie un elogios material despre personalitatea marelui istoric român.¹²⁴ Biblioteca Societății Națiunilor confirma la 30 august 1935, primirea volumelor *Bysance après Bysance* și *La place des roumains dans l'histoire universelle*¹²⁵. Pentru Școala română din Paris (în fapt de la Fontenay aux Roses) chiar Iorga trimitea, prin intermediul Direcției presei, în august 1936, un colet de 116 kg cu diferite lucrări proprii¹²⁶. Universitatea Carolină din Praga, confirma în septembrie 1936 primirea vol. I din *Istoria Românilor*, de Iorga¹²⁷ iar Universitatea din Berlin, în martie 1937, a vol. 1—2 din *Place des roumains dans l'histoire universelle*¹²⁸. Istoricul german F. Babinger, după un stagiul de citeva luni petrecute în România, a scris o carte despre opera lui Iorga. Lucrarea a fost achiziționată, în 200 de exemplare și de Direcția presei care, la cererea autorului, le-a difuzat în întreaga Europă¹²⁹.

Nicolae Iorga a contribuit la promovarea propagandei externe nu numai prin opera scrisă ci și prin numeroasele conferințe publice sus-

¹¹⁶ Ibidem, f.110, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 18 ianuarie 1933, nr.415, Filotti.

¹¹⁷ Ibidem, f.135, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 6 februarie 1933, Referat, nr.820, Bădăuță.

¹¹⁸ Ibidem, f.186—187, corespondența cu librăria.

¹¹⁹ Arhivele Statului, fond M.P.N., propagandă, dosar 961, f.198, Legația României, Madrid, 23 martie 1933, nr.2035, Helfant.

¹²⁰ Ibidem, f.199, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 6 iulie 1933, nr.1217, Dragu.

¹²¹ Ibidem, f.272, Legația României, Varșovia, 29 mai 1933, nr. 534, Cotruș.

¹²² Ibidem, f.273, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 12 iunie 1933, nr.3792, Filotti.

¹²³ Ibidem, informații, dosar 123, f.101, Legația României, 30 septembrie 1933, nr.821, Cotruș.

¹²⁴ Ibidem, f.132—134, Legația României, Copenhaga, 24 aprilie 1935, nr.801, Romanescu.

¹²⁵ Ibidem, f.136, League of Nations Library, Geneve, le 30 Août 1935, indescifrabil.

¹²⁶ Ibidem, f.170, Direcția presei și informațiilor, 9 august 1936, nr.4788, Dragu.

¹²⁷ Ibidem, presa internă, dosar 312, f.23, confirmarea primirii.

¹²⁸ Ibidem, f.175.

¹²⁹ Ibidem, propagandă, dosar 1675, f.1—15, activitatea lui Babinger și relațiile cu Direcția presei 1936.

ținute în multe sale vizite în străinătate. În prefața la un volum de Iorga reeditat, Perpessicius aprecia că în activitatea prodigioasă a marelui savant a existat întotdeauna o predilecție pentru călătorii¹³⁰. Într-adevăr, acesta au fost numeroase deși limitate, cu o singură excepție, la Europa iar în țări ca Franța sau Belgia și Italia a efectuat multe vizite însoțite de regulă de conferințe care s-au bucurat de o largă audiență. Adeseori impresiile culese sau textele conferințelor au fost tipărite. Astfel, după vizitele în Polonia, Țările Scandinave sau S.U.A. apăreau asemenea volume¹³¹. Vizita din Danemarca, din martie 1926, a fost în opinia ministrului Franței la Copenhaga, un eveniment major care a atras atenția asupra României¹³².

Un an bogat în călătorii a fost 1930 cînd Iorga a vizitat succesiv, S.U.A. cu scurte treceri în Canada și Mexic¹³³, Anglia, Italia și Grecia¹³⁴. Cu ocazia vizitei din Italia, Iorga a participat la 3 aprilie 1930, la inaugurarea Casei române din Veneția, ce-i purta numele¹³⁵. Și sub influența acestei vizite publicația „La Rassegna Italo - Romana”, editată la Milano, a consacrat nr. 12/1930 marelui savant român¹³⁶. În 1931 Iorga a vizitat Franța de trei ori, prilej cu care a susținut cîteva conferințe la Sorbona¹³⁷. Presa maghiară de regulă comenta nefavorabil asemenea evenimente ca urmare a liniei antirevizioniste a savantului român. Astfel ziarul „Magyarság” din Budapesta, în ediția din 13 noiembrie 1931 scria: „ziarele românești au căutat să redea faptul ca un eveniment extraordinar. În realitate însă nu prea a fost nimic extraordinar ... Motive care să determine legația română la o propagandă atît de pronunțată în jurul acestui eveniment au existat pentru că primul-ministr valah a venit la Paris după bani și se zice că a reușit să-i obțină și se mai spune că în această direcție a reușit mai bine decît cu conferințele”¹³⁸.

Fără îndoială și sub influența faptului că în acel moment era și prim-ministru, a 60-a aniversare a zilei de naștere a lui Iorga, în 1931, s-a bucurat de un larg ecou internațional. Multe articole elogioase au fost inserate prin gîja atașaiilor români de presă. Astfel ziarele: „Novy Vecernick”, din Praga (28 aprilie)¹³⁹; „Der Bund”, din Berna (8 mai)¹⁴⁰; „Swiat”, din Varșovia (8 iunie)¹⁴¹; „Il Giornale dell'Arte” din Milano

¹³⁰ Prepesicius, *Opere*, vol. IV, București, 1971, p.304.

¹³¹ Idem, *Trei Scandinave: Suedia și Norvegia. Note de drum*, București, 1929, 126 p.; celelalte lucrări, *Note polone și My American Lectures*, au fost deja citate; multe impresii și în *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, București, 1976; multe dintre acestea sînt reunite în N.Iorga, *Pe drumuri depărtate*, vol. 1-3, București, 1987.

¹³² Arhivele Statului, microfilme Franța, rola 183, c.754, Légation de France, Copenhague, le 21 mars 1926, indecifrabil.

¹³³ Vezi N.Dăscălescu, *Nicolae Iorga's Visil. to the United States of America, Canada and Mexico*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 1983, nr.2, p.115-125.

¹³⁴ Arhivele Statului, fond M.P.N., informații, dosar 123, f.1-11; 16-28, diferite rapoarte despre vizite.

¹³⁵ Ibidem, presa externă, dosar 234, f.20-23, Serviciul presei, Milano, 1 mai 1930, nr.36, Cotruș.

¹³⁶ „La Rossegna Italo-Romano”, X, 1930, dicembre, nr.12, 23 p.

¹³⁷ Arhivele Statului, fond M.P.N., informații dosar 123, f.29-42.

¹³⁸ Ibidem, f.43, copie articol.

¹³⁹ Ibidem, f.61, Legația României, Praga, 9 mai 1931, nr.3285, Arion.

¹⁴⁰ Ibidem, f.62, Legația României, Berna, 10 mai 1931, nr.391, Blaga.

¹⁴¹ Ibidem, f.67, Legația României, Varșovia, 11 iunie 1931, nr. 365, Cotruș.

(19 iulie)¹⁴²; „Gringoire”, din Paris (19 iunie)¹⁴³ ș.a. În anii 1933, 1934 și 1935 și 1936 Iorga sosea la Paris mai ales pentru conferințe¹⁴⁴. În ianuarie 1936 susținea cîteva conferințe la Bruxelles¹⁴⁵ iar în februarie la Haga, Utrecht și Leyda. Aprecierile făcute de secretarul legației române din Olanda pe marginea acestui eveniment pot fi generalizate, fiind interpretate ca o evaluare a rolului călătoriilor externe ale savantului român. Diplomatul în cauză sublinia: „Socotesc că vizita d-ului prof. Iorga a fost de un folos neprețuit pentru propaganda noastră în Olanda. Ea va contribui într-o foarte mare măsură la intensificarea pe viitor a raporturilor dintre cercurile intelectuale românești și cele olandeze. Eru-diciunea conferențiarului, talentul său de expunere și marea sa personalitate au impresionat publicul olandez”¹⁴⁶.

Valoarea de propagandist a marelui savant român a fost sesizată de timpuriu și de alte oficii diplomatice, din punctul lor de vedere desigur. Astfel, încă din mai 1917 ministrul Frauței la Iași aprecia într-un raport: „Ar fi de un interes real pentru influența franceză în România să cîștigăm din plin bunăvoința d-lui Iorga, istoric oficial al României, influent în cercurile politice și universitare”. Pentru a atinge acest obiectiv Saint Aulaire sugera să i se comande, pentru început lui Iorga o sinteză a istoriei românilor sau a relațiilor franco-române, și care să fie tipărite la Paris¹⁴⁷. În final a fost scrisă o istorie a relațiilor franco-române, dar aceasta a apărut în editura Payot și cu o subvenție de 1.000 franci din partea guvernului României¹⁴⁸. Un mic dosar Iorga, apreciat a fi un prieten sincer al Italiei și înflăcărat admirator al regimului fascist, îl găsim și în arhiva Ministerului presei și propagandei de la Roma¹⁴⁹.

Datele mai sus prezentate pun în evidență o latură mai puțin abordată a activității lui Nicolae Iorga care, direct prin lucrări și conferințe, sau indirect, prin alte activități, a contribuit în mod semnificativ la promovarea liniei propagandei externe a României Mari. Se poate afirma că prin întreaga sa operă și activitate, Iorga a conlucrat la afirmarea valorilor cultural-științifice românești în lume, la mai buna cunoaștere a națiunii române în diferite părți ale globului.

NICOLAS IORGA ET LA PROPAGANDE EXTÉRIEURE DE LA ROUMANIE (1918–1940)

Résumé

Un aspect moins connu, au moins au niveau d'une analyse spéciale, de l'activité de Nicolas Iorga, est celui la contribution à la promotion des idées de la propagande extérieure du pays. Sous ce point de vue, le grand

¹⁴² Ibidem, f.69, copie articol.

¹⁴³ Ibidem, f.70.

¹⁴⁴ Ibidem, f.96–137, rapoarte despre vizite.

¹⁴⁵ Ibidem, f.138–141.

¹⁴⁶ Ibidem, f.146, Legația României, Haga, 7 februarie 1936, nr. 105, Geblescu.

¹⁴⁷ Idem, microfilme Franța, rola 89, c.122, Légation de France, Jassy; le 20 mai 1917, no.272, Saint Aulaire.

¹⁴⁸ A.M.A.E., fond Paris, vol.370, presă, P.3, f.96, Librairie Payot, Paris, le 12 septembre 1917, indescifrabil.

¹⁴⁹ Arhivele Statului, microfilme Italia, rola 58, c.162–174.

historien a agi directement, par l'analyse du concept de propagande extérieure, de même que l'élaboration d'ouvrages spéciaux satisfaisaient aux desiderata de celle-ci, mais aussi indirectement, par toute son œuvre écrite et parlée.

Dès 1924, dans le cadre d'une conférence publique qui fut publiée par la suite, Iorga a relevé le contenu de la propagande à l'étranger en général, et des réalisations et perspectives de la propagande roumaine en particulier. Dans la seconde moitié de l'année 1931, Iorga fut à même de vérifier pratiquement ses idées en dirigeant directement, en tant que premier ministre, la Direction de la presse et des informations qui englobait le Service de propagande. Une série d'ouvrages, qui satisfaisaient notamment aux besoins de la propagande antirévissionniste, furent commandés par la Direction de la presse, imprimés et diffusés par celle-ci. Mais beaucoup d'autres oeuvres de Iorga furent diffusées à l'étranger, sur demande ou d'office, par le Service de propagande. Et par ses visites à l'étranger, presque toujours secondées de conférences, Iorga a rendu possible la connaissance du pays à l'étranger et a mis en évidence les valeurs de la science et de la culture roumaines.

ELEMENTE ALE FILOSOFIEI ISTORIEI ÎN OPERA LUI NICOLAE IORGA

TATIANA DUȚU

Ampla operă pe care ne-a lăsat-o Nicolae Iorga sugerează, prin însăși vastitatea și complexitatea tematicii abordate, una dintre concepțiile fundamentale care au stat la baza întregii sale activități de istoric. Creația științifică a lui Nicolae Iorga ilustrează cum nu se poate mai bine această considerare a istoriei — atît a fenomenului cît și a cercetării lui — drept o știință complexă, o împletire a mai multor discipline, care conlucrează la elaborarea imaginii corecte asupra evoluției societății umane de-a lungul secolelor.

Pe parcursul a diferite studii și cărți, Nicolae Iorga a exprimat, în mod direct, aceste idei, conturînd astfel o concepție unitară precisă și creionînd totodată sarcinile ce revin cercetării istorice. Prezintă argumente concrete, marele istoric român stabilește corelația între istoria românilor și istoria universală, precum și cea dintre istorie — ca disciplină științifică — și alte discipline ca: filologie, geografie, drept; evidențiază raporturile dintre istorie, pe de o parte, și politică, cultură, religie, ideologie, pe de altă parte.

Primul argument de la care pornește este însăși viața poporului român, desfășurată în limitele teritoriului său, cu tot ceea ce acesta îi oferă :

„Poporul acesta s-a așezat la o răscruce. Ieșit dintr-un amestec pe care l-au hotărit vremurile, el are legături și cu o parte și cu alta și el nu poate trăi rupînd unele legături pentru a păstra numai pe celelalte și nu-și poate păstra interesele decît avînd în vedere și pe unele și pe altele”¹.

O altă idee de bază este aceea că o generație este, în experiența sa, o chintesență a experienței acumulate de societate de-a lungul timpului fiecare individ fiind „un fel de rezumat al trecutului întreg al neamului său și, puțin, un rezumat al trecutului omenirii întregi”. Această idee îl conduce însă la concluzia că această calitate îi conferă individului și posibilitatea unei proiectări în viitor : „Eu aș mai adăugi că noi, fiecare membru al unei generații avem darul acesta dat de Dumnezeu... de a gîndi puțin din viitor. Așa încît noi trăim nu numai prin cei ce ne-au precedat, dar și prin cei care vor veni din noi, care ne chiamă pentru a răspunde la datorii și misiuni pe care altfel n-am avea curajul să le întreprindem”².

¹ N. Iorga, *Dezvoltarea politicii externe a poporului român*. Tipografia „Cultura neamului românesc”, București, 1920, p.23.

² *Ibidem*, p.6—7.

Această afirmație conduce la două concluzii, strict legate de problema complexității istoriei: 1) istoricul este cel mai în măsură să aprecieze trecutul, prin analizarea obiectivă a izvoarelor istorice (subliniind cu această ocazie diferența dintre istoric și ziarist, de exemplu, care poate folosi argumentul istoric în scopuri politice, printr-o anume interpretare a sa, ori chiar prin prezentarea sa parțială); 2) rolul pe care istoria și istoricul trebuie să-l aibă în educație, precum și în formarea culturii naționale.

Aprecierile pe care Nicolae Iorga le face cu privire la „știința istoriei” se bazează, în primul rând, pe poziții critice cu privire la evoluția ei în timp. În acest sens, marele istoric argumentează, încă de la începutul secolului, că evoluția abordării istoriei ca știință trebuie făcută cu foarte multă grijă; pornind de la analiza concepției lui Vico, paralel cu cea a lui Buckle și ajungând la filozofia istoriei a lui Bossuet, Iorga exemplifică doar câteva din concepțiile înguste, limitate cu privire la abordarea fenomenului istoric. El atrage totodată atenția asupra pericolului de a asemui și a structura cercetarea istorică cu modul de studiu al altor științe. Dacă între istorie și alte științe pot exista unele contacte, corelații, asta nu înseamnă că ele pot fi și aliniate ca metode de investigare³.

În același timp, însă, este imperios necesară evitarea unei abordări simpliste sau simplificate în cercetarea fenomenului istoric. Nu poate fi calificată drept istorie „orice grămădire de fapte”. N. Iorga acceptă și aceste lucrări mai simple, „conștiincioase” cum le numește el, ca fiind modeste contribuții la scrierea istoriei. Dar pentru ca această înșiruire de fapte, de evenimente să devină istorie este necesară intervenția „sistemei”. „Istoria a început sistematic, vrednică prin urmare de numele său: n-a luat faptele *în stare brută*, ci le-a potrivit după raporturile lor față de altele. Logografii nu erau în această categorie, dar Herodot încă e un bun sistematizator, care promite, în definiția istoriei, a prezenta cetitorilor cauze. De aceea el nu va da o simplă povestire a războaielor medice, ci le va pune *la locul lor* în dezvoltarea omenirii”⁴.

Meritul lui Herodot este, în concepția lui Nicolae Iorga, cu atât mai mare cu cât în lumea veche istoria se identifica cu *istoria politică*, accentul fiind pus pe prezentarea cu precădere a marilor personalități („istoria e un sculptor care taie în marmură statuile eroilor”). Dar nu poate fi cu adevărat o operă istorică decât aceea care, în mod sistematic, înfățișează faptele referitoare la întreaga viață a unui sau mai multor popoare, într-o anumită perioadă sau pe parcursul evoluției lor în timp. Condiția de bază pentru îndeplinirea acestui obiectiv este ca faptele expuse „fixate cu toată îngrijirea de adevăr” să fie trecute printr-un filtru de „critică severă, *metodică*”.

Acordarea, de către unii istorici, a unei importanțe deosebite uneia sau alteia dintre componentele vieții societății de-a lungul secolelor este, de asemenea, o eroare din punctul de vedere al istoricului N. Iorga. De exemplu, factorul militar este important și ilustrativ pentru o anumită perioadă sau un anume spațiu geografic, dar el trebuie înfățișat în strînsă

³ Vezi N. Iorga, *Concepția actuală a istoriei și geneza ei*, Editura „Librăriei Școalelor C. Sfetea”, București, 1898, p.8–9.

⁴ *Ibidem*, p.17.

corelație cu alte domenii, fiind determinat de acestea. În această ordine de idei, factorul militar depinde, în primul rînd, de tehnica de moment și de gradul de dezvoltare a grupului social-politic studiat și a întregii societăți în ansamblu, la momentul respectiv. Elementul geografic joacă, și el, în orice împrejurare, un rol determinant⁵.

Poziția lui Nicolae Iorga cu privire la dezvoltarea logică a istoriei pornește de la acceptarea ideii că fenomenul istoric se încadrează într-un context foarte larg; dar oamenii nu au identificat niciodată niște legi ale istoriei, deși le-au căutat. În ciuda faptului că un eveniment sau o situație reprezintă o sumă de factori, Nicolae Iorga consideră că majoritatea acestora sînt „necognoscibili”, argumentînd această imposibilitate de înțelegere în felul următor: „...dacă o jumătate din omenire ar observa pe cealaltă, încă n-ar putea afla în întregime factorii care o conduc în dezvoltarea ei, ci factorii nenumărați și schimbători. Legea „numărului mare” care ar suprima diferența reacțiunii individuale și ar simplifica observarea științifică a unui fenomen istoric prin eliminarea unui număr enorm de factori mai slabi e falsă și se reazimă pe potrivirea folosită a unor cifre statistice”⁶.

Explicînd că legea este raportul „probabil etern” dintre înțelegerea raportului cauză — efect, Nicolae Iorga considera că, în cadrul cercetării istorice acest raport de înțelegere este imposibil (dînd exemplu războiul franco-german, determinat de factori „cu neputință de prevăzut”, ca personalitatea lui Bismark și „boala lui Napoleon al III-lea”; aceste cauze nu ar putea explica de ce aceste evenimente au modificat enorm nu numai „condițiile politice, ci și cele intelectuale ale Europei”). Nicolae Iorga considera că istoria trebuie cercetată și scrisă cu mintea și cu sufletul, valoarea operei istorice fiind dată de surprinderea și fixarea, pe parcursul înfățișării vieții societății umane, a esenței elementului specific omenesc. „Nu urmărim, deci, în studiul istoriei legi, faptul prin sine se impune atenției și simpatiei noastre. Presupunem însă că am căuta acele legi”⁷.

Pe parcursul argumentărilor sale, marele istoric român ajunge la concluzia că legile istorice sînt „o localizare nereușită a legilor fizice”, care nu sînt posibile în cadrul științei istorice.

Nicolae Iorga a luat în considerare, pe parcursul aprecierilor enunțate, faptul că istoricul este, mai mult sau mai puțin, următor în timp, evenimentelor pe care le relatează, ceea ce face posibilă și interpretarea complexă a fenomenului istoric. În acest cadru este imposibil să nu poți avea imaginea amplă asupra evenimentului istoric și al contextului în care acesta s-a desfășurat, creîndu-se astfel posibilitatea cunoașterii corecte a corelației cauză — efect. În cursul unor considerații cu privire la rolul istoricului, Nicolae Iorga accentua latura afectivă a acestei activități,

⁵ Vezi N. Iorga, *Carpații în luptele dintre români și unguri* „Analele Academiei Române” seria II, tom XXXVIII, 1915,

⁶ N. Iorga, *Concepția actuală a istoriei*. . . , p.15.

⁷ *Idem*

ceea ce, cred, l-au condus la unele aprecieri limitate, la un moment dat, cu privire la cercetarea istorică⁸.

Revenind la complexitatea muncii istoricului în cadrul cercetării istorice, Nicolae Iorga mai aduce și alte argumente. Un rol deosebit de important revine, în acest context, izvoarelor istorice. Istoricul român sublinia, cu acest prilej, că trebuie acordată o atenție deosebită modului de abordare a documentelor istorice. Ca surse de informare ele trebuie privite cu anumite rezerve. Ele trebuie folosite, ca izvoare, deoarece oglindesc o „anumită atmosferă de interese”, un anumit context, o anumită mentalitate. Fiind redactate de oameni, documentul și conținutul său este tributary stării afective al autorului, care poate duce la erori de consemnare sau de interpretare⁹ (revin, cu această ocazie, la importanța pe care Nicolae Iorga o acordă factorului afectiv în cercetarea istorică. Pe această cale, aș susține că acest factor este absolut necesar, dar nu trebuie considerat ca un factor determinant).

Aceeași caracteristică determinantă o acordă Nicolae Iorga și muncii de cercetare, în acest context dovedind din nou tendințe limitative¹⁰. Căci, în munca sa istoricul nu se poate baza numai pe memorie; amprenta afectivității istoricului se reflectă în aprecierea, la un moment dat, a unui eveniment istoric, dar aprecierea complexă, după desfășurarea unei ample munci de documentare și cercetare nu trebuie să mai oglindească nimic din starea afectivă de moment a cercetătorului. Aici trebuie să intervină neapărat și obiectivitatea istoricului, indispensabilă pentru credibilitatea operei istorice.

⁸ „...Istoricul cercetează viața trecută a altor oameni, ca dînsul, și acela va merita numai acest titlu, căruiua monumentele lăsate de dînsul îi vor vorbi o limbă adînc mișcătoare care va asculta cu pietate aceste glasuri ale lumilor dispărute, care va simți acea 'compătîmire și intensă plăcere' (Freude) de care vorbește cel cu inima mai largă dintre istorici, cel mai mare dintre dînșii, deci Ranke. Nimic omenesc nu-l consider străin de mine' a spus anticul mai puțin antic ca simțire; 'ce e omenesc e totdeauna vrednic de a fi știut' a scris același Ranke. Nu e un biet material nesemnificativ acesta, menit să dispară din amintire, după aflarea dintr-însul a legii, e viața omeniirii moarte, care trăiește în mintea noastră, precum și noi vom trăi — unii personal, alții ca epocă — în mintea umanității care va veni, e istoria 'faptelor și suferințelor acestei ființe sălbatice, violente, brutale, bune, nobile, liniștite, a acestei ființe pătate și pure, care e 'noi înșine'” (N.Iorga, *Concepția actuală a istoriei*. . . op.cit., p.13—14)

⁹ N.Iorga, *Adevăr și greșală în scrierea istoriei*. Tipografia „Bucovina”, 1935, p.21.

¹⁰ „Nu este vorba însă numai de aceasta: de slăbiciunea instrumentului cu care lucrează cineva. Noi, cînd studiem un fapt istoric și dorim să avem siguranța, cum fiecare dorim s-o avem — deși voi spune îndată că totuși este o relativitate de care dacă nu ținem seama și, dacă nu ținem seama de această relativitate, atunci ne înșelăm, ne iluzionăm pe noi înșine — în afară de faptul că organul de cercetare nu este cel mai sigur, trebuie să ne mai gîndim încă la un lucru. Întrebuințăm pentru a cunoaște faptul numitor mărturii și voi arăta care este relativitatea acestor mărturii, chiar atunci cînd ele par sigure. . .

. . . Memoria omenească este tot așa de nesigură ba chiar mai nesigură decît puterea de care dispunem într-un anumit moment pentru a studia o chestiune. Te-ai ocupat cîndva de un lucru, și, prin urmare, își închipui că lucrul acesta îl știi foarte bine; numai că iată anume neajunsuri: întrîl factul că *le știai în altă stare sufletească decît starea sufletească în care te găsești*. Pentru că, dacă te gîndești din nou asupra acestui lucru poți ajunge la un alt rezultat decît acela care ți se păstrează în memorie și pe care îl crezi desăvîrșit, ca și cum n-ar avea nevoie de nici o verificare” (N.Iorga, *Adevăr și greșală*. . . p.11—12).

Referitor la posibilitatea de scriere a istoriei Alexandru Zub¹¹ evidențiază o lecție de deschidere, (1918) în care Nicolae Iorga deosebea între proiectarea *estetică*, cea *morală* și cea *științifică*, pentru găsirea celei mai potrivite dintre ele în scopul restituirii adevărului istoric. Cu același prilej, Iorga evidențiază trei elemente necesare operei istoricului; *munca, inteligența și talentul*, precum și înțelegerea „largă, toleranță, capabilă să pună pe un istoric în contact cu realitatea de care se ocupă”. *Metoda* este determinată de valoarea pe care i-o dă omul care o întrebuințează, valoare care, la rindul său, depinde de „orizont, disciplină și omenie”. Cunoașterea deplină a unui fapt istoric este determinată, potrivit concepției lui Iorga, de stăpânirea întregului „complex de urme pe care le-a lăsat acel eveniment”.

O altă condiție de netrecut pentru conferirea unei certe valori operei istorice este, potrivit concepției lui Iorga, necesitatea cunoașterii „*fenomenului istoric în el însuși*” la care se raportează pentru momentul acela cazul x sau y, care este o manifestare a fenomenului, dar *își au și o viață a lor care evoluează de la sine*”¹².

Astfel, această cunoaștere în sine a fenomenelor este necesară pentru localizarea sau personificarea cazurilor particulare. Aceasta presupune cercetarea fenomenului pretutindeni, pentru stabilirea necesităților sale inerente. Este desigur nevoie ca istoricul să cunoască fenomenul național — social, politic, militar — dar este esențialmente necesar — și aici Nicolae Iorga revine la vechile sale idei — ca cercetătorul să mai aibă și „*altceva*”, fiindcă în istorie nu este vorba numai de noțiuni și de jocul tragic sau comic al unor anumite grupe umane, ci, de fiecare dată, „*ai de-a face cu oameni*”. Istoricul este astfel obligat, în primul rînd, să recreeze omul, conform datelor pe care le posedă și la care adaugă ceva și din fondul său. În concluzie, este capabil să scrie istorie adevărată doar acela care se referă, în primul rînd, la oameni și scrie pentru oameni. Și mai există un element, sesizat de istoricul Vasile Liveanu: potrivit concepției lui Nicolae Iorga, diferența dintre un erudit și un istoric constă în posibilitatea celui din urmă de a beneficia de o „viziune globală asupra vieții umane”. Adversar al prezentării fragmentate a vieții sociale, Iorga a susținut „unitatea istoriei” („studierea tuturor popoarelor și tuturor aspectelor vieții umane”)¹³.

Cele afirmate pînă acum nu trebuie însă să ne conducă la ideea că în istorie omul trebuie privit în mod singular; din contră, potrivit concepției lui N. Iorga, „este în istorie și *necesitatea unui adevăr de mediu*; acest mediu este de natură dublă: moral și material. Nu este suficientă, în scrierea istoriei, simpla prezentare a izvoarelor și folosirea logicii personale: „orice lucru, pentru a fi înțeles într-adevăr, trebuie situat. „Aici intervine, într-adevăr, elementul complex de intercondiționare multiplă dintre fenomen și mediu: „lucrurile nu se proiectează numai pe mediu, ci sînt *influențate și determinate de mediu*. Dacă scrii despre războiul lui Traian cu dacii, trebuie să știi ce s-a petrecut la Roma pe vremea a-

¹¹ Al. Zub, *Nicolae Iorga și metoda regresivă în istoriografie*, „Anuarul Institutului de istorie și arheologie” A.C. Xenopol”, Iași, XVIII, 1981, p.442.

¹² N. Iorga *Adevăr și greșală*. . . , p.30.

¹³ Vasile Liveanu, *Nicolae Iorga et les forces motrices du développement historique*, *Nicolae Iorga l'Homme et l'Oeuvre*. Edit. Academiei, București, 1972, p.48.

ceea. E vorba, întâi, de *mediul contemporan*, dar, pe urmă, și de o bună parte din *mediul anterior* și se cere să ai puțința de a arunca o privire asupra consecințelor pentru că și ele contribuie la explicarea faptului”¹⁴.

În afară de această corelație trecut — prezent, N. Iorga consideră că dezvoltarea istorică constituie rezultatul mai multor factori (în care se afirmă forța creatoare a omului). Convingerea lui Iorga referitoare la dependența socială a activității umane are la bază ideea rolului determinant al *mediului social* asupra derulării acțiunilor istorice¹⁵.

În acest context, Nicolae Iorga afirma că în ceea ce privește istoria României, cea mai obiectivă tratare și expunere a sa poate fi realizată de un specialist în istorie universală. El considera că aceasta poate plasa în modul cel mai corect istoria noastră națională în cadrul larg al „istoriei tuturor neamurilor”. De asemenea, marele istoric afirma, cu același prilej,¹⁶ că în scrierea istoriei unui popor, un sprijin deosebit îl poate acorda *filologul*. În ceea ce-l privește, istoricul trebuie să fie o personalitate complexă și un trebuie să se consacre „culturii specializate; istoria se scrie cu acei oameni care ar avea într-însii, ca parte constitutivă, întreaga cultură a poporului lor. Nu cu istorici, nu cu filozofi sau filologi exclusivi vei face lucrul acesta, ci cu oameni cari vor avea din filosofie, din istorie, din filologie tot ceea ce le trebuie ca să fie români complecți”¹⁷.

O altă idee de bază care fundamentează formația de istoric este raportul dintre rolul maselor și cel al personalității în evoluția societății. În acest sens, Nicolae Iorga considera că absolutizarea rolului unora sau al altora este o mare greșală, operele istorice scrise în acest spirit fiind incomplete și putînd îndrepta concepțiile către direcții complet eronate. Este drept, afirmă marele istoric român, aceste greșeli pot fi îndreptate de alți istorici sau chiar de către cititori, de către opinia publică. „Istoricul nu știe ce răsunet are cartea lui în această opinie, dar *opinia judecă*... Dar cine *rectifică* mai mult *greșelile de metodă istorică sînt evenimentele*: este viața care s-a desfășurat pe urmă... Și atunci eu am fost de părere că și *masele și indivizii hotărăsc în măsura în care au un caracter dinamic și reprezentativ*. Viața unei societăți poate fi exprimată anonim într-un moment și se poate întîmpla, în altul, ca masele acestea să nu fie capabile de a da o direcție și de a înfățișa ceea ce reprezintă spiritul unei societăți și acesta să se adune într-un om cum se adună razele într-un punct luminos: sufletul național să se adune într-o personalitate”¹⁸.

Avînd în vedere cele spuse pînă acum, concepția generală a lui Nicolae Iorga cu privire la istorie și scrierea ei poate fi sintetizată într-o definiție. Deși această definiție a fost formulată de marele istoric român într-o perioadă de început a activității sale, ca a rămas, în linii mari,

¹⁴ N. Iorga, *Adevăr și greșală*. . . , p.25—26.

¹⁵ V. Liveanu, *op.cit.*, p.48

¹⁶ N. Iorga, *Hotare și spații naționale*, Conferință la Vălenii de Munte, 1938, p.13.

¹⁷ N. Iorga, *Politica culturală*, Conferință ținută la Institutul Social Român la 20 octombrie 1927, p.481.

¹⁸ N. Iorga, *Ce înseamnă astăzi concepția istorică*. „Datina românească”, Vălenii de Munte, 1939, p.4—5.

valabilă pentru activitatea sa ulterioară. Așadar, Nicolae Iorga considera cea mai potrivită definiție următoare :

„Istoria e iespunerea sistematică, fără scopuri străine de dînsa, a faptelor de orice natură, dobîndite metodic, prin care s-a manifestat, indiferent de loc și de timp, activitatea omenirii”¹⁹.

Complexitatea fenomenului istoric și a cercetării istorice este demonstrată și de intercondiționarea cercetării în domeniul istoric cu aportul altor discipline științifice :

„Am evitat înadîns specificarea genului la care aparține disciplina noastră. În realitate, cum veți vedea, ea face parte dintr-o despărțitură specială, pe care o ocupă singură, cu prefața sa natură, *geologia* și *preistoria*”²⁰.

De asemenea, geografia reprezintă un domeniu pe care Nicolae Iorga îl considera foarte strîns legat de istorie : „Hotarul avea un sens mult mai larg. Cuprindea o regiune întreagă. La un congres de istorie, în care se atinge, natural, și geografia — geografii nu caută întotdeauna să cunoască istoria — noi ne dăm toată osteneala să înțelegem din geografie, din filologie, din științele ajutătoare, ceea ce trebuie pentru ca să fim bine informați”²¹.

Ideea de acumulare, în timp, a unei experiențe a unei tradiții este folosită de Nicolae Iorga pentru a explica această conexiune a istoriei, ca știință, cu alte discipline cum ar fi dreptul și evoluția statului. El afirma, cu acest prilej, că la români — ca pretutindeni, de altfel — societatea se bazează pe drept. Formarea și evoluția statului se bazează și, la rîndul lor, constituie tradiția. Prezentul, cel care ne creează iluzia de libertate, este supus însă, unui întreg șir de influențe, dintre care una din cele mai puternice este tradiția. Tradițiile de drept ale românilor sînt foarte vechi : de la romani, probabil chiar de la traci. Ele sînt însă atât de puternic înrădăcinate prin tradiție încît însuși statul modern se bazează pe ele.²²

Filologia reprezintă un alt domeniu de largă conexiune cu istoria. Aceasta se datorează faptului că limba unui popor reprezintă un element caracteristic, aflat într-o continuă mișcare, într-o continuă îmbogățire, în conformitate cu evoluția societății umane. Prin această adaptabilitate, limba devine un element care marchează, care accentuează anumite momente și însăși întreaga evoluție constantă a grupului național pe care îl reprezintă. Sau, cum plastic, o caracteriza Nicolae Iorga :

„Limba, prin urmare, este un rîu care merge, care își sapă mai adînc albia, care se mută dintr-un loc în altul . . . Nu este un merit al meu, ci al limbii românești, care se pretează la așa ceva. Poate îmbrăca orice idei, poate da expresie oricăror evenimente, în ea se pot oglindi orice instincte. Toate elementele mentalității pot intra în mijloacele pe care ea le are la îndemînă”²³.

Istoria este componentă esențială a culturii și, în același timp, un domeniu care contribuie la crearea culturii. Deși acest adevăr se referă la

¹⁹ N.Iorga, *Concepția actuală a istoriei*. . . , p.6.

²⁰ *Ibidem*, p.5.

²¹ Vezi N.Iorga, *Holare și spații naționale*, p.25.

²² *Ibidem*, p.75, 85.

²³ *Ibidem*, p.109—110.

cultură și la istorie în general, pe plan mondial, el este foarte pregnant și important pe plan național. În contextul analizei corelației istorie—cultură, Iorga revine și la elementul tradiție. În acest sens, atît istoria, cît și cultura, în general, se compun din două elemente distincte : pe de o parte, este vorba despre „imitarea mijloacelor materiale ale civilizației”, deci ceea ce în mod firesc este cultură ; orice civilizație națională asimilează din experiența întregii umanități. Pe de altă parte, este vorba de însăși tradiția fiecărui popor : „păstrarea în același timp a moștenirii secolelor întregi de dezvoltare națională proprie”. În această ordine de idei, Nicolae Iorga acordă rolul hotărîtor păstrării tradiției, „... acelei adînci și decisive forțe naționale, capabilă de a influența viața politică... care formează comoara cea mai mare, nesecată, a unui popor... Dacă vrei să faci politică culturală, trebuie să hrănești sufletul unei nații întregi cu ceea ce îți aparține cel mai mult, cu ceea ce se poate transforma în orice moment în cea forță activă prin care se biruie toate greutățile”²⁴.

Rolul decisiv în realizarea acestei misiuni îl deține istoria. Ea poate realiza mai mult decît atît : prin intermediul educației, o educație corectă și bine dozată, ea contribuie în mod fundamental la crearea sentimentului național. Ancorarea tineretului în realitățile naționale, posibilitatea pe care istoria i-o oferă de a-și înțelege propria țară, determină crearea unui sentiment patriotic conștient, format din interiorul ființei umane, care asimilează, astfel, cele mai avansate cuceriri ale civilizației. Cu alte cuvinte, în acest fel patriotul este, conștient, un membru înaintat ale întregii societăți omenesti.

Un act de patriotism din partea istoricului îl poate constitui opera sa pentru străinătate. N.Iorga a fost preocupat de această idee și și-a exemplificat concepția prin elaborarea sintezei de istorie națională (destinată străinătății); lucrarea cuprinde o introducere bibliografică în care trasează și liniile generale ale istoriografiei românești. Momentul este dominat de convingerea lui Iorga că străinătatea trebuie să fie inițiată pe larg și corect în problemele istoriei românești²⁵.

Strîns legată de rolul istoriei în formarea culturii și ideea legăturii dintre istorie și ideologie. În discutarea acestui aspect, Nicolae Iorga pornește de la deosebirea structurală dintre idee și ideologie :

„Astfel, o putere sacră cuprinde lumea întreagă și puterea aceasta derivă de la o idee pe care toți o primesc. Și astăzi sint ideologii. Ideologia e una, ideea e alta. Ideologia e foarte adesea ori pedantă, ori nesinceră, pe cînd ideea este o putere onestă și activă, care poate să ajungă a stăpîni permanent pe oameni”²⁶.

Ideologia, chiar ideologia democratică, poate avea, în viziunea lui Nicolae Iorga, consecințe foarte negative în evoluția societății umane, conducînd la mari distrugerii și la dezordinea „permanentă a societății”. Rolul istoriei în acest context, constă tocmai în a determina, prin prezentarea unor experiențe, a cauzelor profunde ale unui eveniment, a unor evenimente similare din istoria umanității și a consecințelor lor,

²⁴ N.Iorga, *Politica culturii*, p.476—477.

²⁵ Alexandru Zub, *Kogălniceanu și Iorga (Note istoriografice)*. În „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.C.Xenopol”, Iași, X, L973, p.251.

²⁶ N.Iorga, *Hotare și spații naționale*. . . , p.49.

evitarea repetării unor evenimente și acțiuni cu urmări dezastruoase, facilitarea unei dezvoltări armonioase a societății, pe baza experiențelor acumulate de toată omenirea, de-a lungul timpurilor. Pornind de la influența mediului spiritual, a stării de spirit colective asupra dezvoltării istorice, Iorga susține, în final, ideea rolului determinant al *mediului social-spiritual* asupra evoluției istorice („stările de spirit domină totul. Tocmai în aceste stări de spirit rezidă forța motrice a întregii evoluții istorice”²⁷). Explicația lui Nicolae Iorga are următoarea logică: oamenii acționează pentru anumite scopuri, idealuri, animați de anumite idei; pentru o înțelegere corectă a derulării evenimentelor este indispensabilă analizarea stării de spirit a participanților, adică a stării de spirit a societății. Influența și intercondiționarea celorlalți factori care concură la evoluția societății nu se realizează în mod automat, ci prin intermediul *conștiinței sociale*. De aici apare indispensabilă cunoașterea *evoluției conștiinței sociale* pentru înțelegerea corectă a evoluției istorice²⁸.

În sfârșit, un domeniu care a jucat întotdeauna un rol deosebit în cultura noastră națională este religia. Lăsând la o parte faptul că biserica era, la un moment dat, singurul mediu în care se plămădea cultura românească, religia a evidențiat, și ea, în contextul unor relații ambivalente, structura și evoluția societății, în general, și a societății românești în special. La acest din urmă aspect se referă și Nicolae Iorga care, convins de rolul pe care îl ocupă religia — ortodoxă, în speță — în istoria neamului românesc, preciza:

„Ortodoxia noastră este zîmbitoare, amabilă, populară strîns legată cu viața cea mai adîncă a popcrului nostru. Eu am enunțat cîndva o formulă pe care o mențin: noi ținem la ortodoxie nu pentru ce ne-a dat ortodoxia nouă, ci pentru ce am dat noi ortodoxiei. Ortodoxia noastră este o creațiune a maselor populare ale acestui neam și de aceea catolicismul este foarte greu de împlîntat la noi”²⁹.

Fenomenul istoric este, așadar, deosebit de complex. Cercetarea istorică este și mai complexă, ea implicînd angrenarea mai multor discipline științifice conexe. Istoricul, pentru a elabora o lucrare cu adevărat valcroată, trebuie să ia în considerație această multitudine de elemente dar, mai ales, trebuie să-și realizeze o imagine de ansamblu, bazată, în principal, pe cunoașterea tradițiilor istorice. „Așa cum e și cu ideile ce se fac în lumea ideilor, care trebuiesc luate de la începutul lor. Cercetînd lucrurile istoric, mai vezi că pot fi alte soluții decît cele date. Sînt probleme care au fost soluționate într-un anume fel la 1600, la 1800 și dacă aceste soluții au fost bune atunci, ele se pot potrivi și acum”³⁰.

Că această concepție a lui Nicolae Iorga este astăzi mai actuală ca oricînd o demonstrează însăși realitatea zilelor noastre. Aprecierea imensă de care s-a bucurat și se bucură opera și concepțiile științifice ale marelui istoric român este foarte clar și cuprinzător ilustrată în discursul

²⁷ N.Iorga, *Generalități cu privire la studiile istoriei*, București, 1944, p. 252.

²⁸ V.Liveanu, *op.cit.*, p.54—55.

²⁹ N.Iorga, *Generalități*. . . , p.118.

³⁰ *Ibidem*, p.2.

lui Gh.I.Brătianu, în cadrul ședinței Academiei Române, nu mult timp după dispariția dramatică a lui Nicolae Iorga :

„Pentru Nicolae Iorga istoria fiind viața însăși, așa cum a fost și cu tot ce a fost, nu se putea mărgini la enunțarea războaielor și întâmplărilor zilnice, mai puțin încă la o înșirare de biografii panegirice. Cultura toată se integra în istorie, cu toate manifestările ei literare și artistice, după cum poporul întreg, de la vlădică la opincă, de la conducătorii săi cu spada ori cu sfatul — pînă la masele anonime ale așezărilor sătești, lua parte la viața istorică. Era dat veacului nostru să descopere formula grozavă a războiului total, se poate spune că Iorga a fost printre acei care au avut viziunea istoriei totală, nu însă spre a distruge, ci spre a construi”³¹.

ÉLÉMENTS DE PHILOSOPHIE DE L'HISTOIRE DANS L'ŒUVRE DE NICOLAS IORGA

Résumé .

Nicolas Iorga fut constamment préoccupé, dans sa vaste oeuvre scientifique, par la multitude des aspects rattachés au phénomène historique et aux modalités de l'aborder. Le grand historien roumain s'intéressa avec passion aux modalités qui devaient mener à la découverte de la vérité historique, aux méthodes et aux possibilités de réalisation de cet objectif. Les éléments de philosophie de l'histoire qui ont constitué le centre des préoccupations de N.Iorga relevaient de la nécessité historique ; de la relation national-universel en histoire ; du phénomène historique et de la relation cause-effet dans ce domaine ; de la complexité de la recherche historique et du rôle de la personnalité complexe de l'historien ; de la relation entre l'histoire comme discipline scientifique et d'autres disciplines qui prêtent leur concours à l'explication d'autres phénomènes historiques ; du rapport entre l'histoire et d'autres domaines comme la culture, l'idéologie, la religion. D'une manière synthétique, la présente étude essaie de surprendre les principaux aspects dont l'analyse a constitué pour Iorga une autre modalité d'affirmer sa compétence dans le domaine de l'histoire. En dehors de l'étendue de son oeuvre, ces éléments confirment la valeur exceptionnelle de son activité d'historien.

³¹ Gh.I. Brătianu, *Nicolae Iorga istoric al românilor* (Discurs rostit la 26 august 1943 în ședința publică solemnă) Monitorul oficial, Imprimeria națională, București, 1943, p.10—11.

BIBLIOTECA SAVANTULUI NICOLAE IORGA (II)

CONSTANTIN ȘERBAN

În timpul primului război mondial după intrarea României alături de Tripla Antantă, cînd armatele austro-ungaro-germane au cotoplit țara noastră și amenințau cu ocuparea iminentă zona petroliferă din județul Prahova, inclusiv Vălenii de Munte profesorul N. Iorga, împreună cu familia și-a părăsit reședința din acest orașel, refugiindu-se la Iași.

În condițiile purtării operațiilor militare în această parte a țării noastre din toamna anului 1916, era firesc ca valorosul fond de carte al Bibliotecii savantului să se afle în cea mai mare primejdie de a fi capturat sau distrus de inamic. Și totuși în acele clipe hotărîtoare prin care trecea nu numai populația din orașelul Vălenii de Munte dar și întregul popor român, s-au găsit mijloacele necesare și energiile salutare pentru a ocroti acest patrimoniu cultural național și a-l păstra. O mărturisește însăși marele istoric în amintirile sale din perioada interbelică, în care arată cum cărțile din biblioteca sa le-a ascuns pentru a nu fi aflate de ocupanții germani și austro-ungari „miile de volume, unele frumose legate, de care mă foloscam în lucrul meu zilnic, fuseseră coborîte, de lucrătorii miei credincioși, după indicațiile ce dădusem, în odaia secretă de sub scindurile ceardacului în ascunzișul pe care boierul de pe vremuri și-l pregătise pentru clipe de supremă primejdie”. În zadar au cerut ocupanții, lucrătorilor rămași, și cu amenințările cele mai impresionante, să le spuie unde mi-am găvozdît biblioteca. Li s-a răspuns că voi fi luat-o cu mine. Iar stăpînitorii se plimbau zilnic pe scindurile a căror mișcare și al caror răsunset le-ar fi putut arăta unde se afla o nouă și atrăgătoare pradă”¹¹³. În 1919 savantul a prezentat în public și soarta celeilalte părți a bibliotecii salc rămasă în București în timpul ocupației dușmane a capitalci țării, în sensul că aceasta a fost transferată de la sediul Ligii Culturale la Institutul de studii sud-est europene, creat în 1914¹¹⁴ unde aceasta a fost bombardată de aviația inamică fără însă să sufere vreo stricăciune. „A venit războiul, cărțile erau acum în păstrare la Institutul sud-est european. A căzut o bombă culturală drept deasupra odăii unde se păstrau cărțile. Bomba avea voie să crape și în sus și în jos; a avut bunul simț mai mare decît a celor care o aruncaseră, că a crăpat în sus. . . a luat acoperișul dar cărțile au rămas. Evident că și tavanul a fost atins și a plouat prin el în tot timpul războiului, doi ani și jumătate, în odaie. A stricat ploaia cîteva mese și scaune, dar de cărți nu s-a atins nici ea. . . ”¹¹⁵.

Ocupanții germani aflați la Vălenii de Munte au transformat locuința savantului într-o fabrică de jamboane (Schweineamt). Revenind din refugiu la Vălenii de Munte în primăvara anului 1919 N. Iorga descrie impresiile sale astfel „văd întîi casa noastră din Văleni prădată și batjocorită de armata de ocupație”¹¹⁶. „Pe ușa de intrare se văd liniile cu creionul prin care locuința, întrebuințată întîi pentru birouri și pentru a da un pat comandanților, e destinată „oficiului porcilor” (Schweineamt) cu data exactă cînd i s-a atribuit acest nobil rost :

¹¹³ N.Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, II, p. 346; vezi și p.310.

¹¹⁴ Vezi N.Iorga, *Inauguration de l'Institut. Discours du professeur N.Iorga (24 janvier n.s.1914)*, în „Bulletin de l'Institut pour l'etude de l'Europe sud-orientale”, 2/1914, p. 42-46; B.Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p.62.

¹¹⁵ N.Iorga, *Cîteva cupînte de mulțămire* în „Neanul românesc”, 25 decembrie 1919. Note stenografiate de H.Sthal, Despre salvarea unei părți a cărților marelui istoric din Vălenii de Munte de către lucrătorii săi tipografi, vezi și o scrisoare a lui N.Iorga către A.C. Cuza din 23 februarie datată greșit 1909 în realitate din 23 februarie 1919 în care se scrie: „jumătate măcar din cărțile de la Văleni mi le-au scăpat omenia colaboratorilor mei lucrători. E o mîngiere” N.Iorga, *Correspondența*, I, București, 1984, p.403, în scrisoare se spune că la data cînd aceasta a fost scrisă era ziua de sîmbătă „azi e sîmbătă” data de 23 februarie 1909 a căzut Marti pe s.v. și Luni pe s.n. iar 23 februarie 1919 duminică pe s.v. și sîmbătă pe s.n.

¹¹⁶ B.Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p.73.

„oficiul porcilor” nu înseamnă de altfel, cum aveam dreptul s-o cred, identificarea zoologică a locuitorilor celor noi, ci fabrica de jamboane instalată acolo”¹¹⁷. . . „Musafirii arătasera o pasiune pentru cărți și tot ce e în legătură cu cultura — continuă savantul povestirea . . . o tipografie prefăcută în local de închisoare, deci complet devastată și degradată, cu ferestrele prinse în sîrmă ghimpată depositul s-a golit răpede de miile de cărți, între altele frumoasa ediție în format mic a autorilor vechi; o marfă de zeci de mii de lei, a dispărut fără urmă despăgubirea ce mi s-a acordat apoi, binevenită, fiind minimă. Cliseele erau întrebuintate pentru foc, nu numai din cauza flăcării bune pe care o dă lemnul vechi dar, mi s-a spus, și pentru lumina albăstruie a zincului care se topește. Bunii soldați ai culei Germanii aveau nevoie și de astfel de distracții”, încheie cu ironii savantul¹¹⁸. „Dorința cea mare a ocupanților era însă aceea de a-mi găsi biblioteca. O parte, cu prețioase tiraje aparte, cu broșuri extrem de rare, cu cărți purtînd dedicații și însemnări era la dispoziția lor, ca și un număr de documente uitate, între altele actul cel mai vechi de la străbunul „galengiu” imediat după 1760¹¹⁹. Din ea n-a mai rămas absolut nimic; totul s-a furat ori s-a ars”. Tot atunci au dispărut din casa savantului și alte obiecte de preț, de ex: o fotografie înfățișînd întîlnirea a Iași la 20 aprilie 1908 a românilor din Bucovina cu cei din Moldova, „în fața bisericii lui Duca vodă de la Cetățuia”¹²⁰.

Parte din aceste cărți tipărite la Vălenii de Munte ca și cele primite de el de la prieteni și admiratori au fost recuperate după primul război mondial. Așa de ex. savantul arată în memoriile sale că unele din cărți au fost găsite la București în prăvăliile anticarilor de pe cheiul Dîmboviței, la Budapesta de către ostașii români¹²¹, de ex. monografia lui Al. Vlahuță privind pe Nicolae Grigorescu (București, 1910), lucrarea lui Cerota despre monumentele venețiene din insula Creta, care purtau acum semnătura noului lor proprietar un anume Gagyi Jenő, cunoscut istoric maghiar care înainte de primul război mondial publica note despre cărțile românești, în revistele de specialitate apărute în capitala Ungariei¹²². Dar dacă savantul a căutat să-și recupereze cărțile din biblioteca sa personală înstrăinate, el a refuzat să-și înlocuiască cărțile furate cu a tele, care nu-i aparținuseră „ori de cîte ori mi s-a prezentat o carte furată, — mărturisea el — am refuzat-o, primind doar, rareori, volume sau documente cărora nu li se putea găsi urma și a căror origine nu putea fi bînuită”¹²³.

După război, cărțile din biblioteca savantului aflate la Vălenii de Munte, ceea ce se mai putuse salva, au fost expediate la București „cu izul îndelungatei petreceri la umezeală și uneori cu neștersele semne ale acesteia”¹²⁴, găsindu-și pentru cîteva luni odihnă într-o „casă de raport din fața Vămii Poștei”, aproape de podul Mihai vodă unde se afla noua locuință a savantului și redacția ziarului „Nemul românesc” pe care conducea. Acolo cărțile salc erau așezate pe rafturile „împrumutate de la o Bancă ce-și avea sediul la parterul clădirii „cu cîtă duioșie le recunoșteam, le pipăiam, le desmierdam pe fiecare, așa mucețite, decolorate, mîncate de mucegai, cum erau!”¹²⁵ avea să-și amintească mai tîrziu marele istoric întîlnirea cu cărțile sale dragi.

Anul 1919 a însemnat pentru N. Iorga nu numai reîntîlnirea sa cu biblioteca sa personală de care se despărțise în împrejurări neobișnuite timp de cîteva ani de zile, ci și obținerea unui nou local de data aceasta cît se poate de adecvat. Ne referim la faptul că la 6 decembrie peste 100 de personalități, de profesii diferite reprezentînd cele mai largi straturi

¹¹⁷ N.Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p.344.

¹¹⁸ *Idem*, p.345.

¹¹⁹ Galeongiu era de fapt Iorga cupețul, bunicul bunicului savantului după tată.

¹²⁰ N.Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p.306.

¹²¹ „Cîteva cărți numai le-am găsit înstrăinate la anticarii care-și aveau pe atunci lăzile pe cheiurile Dîmboviței „și cari mi le-au restituit fără nici o obiecție, N.Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p.346.

¹²² *Idem*, p.345.

¹²³ *Idem*, p.346 și marele istoric continuă. „Cînd după război, la vizita făcută de Liga Culturală vechii stăpîniri a lui Ștefan cel Mare din Cetatea-de-Baltă am cercetat și castelul contelui Haller, care lăsase, ca o protestare contra jafului făcut de țeranii de pe moșia sa, biblioteca risipită și documentele sfîșiate pe podele, și mi s-a dat de cineva din sat o carte pe care am găsit pecetea stăpînului, ea a fost trimisă imediat prin poștă aceluia care avea drept asupra ei. Mi se pare că o elementară solidaritate morală între oameni culți cere aceasta”.

¹²⁴ N.Ioarga, *O viață de om așa cum a fost*, p.346, marele istoric arată cu acest prilej cum a fost salvată prețioasa sa corespondență rămasă la București în timpul ocupației germane, grație abilității prietenilor lui librarul Pavel Suru și soția sa.

¹²⁵ *Idem*, vol. p.388.

sociale¹²⁶, care-l apreciau pe savant pentru înalta sa valoare științifică și culturală și mai ales doreau să vină în sprijinul acestuia pentru a-i crea condiții materiale optime pentru continuarea activității sale de până atunci, au inițiat o contribuție publică¹²⁷, pentru achiziționarea unui imobil destinat pentru biblioteca sa neobișnuit de mare, ca bibliotecă personală în acea vreme. În *Adresa omagială a comitetului organizatoric* prezentată marelui istoric, se spunea printre altele următoarele: „Noi cei adunați aci, vă cerem să primiți (acest dar) nu ca de la niște particulari prieteni ci ca de la niște reprezentanți ai muncii, cinstei culturii naționale românești, semnul concret de omagiu pentru marile noastre deschizătoare de drumuri și semănător de gânduri, un cămin pentru dv. unde cei scumpi ai dv. și unde prețioasele cărți și mărturii ale trecutului să-și găsească un vrednic acoperămint”¹²⁸.

Profund emoționat de acest gest de grațitudine de valoare națională savantul în mijlocul prictenilor și admiratorilor săi avea să rostească cuvinte de mulțumire, care totodată erau însoțite de date cu caracter autobiografic date publicității atunci pentru prima dată. „Astăzi — spunea savantul — mă găsesc în stăpînirea sentimentelor dv. bune, pentru care nu pot să spun cît vă sînt de recunoscător și în stăpînirea unui mic avut de cărți . . . , v-ați gîndit să-mi dați o casă pentru a cuprinde cărțile care cum veți vedea au fost strînse cu multă greutate și de sigur că nu trebuie să se risipască. A fost una din îngrijorările mari ale vieții mele să mă gîndesc că aceste cărți, venite din toate colțurile lumii și dintre care nu e una care să nu închidă și o părticică din sufletul meu, s-ar putea risipi. Mi-ați dat o casă — a continuat savantul — trebuie să mărturisesc că adesea ori am visat o casă. A fost chiar visul cel mai mare al vieții mele, pe care în parte îl împlinisem înaintea frumosului dv. dar, . . . casa aceasta mi-e dragă înainte de toate pentru că voi putea adăposti în ea cărțile mele.”¹²⁹

Acest local se afla în Șoseaua Bonaparte nr. 8 (azi Bv. Iancu de Iunedoara) și era alcătuit din parter și etaj (pentru moment a fost ocupat numai parterul, deoarece etajul era închiriat)¹³⁰. „În amintirile sale din 1933 marele istoric aprecia că de data aceasta „un trai omenesc devenise posibil” pentru el „prin darul, de un grup de prieteni și prețuitori, format din generalul Leonte, al unei frumoase locuințe din Șoseaua Bonaparte, clădită de un italian într-un stil care se părea a fi cel românesc”. Spațiul destinat pentru locuință și pentru bibliotecă era format din „patru odăițe, pentru familie și pentru zecile de mii de cărți, neconținut sporite, din proviziile prietenilor miei vechi și statornici, anticarii Pach”¹³¹.

Unul din biograful savantului, unul din cei mai apropiați colaboratori ai acestuia, e vorba de prof. Barbu Theodorescu — avea să facă unele completări, în urmă cu două decenii, cu privire la confortul de care se bucura din 1919 biblioteca personală a marelui istoric în noul local „biblioteca sa personală și-a găsit locul în clădirea din Șoseaua Bonaparte ocupă acolo cinci camere cu rafturi solide de stejar venite și ele prin bunăvoința unei singure persoane cunoscută numai de Iorga¹³². Cărțile erau orînduite pe două rânduri în fiecare raft. Încît cele cinci camere de cărți în mod normal trebuiau să fie zece, pentru mulțimea de

¹²⁶ Vezi hroșura *Cu prilejul inaugurării Bibliotecii și căminului lui N. Iorga în ziua de 6/19 decembrie 1919*, București, 1919, p.5—6, cele peste 100 de personalități erau comercianți, industriași, militari, agronomi, ingineri, profesori, avocați, medici, actori, economiști, farmaciști, librari, muncitori, prelați.

¹²⁷ Contribuția bănească a acestora s-a ridicat la suma de 350 000 lei vezi Nichifor Crainic, *Pe marginea unui act de danie* în „Luceafărul” 1/1920, p.1, actul de danie a fost înscris la Tribunalul Ilfov, secția Notariat.

¹²⁸ *Cu prilejul inaugurării Bibliotecii și căminului N. Iorga, în ziua de 6/19 decembrie 1919*, București, 1919, p.5.

¹²⁹ N. Iorga, *Cîteva cuvinte de mulțumire*, în „Neamul românesc”, 25 decembrie 1919.

¹³⁰ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p.390 marele istoric afirma că „era și înțiași dată, la vîrsta de patruzeci și opt de ani, cînd mă găseam supt un acoperămint bucureștean potrivit cu un profesor de universitate” (idem, p.390. Demolată în iulie 1987 în timpul fostului regim comunist casa era interesantă prin construcția ei și mai ales prin unele elemente arhitectonice neobișnuite, în peisajul urban bucureștean de ex. canalul ferestrelor de la stradă era sculptat în piatră imitînd stilul gotic din secolul al XVI-lea întîlnit la unele mănăstiri din Moldova din acea vreme, pe pereții exteriori erau zidite discuri din ceramică smălțuită după modelul celor din epoca lui Ștefan cel Mare, partea superioară a zidului, de la stradă era pictat cu motive florale ca în epoca Renașterii, poarta de la intrare era sculptată etc.

¹³¹ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p.390.

¹³² B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p.358 autorul precizează că această persoană a fost regina Maria.

lucrări ce cuprindeau. Primele trei camere se aflau jos dintre care două foloseau de birou de lucru pentru profesor și soția sa¹³³, Ecaterina Iorga, sora lui Ion Bogdan și Gh. Bogdan Duică. Aceste două birouri, continuu biograful, cuprindeau numai cărți de istorie universală strinse de Iorga de la anticarii din Occidentul Europei. Toate trei camerele dădeau într-un hol în care se aflau un mare dulap frumos sculptat păstrător de cărți rare în legăturile artistice rarității bibliofile precum și câteva lucrări cu autograful Mavrocordaiilor venind din faimoasa bibliotecă a domnitorului purtată la Văcărești. Camerele erau „tapisate” pe toți pereții cu rafturi pline cu cărți pînă și locul ce rămînea deasupra ușilor. Din pardosea și pînă la tavan se ridica stiva cu cărțile scumpe”¹³⁴.

În perioada interbelică, după obținerea unui spațiu adecvat pentru biblioteca sa personală Nicolae Iorga s-a preocupat de a pune valorosul fond de carte la dispoziția studenților săi doritori să cunoască și să folosească pentru studiile lor neprețuitul tezaur de literatură istorică și de artă ce-i aparținea. Astfel în 1923 el a creat *Fundația culturală Nicolae Iorga* al cărui scop era precizat în *Actul de dănie* elaborat de el însuși și care începea în felul următor: „Voi să pun la dispoziția studenților doritori de știință, mijloacele de a se cultiva și pentru ca tezaurul literar, istoric și artistic pe care l-am adunat într-o viață întreagă de muncă, să nu rămîie împrăștiat și necercetat, am hotărît ... să înființez un așezămint constituit dintr-o bibliotecă, cuprinzînd toate operele pe care le-am adunat și le voi aduna în decursul vieții mele, precum și din obiectele de artă și de importanță istorică de orice natură adăugate la dînsa”¹³⁵. Totodată savantul dăruia fundației scrisorile colecționate, documentele originale și copii, caietele sale de însemnări zilnice, scrisorile cu caracter politic permise (cu clauza că acestea puteau fi publicate abia după 20 de ani de la încheierea sa din viață). Prin actul de dănie se mai preciza că în locuința sa era creată și o sală de bibliotecă publică care urma să funcționeze pe baza unui regulament întocmit de marelui istoric „în care se vor preciza condițiile de admitere a studenților”. Actul de dănie mai stabilea apoi modul de funcționare al sălii de bibliotecă după moartea savantului și a soției sale, componența consiliului de administrație al Fundației, administrarea bunurilor donate precum și condițiile trecerii bunurilor materiale ale Fundației în proprietatea statului de fapt a Ministerului Instrucțiunii. În același document erau cuprinse și cărțile și obiectele aflate la proprietatea sa imobiliară din Vălenii de Munte¹³⁶.

Integrarea bibliotecii personale a marelui istoric în *Fundația culturală* ce-i purta numele a făcut necesară și organizarea ei ca instituție publică. Drept urmare a fost creat un post de bibliotecar salariat unul din acești bibliotecari fiind A. Sadi Ionescu, provenit de la Biblioteca Academiei din 1926, un altul din 1934 a fost Valeria Donici Costăchel¹³⁷. Aceștia au lucrat fișierul alfabetic al cărților și au așezat cărțile pe rafturi după un anumit plan tematic ca la Biblioteca Academiei¹³⁸.

În amintirile unor studenți ai marelui istoric din această perioadă a vieții sale, se confirmă faptul că aceștia nu numai să frecventau biblioteca Fundației dar se bucurau și de atenția și bunăvoința profesorului lor care-și rezerva timp suficient pentru a întreține cu ei convorbiri pe marginea unor teme de istorie, a unor cărți recent apărute în țară și peste hotare, a lucrărilor de licență și lucrări de seminar ce aveau în pregătire. „Întîlneam adesea pe profesor venit să-i ceară vre-o carte (bibliotecarei). Dacă era grăbit îmi întindea două degete și îmi spunea în treacăt citeva cuvinte. Cînd avea timp mă cheama alături în camera sa de lucru care avea de asemenea toți pereții îmbrăcați cu cărți pînă și deasupra ușilor. Îmi arăta lucrările de istorie venite din străinătate ce așteptau să fie prezentate într-o recenzie sau macar într-o notă în revista sa, înființată în 1924 „Revue historique du sud-est européen”. Altor ` discuta cu aprindea combătînd cu tot felul de argumente vre-o teză ce-i

¹³³ N. Iorga se recăsătorise în 1901, la 4 februarie la Brașov cu Ecaterina Bogdan sora cunoscutului slavist Ion Bogdan.

¹³⁴ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga și biblioteca*, în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie, 2/1965, p. 167; vezi

¹³⁵ *Buletinul cărții*, 12–16/1923, p. 245 *Actul de dănie*

¹³⁶ *Ibidem*, vezi și Bianca Valota Cavallotti, *op. cit.*, p. 148 nota 44, p. 249; vezi și N. Iorga, *Correspondența*, I, București, 1984, p. 29 despre această donație și obligațiile ce revineau Ministerului Instrucțiunii de ex. plata primei anuale de asigurare de 5888 lei (în 1926) și a primei împrumutului ipotecar de la Creditul Urban București, în valoare de lei 407,46 lei semestrial.

¹³⁷ N. Iorga, *Correspondență*, vol. I, București, 1984, p. 342–346 scrisori din 1934–1940 ale savantului către Valeria Donici Costăchel; *Amintiri despre Iorga*, Iași, 1980 p. 22.

¹³⁸ Acest fișier era alfabetic, pe autori, existent și azi dar și pe materii, al doilea înlocuit în anii 60 prin altul cu publicații recente la Biblioteca Institutului de Istorie „N. Iorga”.

stîrnisese împotrîvirea sau chiar indignarea, mai ales cînd era vorba de prezentări tendențioase cu privire la trecutul nostru „spunea unul din aceștia”¹³⁹.

În 1927 — mărturisește nu alt student — ne chema pe cei care aveau ca specialitate principală istoria universală ... duminica pe la 5 după amiază în biblioteca lui din fosta Șosca Bonaparte. Aici printre rafturile ticsite de cărți, printre cele cîteva obiecte de artă modeste însă alese cu pricepere și iubire, atmosfera era încă mai cordială, mai propice discuțiilor și schimbului de idei”¹⁴⁰.

Un deceniu și ceva mai tîrziu ultimul popas al cărților bibliotecii personale a lui N. Iorga s-a aflat la sediul noii sale locuințe din B-dul. Gh. Buzdugan 1 (azi B-dul Aviatorilor), un dar din partea statului, unde a funcționat din 1936 Institutul de istorie universală al cărui director a fost pînă în 1940¹⁴¹. În cuvîntarea de deschidere a Institutului pentru studiul istoriei universale din 1 aprilie 1937, marce istorice stabilea rosturile acestei noi instituții științifice în care un număr restrîns de specialiști urmau să desfășoare munca de cercetare în condiții materiale optime. „În jurul unei biblioteci de peste 50 000 volume a căror adunare din puținii bani pe care i-am avut la dispoziție —preciza el— reprezintă o adevărată epopee de silinți și un șir de înfrînări, menite să asigure țării acest tezaur, care prin bună-voința statului român va fi așezat în sfîrșit în condiții de a permite cercetătorilor un lucru liniștit și plăcut în condiții mai igienice decît casa fără soare unde mi-am mîncat mai mult de un sfert de veac”¹⁴². Noul local cuprindea pe lîngă locuința profesorului și a numeroasei sale familii un birou de lucru, secretariat, birouri pentru cercetători, o sală de conferințe publice, bibliotecă cu depozite, sală de lectură pentru cititori.

III. VALORIFICAREA BIBLIOTECII DE CĂTRE SAVANT ÎN MUNCA SA ȘTIINȚIFICĂ

1. FORMAREA CA POLIGLOT A SAVANTULUI

Cărțile din biblioteca personală i-au servit tinărului N. Iorga să învețe noi limbi străine și să le aprofundeze pe cele cunoscute pînă atunci, în gîndirea sa persistînd ideea că un viitor savant trebuia să fie și un adevărat poliglot, pentru a se informa direct din literatura de specialitate apărută în diferite limbi de mare circulație internațională. De altfel încă din anii de școală el dovedise o înclinare deosebită pentru deprinderea cu ușurință a cîtorva limbi străine. Din amintirile sale din 1933 rezultă că încă din liceu cunoștea limba franceză tot atît de bine ca și profesorul său care predă această limbă la clasă „Iorga vorbea franțuzește, cel puțin după credința elevilor, tot atît de bine cît și profesorul. Mai pe urmă se spunea că latinește știa cît profesorul. ... mărturisea profesorul Ion Simionescu în amintirile sale privind această perioadă din viața savantului”¹⁴³. Cît privește limbile clasice, latina și greaca, pe prima a deprins-o prin lecturi suplimentare, adesea istovitoare, în afara studiului acestei limbi în clasă¹⁴⁴, pe a doua utilizînd din plin în lecturile sale regulile din gramatica pentru această limbă aparținînd profesorului G. Zotu și acordînd acesteia în același timp un răgaz mai mult de doi ani cît prevedea programa școlară a vremii¹⁴⁵. În ceea ce privește limba italiană, deși aceasta nu era obligatorie tinărul N. Iorga a învățat-o destul de repede și chiar bine după metoda lui Frolo¹⁴⁶. În schimb pentru limba germană a muncit mult și singur după metoda lui Ahn pentru a străbate mai ușor prin „desișul declinațiilor și formele

¹³⁹ M.M.Alexandrescu Dersca Bulgaru, *Amintire despre Nicolae Iorga*, în vol. *Amintiri despre Iorga*, Iași, 1980, p.22; vezi și p.150, G.Sălecanu, *Prezența vie a lui Nicolae Iorga*.

¹⁴⁰ Rodica Ciocan Ivănescu, *Cîteva amintiri despre profesorul Iorga*, în vol. *Amintiri despre Iorga*, Iași 1980, p.68.

¹⁴¹ Romanian Institute of history „Nicolae Iorga”, București, 1971, p.13.

¹⁴² N.Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, București, 1944, p.214; B.Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p.116; Bianca Valota Cavallotti, *op.cit.*, p.148 nota 44.

¹⁴³ Ion Simionescu, *Despre Nicolae Iorga* în „Revista istorică”, 1—12/1941, p.124.

¹⁴⁴ N.Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p.58 „mi-a trebuit ca prin citire personală să deprind o limbă care era fie așa de familiară istoricului”.

¹⁴⁵ Este vorba de cartea lui G.Zotu, *Gramatică de limba greacă, partea I etimologică, II Sintaxă*, București, 1877—1882, 2 vol.

¹⁴⁶ Este vorba de cartea lui G.L.Frolo, *Lecturi elementare de gramatică italiană*, București, 1879; vezi și de același *Vocabulario italiano-romanesco, francese-romanesco e romanesco-italiano-franceese*, 1869, în bibl. N.Iorga, II, 2319 L.

verbale ale unei limbi cu totul astfel insuficientă decât toate cele cunoscute până atunci”¹⁴⁷. Aşa se face că la absolvirea liceului şi mai ales a studiilor superioare la Universitatea din Iaşi în 1889 N. Iorga să poată cunoaşte câteva limbi clasice şi moderne¹⁴⁸. Observator atent al pregătirii elevului său prof. G.S. Virgoliei de la Facultatea de Litere avea să facă unele mărturii în legătură cu faptul că acesta încă de atunci era un poliglot neobişnuit. „Acet tinăr Iorga — se adresa el într-o scrisoare către Iacob Negruzzi — a trecut. . . ieri licenţa, secţia istorico-literară cu un succes extraordinar de strălucit. . . fiind admis cu *magna cum laude*. . . ştie foarte bine limbile clasice, cunoaşte franceza, spaniola şi italiana mai puţin germana cu care însă se ocupă”¹⁴⁹.

În timpul călătoriei sale de studii în Occident în anii 1889 — 1893 N. Iorga a continuat singur să-şi desăvîrşească cunoaşterea acestor limbi şi să-şi completeze lecturile, parcurgând operele de bază ale literaturii diferitelor popoare europene considerate de el foarte importante pentru viitoarea sa carieră ştiinţifică. În acest scop cărţile achiziţionate pentru bibliotecă sa personală i-au fost de un ajutor nepreţuit. Iată cum relatea savantul în amintirile sale din 1933, modul cum a continuat munca sa pentru a spori aria deprinderii şi a altor limbi străine şi a-şi spori cunoştinţele pentru cele pe care le cunoştea până atunci. „Tot ciocnind în cutare *Istorie a dispariţiei păgînismului*, limba germană mi-a intrat în minte altfel decât prin lecţiile de la Botoşani şi de la Iaşi, până la Universitate. Dar cum frumoase cărţi engleze îmi căzuseră în mină pe dinsele, începînd cu *Poemele* lui Shakespeare legate în marochin roşu, pe care le păstrez, m-am îndărătnicit să le dau de rostul cuprinsului”. În continuare el arată că a cerut sprijinul unui coleg, D. Evolveanu, dar pînă la urmă a continuat singur să înveţe englezeşte” fără a recurge la dicţionar”. Astfel mărturiseşte mai departe „trudindu-mă astfel dimineaţa în pat cu ficcare pagină din îndrăgitul roman de profeţie al lui Bulver Lytton *Ultimul dintre baroni*”¹⁵⁰ m-am trezit ştiînd englezeşte fără să am în materie de pronunţare decât noţiuni mai de grabă vagi”¹⁵¹.

Tot aşa a învăţat mai bine limba spaniolă „pe volumaşele de la Garnier”¹⁵², iar limba portugheză a deprins-o citind poeziile scriitorilor portughezi „mai vechi şi mai noi” publicate într-o eulegere în mai multe volume sub titlul *Parnaso Lusitano*¹⁵³. O deosebită uşurinţă a manifestat tinărul N. Iorga în însuşirea limbii daneze citind cum spune el „nu ştiu ce memorii de pe vremea lui Oehlenschläger”¹⁵⁴, iar limba olandeză mai de grabă parcurgînd romanele lui Van Lennep, de cît poeziile aparţinînd scriitorilor din această ţară de la începutul secolului al XIX-lea¹⁵⁵. În fine limba suedeză a învăţat-o pe cărţile din bibliotecă sa aparţinînd scriitorului Bjornstjerne Björnson în special¹⁵⁶.

Pe vremea cînd se afla prima dată la studii în Occident în anii 1890 — 1894 N. Iorga n-a reuşit să înveţe limbile slave şi turanice aşa cum singur mărturiseşte în amintirile

¹⁴⁷ N.Iorga, *O viaţă de om aşa cum a fost*, p.63; cît priveşte metoda lui Fr. Ahn este vorba de cartea acestuia intitulată *Metodul practic spre studierea lesnicioasă a limbii germane*, Iaşi, 1875; este şi o ediţie din 1886.

¹⁴⁸ Despre învăţarea limbii spaniole savantul mărturiseşte că a deprins-o la Iaşi, vezi, N.Iorga, *O viaţă de om aşa cum a fost* p.139.

¹⁴⁹ I.G.Torouţiu, Gh. Cardaş *Studii şi documente literare*, vol. I, Bucureşti, 1931, p. 384, scrisoare din 20 dec. 1889 vezi şi B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, Bucureşti, 1968, p.58.

¹⁵⁰ Vezi Ed. Bulver Lytton, *The Last of the baron*, London 1843, în bibl. savantului I 748 G; vezi şi N.Iorga, *Ce datorăm cărţii engleze* Vălenii de Munte, 1938, p. 9; D. Theodorescu, *Biografia şcolară, a lui Nicolae Iorga*, Bucureşti, 1970, p. 73.

¹⁵¹ N.Iorga, *O viaţă de om aşa cum a fost*, p.138—139.

¹⁵² Idem, p.139; vezi şi cartea, *Antologie de los majores Poetas casellannos*, London Paris, I 427 L.

¹⁵³ N.Iorga, *O viaţă de om aşa cum a fost*, p.139 titlul exact al cărţii vezi *Parnaso Lusitano ou Poetas Selectas dos auctores portuguezes antigos e modernos*, Paris, 1827, 2 vol. disparate din 5 I 766 L.

¹⁵⁴ N.Iorga, *O viaţă de om aşa cum a fost*, p.139 vezi şi Oehlenschläger, *Nye poetiske skrifter*, Kiøbenhavn, 1828, I, 1368 G.

¹⁵⁵ *Ibidem*, vezi şi Naefl T *School Idylen*, Amsterdam II 143 G; R. Feith *Dicht-an Præzische Werken*, Rotterdam, 1824, 9 vol I. 867 G; Jan Fredrik Helmers, *Gedichten*, Rotterdam, 1823, I 868 G;

¹⁵⁶ Am deprins suedeză — mărturisea savantul în amintirile sale din 1933 — pe vremea cînd citeam în traducerea ediţiilor Nilsson scrierile dar şi energicele Synneuve Solbakkan şi Arne ale lui Bjornstjerne Björnson după însuşi textul episcopului Tegner, în celebra lui epopee scandinavă de clare şi aspre trăsături, dar şi cu o sentimentalitate care nu e a Eddelor nordice, *Saga lui Eritjof*, vezi N.Iorga, *O viaţă de om aşa cum a fost*, p.139; vezi şi B.Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, Bucureşti, 1976, p.18,19.

sale¹⁵⁷. Totuși faptul că în perioada interbelică mai ales el prezintă dări de seamă asupra unor cărți scrise în aceste limbi precum și din altele ca de ex. maghiara, polona, este o dovadă că cu timpul savantul reușise să sporească aria cunoașterii limbilor străine¹⁵⁸. Pasiunea marelui istoric pentru învățarea limbilor străine necesare înțelegerii lucrărilor de specialitate apărute peste hotare, nu numai în Europa dar și în America este reflectată și de numărul impresionant de dicționare, lexicoane, gramatici, manuale, vocabulare, ghiduri de conversație, etc. privind cele mai diferite limbi de mare circulație și chiar unele de mică circulație internațională. Acest fapt confirmă faptul că acesta reușea oricând era necesar să consulte lucrările ce-l interesau în cercetările sale, scrise în alte limbi decât cea maternă, de ex. în polonă, maghiară, norvegiană, rusă, cehă, srbă, bulgară, turcă. Din acest punct de vedere merită semnalat prezența în biblioteca sa a dicționarilor pentru aceste limbi corelate cu limbile bine cunoscute anterior (franceza, engleza, germana, italiana, spaniola, portugheza, daneza, suedeza, greaca modernă), de ex. dicționar maghiar-francez, rus-francez, franco-rus, norvegian-englez, german-polon, ceh-german, german-maghiar-german, maghiar-german-maghiar, danez-german, norvegian-danez etimologic, srb-german, rus-suedez, francez-bulgar-francez, rus-grec¹⁵⁹. În afară de acestea mai sînt apoi dicționare pentru mai multe limbi simultane de ex. latin-grec-maghiar, — francez-italian-arab-turc-grec, rus-francez-german-englez, german-polon-rus, —rutean-lituianian-leton-idis¹⁶⁰. De asemenea se mai întîlnesc printre cărțile din biblioteca personală a savantului: ghid de conversație polono-francez, manual de limba turcă, dicționar al limbii castilene, vocabular al limbii italiene elaborat pe baza particularităților lingvistice din regiunile Napoli, Bologna, Padova și Livorno, ghid de conversație pentru limba daneză, gramatica sirbo-croată¹⁶¹ pentru a nu menționa decât o mică parte din ele.

Iată așadar cum cărțile din biblioteca personală a lui N. Iorga au contribuit la formarea sa ca poliglot. Nu întîmplător un istoric literar afirma în ultimul deceniu în legătură cu această problemă. „Nic. Iorga — scria acesta — a fost unul din pușinii români care pretutindeni în Europa se simțea la el acasă, putîndu-și adresa aproape oricărui auditor în limba respectivă și capabil să producă în sprijinul expunerii sale cele mai neașteptate exemple din istoria națiunii respective”¹⁶².

2. IZVOR NESECAT PENTRU PUBLICAȚIILE SALE

Cărțile din biblioteca personală a savantului i-au permis acestuia mai întîi să se informeze mai ușor pentru elaborarea lucrărilor sale de mai mică sau mai mare întindere, începînd cu studiile și articolele și încheind cu monografiile și sintezele privind istoria poporului român și istoria universală. În felul acesta el nu mai era obligat să se deplaseze și să piardă timp la bibliotecile mari, în special Biblioteca Academiei, dotate cu literatura de specialitate ce-i era de trebuință. Dar dacă acest lucru necesită o confirmare numai în urma unor îndetunungi cercetări în cazul acestor lucrări a căror sursă de informare a fost *in mod exclusiv* obținută numai din cărțile din biblioteca sa personală, faptul se adăverește cu mai multă ușurință. Așa de ex. în articolul *Din scrisul nostru și despre noi* cu subcapitolele *Știri despre anul '48* și *Un arendaș despre arendași* el semnala în primul știri despre luptele din Dealul Spirii după cartea lui A. Melik, *L'Orient devant l'Occident* (Paris, 1856) iar în al doilea cele privind exploatarea domeniilor funciare prin intermediul arendașilor, după cartea lui E. Zappa, *Trîntorul casei care se mărginește în cercul României* (București, 1847)¹⁶³. Tot așa în articolul *Încă un secretar apusean în vremea fanarioșilor*, el furniza cititorului revistei unde publica, știri despre abatele Maas, secretarul lui Alexandru Moruzi, domnul Moldovei (1806 — 1812), după cartea lui G.D. Thürheim, *Mein Leben Erinnerungen aus Gesterreichs Grosser Welt 1788 — 1819* (München, 1913)¹⁶⁴, în articolul *Două cîntece despre revoluția din 1821* cu știri despre moartea lui Iordache Olimpiotul la mînăstirea Secul după cartea lui Cl. Fauriel,

¹⁵⁷ N.Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p.139.

¹⁵⁸ Vezi „Revista Istorică”, 1930, p.60.

¹⁵⁹ Iată cotele din biblioteca lui N.Iorga : I 1398 L, I 1400 L, II 6303 S, și I 1403 L, I 1405 L, I 1421 L, I 1596 L, I 1429 L, I 1435 L, I 1467 L, I 1425 L, I 1391 L, I 12978 G, I 1608 L.

¹⁶⁰ I 1475 L, I 1473 L, I 1603 L, II 4916 L.

¹⁶¹ Alte cărți de acest fel I 1388 L, I 1602L, II 98 L, I 1438 L, I 1578 L, I 1448 L.

¹⁶² Paul Cornea, *Iorga și enciclopedismul* în vol. *N.Iorga antologie, prefață, tabel, cronologic și bibliografie*, de El.Mihăilescu, București, 1979, p.360—361.

¹⁶³ Vezi „Revista istorică” 1919, p.234—254, cărțile avînd cota II 1654 G, I 5891 L,

¹⁶⁴ „Revista istorică”, 1921, p.161—162, cartea cu cota II 4364 G.

Chants populaires de la Grèce moderne (Paris, 1824 — 1825, 2 vol.)¹⁶⁵, în articolul *Note de istorie mai nouă a românilor*, cu știri despre situația Principatelor române în timpul războiului Crimeii după cărțile E. Wocstyn, *Guerre d'Orient. Les victoires et conquêtes des armées alliées* (Paris, 1856) și J. Ladinir, *La guerre Histoire complète des opérations militaires en Orient pendant les années 1853 et 1854* (Paris, 1854)¹⁶⁶. Astfel de exemple sînt cu zecile chiar cu sutele din care rezultă că savantul nu a scăpat aproape niciodată prilejul de a folosi în activitatea sa științifică propriile sale cărți atît de prețioase prin știrile pe care le conțineau¹⁶⁷. Uneori marele istoric a cuprins într-o singură operă, știri ample din mai multe din cărțile sale grupate în jurul unei anumite idei de ex. în *Istoria românilor prin călători*¹⁶⁸ au fost utilizate aproape 200 volume cuprinzînd impresii de călătorie ale unor oaspeți prin țările române. Tot așa au fost elaborate și alte lucrări ca de ex. *Cărți reprezentative din viața omenirii*¹⁶⁹, *Les Voyageurs orientaux en France*¹⁷⁰, *Les voyageurs français dans l'Orient européen*¹⁷¹, etc.

Cărțile din biblioteca lui N. Iorga au fost utilizate de posesorul ei și pentru întocmirea zecilor și mai ales a sutelor de cronici, notițe și *Note istorice* publicate ani de-a rîndul în „Revista istorică”, în care a strecurat știri mai puțin cunoscute privind istoria românilor și istoria universală. Așa de ex. din cartea lui Benedetto Croce, *Curiosità storiche* (Napoli, 1919) el semnală existența la Napoli a unui sculptor Annibale Cacavella, așa dar purtînd un nume similar cu al lui Ieremia Cacavella profesorul lui Dimitrie Cantemir și învățat cretan, fapt care îl determina pe marele istoric să creadă că acesta din urmă nu era grec ci italian de origină¹⁷². Tot așa din cartea lui N. Sjöberg, *Axel Syllenkrooks Relationer fran Karl XII Krig* (Stockholm, 1913), el semnală unele știri despre șederea lui Carol al XII, regele Suediei în Moldova și despre ostașii români în armata acestuia¹⁷³, după cum din cronica lui C. Dapontes, *Ephemerides Dacei*, (Paris, 1881), menționa știri despre mormîntul lui Mazeppa din Galați¹⁷⁴, iar din cronica lui Dionisie eclesiarnul (ed. 1863 a lui Papiu Ilarian) furniza știri despre prezența generalului rus Potemkin, la noi în fine în cartea lui B. Lenghyel, *Olasz kapcsó-*

¹⁶⁵ „Revista istorică”/1926, p.110—114 cartea cu cota II 5895 S.

¹⁶⁶ „Revista istorică”, 1931, p.300—301 cărțile cu cotele II 2512 L și II 12341 G.

¹⁶⁷ De asemenea articolele următoare provin după cărți exclusiv din biblioteca savantului de ex. *Arturo Graf și românii* în „Revista istorică”, 1930, p.29—30; vezi II 2676 G; *Note din Toppellin* în „Revista istorică”, 1931, p.283 vezi I 578 L; *Broșură despre drepturile României 1866—1874* în „Revista istorică”, 1932, p.217—218, vezi II 4111 L; *Citind pe Gubernul* în „Revista istorică”, 1932, p.218—219, vezi II 5713 G; *Încă un călător german la noi* în „Revista istorică”, 1933, p.115, vezi 736 II B; *Un oaspete elvețian la București* în „Revista istorică”, 1933, p.165—170, vezi II 4689 G; *Memoriu din epoca Renașterii noastre politice* în „Revista istorică”, 1933, p.237—240, vezi II 6687 G; *Veresciaghin și românii* în „Revista istorică”, 1933, p.240—242, vezi I 6648 G; *Elvețienii în România* în „Revista istorică”, 1933, p.240—244, vezi II 1902 G; *Încă un călător german* în „Revista istorică”, 1933, p. 245—246 vezi I 2873 G; *Noi istorii ale evului mediu* în „Revista istorică” 1933, p. 247—250 vezi II 2089 B și II 2035 L; *Noi știri bizantine despre istoria românilor* în „Revista istorică” 1934, p.45—47 vezi II 9780 L; *Dumitru Brătianu și opera lui* în „Revista istorică”, 1934 p.141—152 vezi II 5346 L; *Un proiect comunal al lui Ion Ghica*, în „Revista istorică” 1934, p. 209 vezi I 12079 G;

¹⁶⁸ N.Iorga, *Istoria românilor prin călători*, București, 1920—1922, vol.1—4, ediția a II-a adăugită, București, 1928—1929, vol. 1—4.

¹⁶⁹ N.Iorga, *Cărți reprezentative din viața omenirii*, București, 1924—1931, 5 vol. vezi și „Revista istorică” 1930, p.65—73, 133—141, 1931, p.6—21 80—106, 249—283 cotele I 7262 S, I 5659 G, I 897 L, I 1385 G, I 8254 G, I 536 L, I 1163 G, I 7789 S, I 2624 S, II 5604 G, I 328 L, I 2219 L, I 5931 L.

¹⁷⁰ N.Iorga, *Les voyageurs orientaux en France*, în „Revue historique du sud est européen”, 1927, p.1—25, 71—108, 162—203.

¹⁷¹ N.Iorga, *Les voyageurs français dans l'Orient européen*, Paris, 1928.

¹⁷² „Revista istorică”, 1929, p.129, cota I 477 L.

¹⁷³ „Revista istorică”, 1929, p.362—363.

¹⁷⁴ „Revista istorică”, 1917, p.22—24.

latok és csapaotok a fűggellensegi harcban (Debrîin, 1927), sînt semnalate relațiile domnului Al. Ioan Cuza cu șefii revoluției maghiare din 1848¹⁷⁵.

De multe ori savantul a ținut să precizeze că lucrările pe care le folosea la elaborarea articolelor sale sau pentru cronicile publicate îi aparțineau sau cîndva fuseseră în biblioteca sa de ex. în articolul *Relațiile culturale greco-române, după cărțile bibliotecii din Ploiești*, marele istoric afirma următoarele „între cărțile de școală ale bibliotecii de care ne ocupăm este și una pe care o aveam mai de mult în biblioteca mea”; era vorba de *Cursul de limbă franceză* al lui A. Roques¹⁷⁶; tot așa afirma savantul despre cartea lui C. Caraiani, *Tisauros Gramatici* (Buda, 1797), „din care am un exemplar stricat”¹⁷⁷, iar în articolul *Cărțile vechi* făcea considerații pe marginea operei *La storia dell'anno* subliniind că exemplarul din biblioteca sa era incomplet avînd numai 29 volume disparate pentru anii 1732 — 1781¹⁷⁸. Cit privește *Mineul lunii martie* (Veneția 1675) din biblioteca sa arată că acesta cuprindea pe el de mai multe ori peceti ale lui C. Brîncoveanu¹⁷⁹.

Tot în vederea valorificării conținutului cărților din biblioteca sa savantul a publicat numeroase însemnări manuscrise aflate pe ele care puteau interesa pe specialiști de ex. de pe cartea doamnei de Genlis Alphonsine, vol. 2, 1808, „aflată în posesia mea” dădea însemnarea „Roxandre Maurogeny, 15 aug. 1828”¹⁸⁰, de pe cartea lui Xenophon, *Ciropedia* (Leipzig, 1763) da însemnarea greacă „și aceasta a lui Dionisie”, completînd că exemplarul respectiv aparținuse cîndva cronicarului Dionisie Fotino¹⁸¹, de pe cartea lui Z. Columb, *Biografiile bărbăților iluștri din istoria română, pentru clasa II primară*, (Iași, 1852) apreciată ca fiind prima carte de istoria românilor, semnala dedicația „Dl. Ministru al Culelor și Instrucțiunii Publice, d-sale spătarului Grigorie Cuza, spre semn de respect și de recunoștință din partea autorului”¹⁸², de pe cartea lui Ch. Jannel, *Petit Jean* (Paris, ș.a.) semnala însemnarea, „8-e classe préparatoire au Lycée Impérial Louis le Grand, le proviseur atteste que l'élève Varnav né à Jassy, a reçu le prix en reconnaissance de sa bonne recitation 11 jan. 1861”¹⁸³ ș.a.m.d.

În fine vom încheia acest subcapitol arătînd că volumele din biblioteca personală a marelui savant i-au servit acestuia la redactarea miilor de dări de seamă deoarece în concepția sa orice dare de șcamă sau recenzie, sau prezentare de carte trebuia să aibe în vederea „tot ce se publică la noi, ce se publica în străinătate putînd să aibă nu numai legătură cu noi dar și interes pentru noi”¹⁸⁴; pe această cale considera el că specialiștii își puteau întregi cunoștințele¹⁸⁵.

De cele mai multe ori dările de seamă pe marginea cărților din biblioteca sa începeau cu fișa bibliografică a acestuia cum se obișnuiește în general. Alte ori însă marele istoric dădea un titlu dării de seamă respective ca și cum ar fi fost un articol deși întinderea acestuia nu era prea mare de ex. în articolul *Boieri și țărani* făcea recenzia cărții lui C. Giurescu, *Despre boieri* (București, 1920)¹⁸⁶, în articolul *Drama lui Tudor* într-o nouă lumină era un comentariu al cărții lui Em. Virțosu, *Tudor Vladimirescu. Glose, fapte și documente*, 1821, (București, 1927)¹⁸⁷, în articolul *O carte despre Botoșani* este o amplă recenzie a cărții lui

¹⁷⁵ Vezi „Revista istorică”, 1930, p.60 cota II 8015 G; în legătură cu astfel de cronici publicate de savant pe baza cărților din bibliotecă mai vezi și „Revista istorică”, 1922, p.159—160 cartea cu cota I 8611 G; 1930, p.57 cartea cu cota I 8280 G; „Revista istorică”, 1932, p.189—190 arată că lucrarea respectivă nu mai era în biblioteca sa. „Revista istorică”, 1932, p.291 cartea I 12185 G: „Revista istorică”, 1932 p.293 cartea I 7116 G.; „Revista istorică”, 1932, p.380 cartea I 6906 G; „Revista istorică”, 1932, p.381 cartea I 2669 G. tot așa „Revista istorică”, 1932, p.96 cartea II 1562 L; „Revista istorică”, 1932, p. 191—192, cartea II 6095 L; „Revista istorică” 1932, p.192 arată că exemplarul său era incomplet; „Revista istorică”, 1932. p.387 — 389 cartea I 7693 G; „Revista istorică”, 1933, p. 104 cartea II 7964 G; „Revista istorică”, 1933, p.104, cartea I 272 G; „Revista istorică”, 1933, p.104 cartea I 5675 L; etc.etc.

¹⁷⁶ „Revista istorică”, 1919, p.66.

¹⁷⁷ „Revista istorică”, 1919, p.75.

¹⁷⁸ „Revista istorică”, 1924 p.110—117.

¹⁷⁹ „Revista istorică”, 1930, p.244 cronica.

¹⁸⁰ „Revista istorică”, 1916, p.123.

¹⁸¹ „Revista istorică”, 1918, p.74—75 titlul articolului *O carte a lui Dionisie Fotino*.

¹⁸² „Revista istorică”, 1920, p.274 cota I 5637 L.

¹⁸³ „Revista istorică”, 1935, p.88; vezi și „Revista istorică”, 1920, p.277.

¹⁸⁴ „Revista istorică”, 1915, p.3.

¹⁸⁵ N.Iorga, *Despre nevoia întregirii cunoștințelor istorice*, București, 1913.

¹⁸⁶ „Revista istorică”, 1920, p.184—185 cartea I 571 B.

¹⁸⁷ „Revista istorică”, 1928, p.27—35 cartea II 7782 S.

A. Gorovi *Monografia oraşului Botoşani* (Botoşani, 1925)¹⁸⁸, după cum articolul: *La chestia rurală supt Cuza vodă* i-a permis savantului să facă comentarii pe marginea cărţii *Plingerea răzeşilor de Văseşti către înalta lo-ol-ni-ŋi do-ni-ŋi-ŋi* (Botoşşti, 1833), etc.¹⁸⁹ ş.a.m.d.

3. ENCICLOPEDISMUL LUI NICOLAE IORGA

În urma cu mai puţin de un deceniu un istoric literar bine cunoscut căuta să explice multilaterală şi vastă erudiţie a lui Nicolae Iorga, care a făcut din savant pentru contemporanii săi un numai un adevărat enciclopedist dar şi o personalitate ştiinţifică de dimensiuni continentale datorită dorinţei acestuia — ca şi în cazul lui „P. Haşdeu —, de a se ilustra în toate genurile, de a cunoaşte temeinic toate ştiinţele”, într-o epocă în care societatea românească din acea vreme se afla pe drumul dezvoltării impetuoase a capitalismului iar oamenii de ştiinţă trebuiau să-şi însuşească cât mai rapid cele mai de seamă cuceriri ale culturii Occidentului¹⁹⁰. S-a afirmat că enciclopedismul este un fenomen specific perioadei de adolescenţă a erudiţilor şi într-o oarecare măsură, cei care au făcut această afirmaţie au avut dreptate. În cazul lui N. Iorga însă enciclopedismul care-l caracterizează pe savant s-a dovedit a urma un proces început în vremea tinereţii acestuia şi continuat până la dispariţia sa tragică din 1940. De asemenea s-a mai spus cindva că „o privire asupra bibliotecii unui cărturar poate fi atât de revelatoare ca un examen radioscopic în măsura în care dezvăluia preocupările intime ale acestuia şi îngăduie stabilirea unor influenţe sau legături mai greu de constatat prin alte metode”¹⁹¹. În cazul bibliotecii lui N. Iorga acest examen radioscopic, nu numai că ne prezintă fidel, ca într-o oglindă, enciclopedismul marelui savant dar şi etapele formării lui pînă în momentul înfăţişării finale, sub care a fost cunoscut de către contemporanii săi.

Desigur că enciclopedismul lui N. Iorga ar fi fost mai uşor de surprins prin intermediul cărţilor din biblioteca sa, în cazul în care ar fi fost elaborat pînă acum un catalog al acestora aşa cum s-a procedat, în urmă cu un sfert de secol, pentru biblioteca lui Voltaire¹⁹², enciclopedist francez de valoare europeană, cu care a fost comparat marele savant de George Călinescu în binecunoscuta sa operă *Istoria literaturii române*¹⁹³. Oare a fost numai o întimplare, că încă de la vîrsta de 21 ani a început să colaboreze marele istoric cu diferite articole la *Enciclopedia franceză* sau aceasta este o confirmare a faptului că în timpul studiilor făcute în Occident (1890 — 1894) spiritul de enciclopedist se manifesta în toată plenitudinea lui la marele istoric?¹⁹⁴

În lipsa unui astfel de catalog al bibliotecii sale am fost nevoit să parcurgem zecile de mii de volume care s-au mai păstrat din acest valoros tezaur cultural şi care priveşte cele mai variate domenii ale ştiinţelor umanistice. O încercare timidă în acest sens a avut loc, în urmă cu aproape două decenii, însă fără a fi deloc revelatoare¹⁹⁵. Revelatoare în schimb ar fi indicarea acelor volume din biblioteca savantului, care în ansamblul lor ne permit să obţinem o imagine cât mai reală a ceea ce însemnează enciclopedismul lui N. Iorga.

O primă constatare se referă la faptul că printre cărţile de istorie românească şi universală se află multe volume de literatură provenind din diferite ţări europene în special. Existenţa lor reflectă concepţia savantului potrivit căreia în studiul istoriei universale reacţia literară aparţinînd oricărui gen constituia un izvor de seamă pentru cunoaşterea societăţii umane. Un biograf al lui N. Iorga, afirma că prin creaţia literară a unor reprezen-

¹⁸⁸ „Revista istorică”, 1928, p.186—195 cartea II 9066 G.

¹⁸⁹ „Revista istorică”, 1929, p.245 cartea II 8614 G; dările se de seamă avînd acest caracter au fost publicate nu numai în revistele de specialitate conduse de N. Iorga „Revista istorică”, „Bulletin de l'Institut pour l'etude de l'Europe sud-orientale”, „Revue du sud-est européen”, dar şi în altele ca: „Arhiva”, „Convorbiri literare”, „Literatură şi artă română”, „Noua revistă română”, „Lumca militară”, etc.

¹⁹⁰ P. Cornea, *Iorga şi enciclopedismul*, în vol. *N. Iorga, antologie prefată, tabel cronologic şi bibliografie*, de Fl. Mihăilescu, Bucureşti, 1979, p.358—359.

¹⁹¹ Al. Duţu, *Biblioteca lui George Coşbuc, date privitoare la lectura şi cultura poetului* în „Studii şi cercetări de bibliologie” III, 1960 p.181.

¹⁹² Bibliothèque de Voltaire, *Catalogue des livres*, Moscou, Leningrad, 1961, 955 p. cu 3867 titluri din care 352 aparţin operei lui Voltaire.

¹⁹³ C. Călinescu, *Istoria literaturii române*, Bucureşti, 1941, p.542.

¹⁹⁴ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, Bucureşti, 1968, p.115.

¹⁹⁵ P. Simionescu, *Un mare iubitor al cărţii istoricul Nicolae Iorga* în „Revista bibliotecilor”, 7/1967, p.417—420; multe identificări de cărţi sint discutabile sau nu corepund realităţii.

tanți de seamă ai literaturii engleze „Iorga a căutat să desprindă societatea engleză”¹⁹⁶ Această idee este aplicabilă și în cazul altor societăți europene nu numai celei engleze care au fost înțelese mai bine prin intermediul operelor literare. De altfel savantul a dezvoltat-o într-o serie de prelegeri prezentate la Universitatea populară de la Vălenii de Munte în anii 1936/1937 și care ulterior au fost grupate într-un volum intitulat „Istoria universală văzută prin literatură”¹⁹⁷, în care autorul prezenta dezvoltarea istorică a omenirii analizând creația literară a acesteia, începând cu literatura chaldeeană și încheind cu cea din epoca contemporană, ultimul capitol fiind intitulat „studii analitice naturaliste și literatura din vremea noastră”. Drept urmare în biblioteca lui N. Iorga se află numeroase tratate de istoria literaturii diferitelor popoare europene: franceză, germană, italiană, spaniolă, portugheză, rusă, engleză, etc. O înșirare a titlurilor lor ar ocupa un spațiu prea mare în studiul nostru, dar considerăm necesar să amintim totuși pe cele aparținând lui Ch. Gidel, *Histoire de la littérature française depuis son origine à la Renaissance* (Paris ș.a.) urmat de alte două volume unul mergând până la sfârșitul sec. XVII (Paris, 1890), iar altul până la 1815 (Paris, 1890), Otto von Leixner, *Geschichte der deutschen Literatur* (Leipzig, 1906), G. Tlrboschi, *Storia della letteratura italiana* (Firenze, 1805—1813, 10 vol.), A. Filon, *Histoire de la littérature anglaise* (Paris, 1922), R. Beer, *Spanische Literaturgeschichte* (Leipzig, 1903, 2 vol.), Reinhardtstoltner, *Portugiesische Literaturgeschichte* (Leipzig, 1904), *Istoria russoi literatur XIX v.* (Moscova, 1908—1911, 5 vol. Alături de aceste opere sînt cele aparținând celor mai de seamă scriitorii clasici europeni din evul mediu până în epoca contemporană de ex. L. Ariosto¹⁹⁸, G. Boccaccio¹⁹⁹, G. Vico²⁰⁰, G. Carducci²⁰¹, P. Corneille²⁰², La Fontaine²⁰³, N. Machiavelli²⁰⁴, Racine²⁰⁵, Montesquieu²⁰⁶, Condorcet²⁰⁷, Voltaire²⁰⁸, M. Cervantes²⁰⁹, Miguel de Unamuno²¹⁰, Luis de Camoes²¹¹, Goethe²¹², Fr. Schiller²¹³, Grillparzer²¹⁴, H. Heine²¹⁵, Lenau²¹⁶, Uhland²¹⁷, Gogol²¹⁸, L. Tolstoi²¹⁹, Dostoevski²²⁰, M. Gorki²²¹, W. Shakespeare²²², Shelley²²³ etc. În ceea ce privește literatura română, un loc deosebit ocupă scriitorii clasici români, mai ales din a doua jumătate a secolului trecut, ca de ex. V. Alecsandri²²⁴, D. Bolintineanu²²⁵, M. Eminescu²²⁶, I.

¹⁹⁶ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p.112.

¹⁹⁷ N. Iorga, *Istoria universală văzută prin literatură*, Vălenii de Munte, 1939, 345 p.

¹⁹⁸ L. Ariosto, *Opere*, Trieste 1857—1858.

¹⁹⁹ G. Boccaccio, *Il decamerone*, Firenze, 1820.

²⁰⁰ G. Vico, *Opere*, Milano, 1835—1837, 5 vol.

²⁰¹ G. Carducci, *Poesie, 1850—1900*, Bologna, 1927.

²⁰² P. Corneille, *Oeuvres*, Paris, 1846.

²⁰³ La Fontaine, *Oeuvres*, Paris, 1883—1692, 11 vol.

²⁰⁴ Machiavelli, *Opere*, 1796—1798, 7 vol.

²⁰⁵ Racine, *Oeuvres*, Paris, 1865—1873, 10 vol.

²⁰⁶ Montesquieu, *Oeuvres*, Genève, 1777, 4 vol.

²⁰⁷ Condorcet, *Oeuvres*, Paris, 1847—1849, 12 vol.

²⁰⁸ Voltaire, *Collection complète des oeuvres de ...* Genève, 1765—1774, 30 vol.

²⁰⁹ M. Cervantes, *Les principales aventures de l'admirable don Quichotte*, Liège, 1776.

²¹⁰ Miguel de Unamuno, *Der Spiegel des Todes*, München, 1925.

²¹¹ Luis de Camoes, *Lusiadas*, Coimbra, 1800.

²¹² Goethe, *Werke*, Stuttgart, 1866—1868, 36 vol. dar și altă ediție, Leipzig, 1826—1926,

18 vol.

²¹³ Fr. Schiller, *Sämtliche Werke*, Berlin s.a. 9 vol.

²¹⁴ Grillparzer, *Sämtliche Werke*, Stuttgart, s.a., 20 vol.

²¹⁵ H. Heine, *Sämtliche Werke*, Leipzig und Wien, s.a., 7 vol.

²¹⁶ Lenau, *Sämtliche Werke*, Stuttgart, s.a., 2 vol.

²¹⁷ Uhland, *Werke*, Leipzig Wien, s.a., 2 vol.

²¹⁸ Gogol, *Socinenia*, Moscova, 1889, 6 vol.

²¹⁹ L. Tolstoi, *Socinenia*, Moscova, 1897, 8 vol.

²²⁰ Dostoevski, *Polnoe sobranie socinenie*, Petrograd, 12 vol.

²²¹ M. Gorki, *Razkaz*, St. Petersburg, 1901, 7 vol.

²²² W. Shakespeare, *The complete works*, London, s.a., 13 vol.

²²³ T. B. Shelley, *Essays and letters*, London, s.a., dar și *The poetical works*, London, s.a.

²²⁴ V. Alecsandri, *Opere complete*, București, 1876.

²²⁵ D. Bolintineanu, *Legende noi*, București, 1862 dar și alte volume.

²²⁶ M. Eminescu, *Diverse cu o prefață de I. L. Caragiale*, Iași 1890.

Creangă²²⁷, Al.Odobescu²²⁸, G.Coșbuc²²⁹, Al.Vlahuță²³⁰, I.Slavici²³¹, I.L.Caragiale²³², St. O. Iosif²³³, D.Zamfirescu²³⁴ etc.

În ceea ce privește domeniul Istoriei în biblioteca sa abundă mai întâi principalele sinteze de istorie universală elaborate în sec. XIX aparținând unor istorici europeni ca de ex. F. Schmidt, *Die Weltgeschichte* (Berlin, 1882, 2 vol.), Abbe Millot, *Eléments d'histoire générale*, (Paris, 1817—1818, 5 vol.), R.O. Rotteck, *Allgemeine Weltgeschichte*, (Stuttgart, 1869—1870, 7 vol.), E. Lavisse, *Vue générale de l'histoire politique de l'Europe* (Paris, 1899), Schlosser F., *Vsemirnaia istoria* (St.Petersburg, 1861—1865, 10 vol.) pe lângă aceia a lui G.Glotz, apărută după 1900 intitulată *Histoire générale* (Paris, 1926—1945 20 vol.), precum și istoria diferitelor țări și popoare aparținând lui S.Soloviev²³⁵, Ch.Seignobos²³⁶, J.Michélet²³⁷, E. Ruelle, A.Huillard Bréholles²³⁸, etc. De asemenea foarte importante mai sînt volumele care cuprind colecții de izvoare documentare și narrative, ca de ex. *Polnoe sobranie russkago leatopiseli* (St. Petersburg, 1851, 15 vol.), *Sbornik Russkago istoriceskago obșcetva* (St. Petersburg, 1868—1915, 71 vol.), *Recueils des traités d'alliance et de paix depuis 1761 jusqu'au présent* (Göttingen, 1800—1831, 19 vol.), *Annales du moyen âge* (Paris, 1825, 8 vol.), L.A.Muratori, *Annali d'Italia*, Venezia, 1830—1835, 48 vol. *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinum* (Vindobonae, 1848—1885, *Documenta Germaniae historica* (Hanovra, Berlin 1877—1940, 91 vol.) etc. Cum era și firesc alături de aceste volume mai sînt cele aparținând istoricilor români din secolul trecut și din secolul nostru ca de ex. N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, Al. Papiu Ilarian, E. de Hurmuzaki, B.P.Hașdeu, C.Erbiceanu, A.D.Xenopol, D.Onciul, Gr.Tocilescu, V. A.Urechia, I.Bogdan, V.Pirvan, C.Giurescu, C.C.Giurescu, etc. după cum mai sînt cunoscutele culegeri de izvoare narrative și documentare aparținând istoricilor români ca de ex. G.Ghibănescu, T.Codrescu, E. de Hurmuzaki, Ghenadie Petrescu, Popa Lisseanu, P. Teulescu, B.P. Hașdeu, etc.

Biblioteca personală a lui N.Ioarga, cuprinde un foarte valoros fond de carte străină europeană rară cca mai veche fiind din 1507. Pentru secolul al XVI-lea au fost identificate aproape 160 de titluri dar pentru secolele XVII și XVIII numărul lor este cu sutele²³⁹. Totodată merită să menționăm existența în biblioteca savantului numărul mare de perio-dice provenind din numeroase țări străine, din Europa și America, unele din ele fiind apă-rute în secolul trecut, altele în secolul nostru, și care în parte și-au încetat depozitarea la moartea posesorului bibliotecii. Numărul lor care se ridică la câteva sute de titluri nu ne per-mite să le menționăm; vom da însă totuși pe cele mai puțin cunoscute ca de ex. „Byzan-tion”, „Revue internationale des etudes byzantines”, 1924—1939, „Npeirotika Hronica”, 1927—1936, „Le Moyen âge”, revue d'histoire et philologie 1922—1939, „Prussia Zeischrift für Heimatkunde und Heimatschutz”, 1926—1933, „Arhivum Europae centro-orientalis”, 1935—1941, „Diplomatarium italicum, 1923—1938”, „Le monde oriental”, 1906—1935, „Melanges de l'école roumaine en France”, 1923—1940, „Le magasin littéraire”, 1841—1846, „Journal pour tous, 1855—1865, „La tour du Monde”, 1868—1882, „Journal des Voyages, 1877—1890, „Journal du Dimanche”, 1857—1881, „Szazadok”, 1868—care continuă și azi, „Biblios Universidad da Coimbra”, 1933—1941, „Revista de archivos, bi-bliotecas y museos”, 1924—1939, „Prager Rundschau”, 1931—1938, „Rivista di Roma”, 1907—1912, „Dokladi Akad”. Nauk SSSR, 1926—1929, „Bulletin de l'Academie polonaise”, 1924—1938, „Almanach Gotha, 1893—1927, „Archives diplomatiques”, 1861—1873, „Archiv des Verein für Siebenburgische Landeskunde”, 1843—1936, „Byzantinische zeitschrift”, 1829—1928 „Russkii Vestnik” 1857—1906, „Islam”, 1910—1940, etc. dar și cele românești, „Artă și

²²⁷ I.Creangă, *Amintiri din copilărie Opere complete*, Chișinău, 1919.

²²⁸ Al.Odobescu, *Scriseri literare și istorice*, 3 vol. București, 1887.

²²⁹ G.Coșbuc, *Crestomația pentru toți românii*, București, 1904.

²³⁰ Al.Vlahuță, *Dan*, București, 1894 și cu dedicația autorului.

²³¹ I.Slavici, *Din bătrîni*, București, 1902.

²³² I.L.Caragiale, *1907 din primăvară pînă-n toamnă*, Cîteva note, București, 1907

²³³ St.O.Iosif, *A fost odată*, Poveste în versuri, București, 1909.

²³⁴ Duiliu, Zamfirescu, *Temps de guerre*, Paris, 1902.

²³⁵ S.Soloviev, *Istoriia Rossii st drevneișitl vremen Socinenia*, S.Petersburg, 6 vol.

²³⁶ Ch.Seignobos, *Essai d'une histoire comparée des peuples de l'Europe*, Paris, 1938.

²³⁷ J.Michélet, *Introduction à l'histoire universelle*, Paris, 1834.

²³⁸ E.Ruelle, A.Huillard Bréholles, *Histoire générale du moyen âge*, Paris, 1842—1843, 2 vol.

²³⁹ C.Șerban, M.Mihăilescu, *Despre catalogul de carte rară de la biblioteca Institutului de istorie „N.Iorga”*, Cercetări preliminare, comunicare la sesiunea de comunicări pe teme de bibliologie și biblioteconomie 26—27 oct. 1984 (în mss). organizată de biblioteca Academiei Române.

tehnică grafică, 1937—1939, „Buletinul Comisiei Istorice a României”, 1915—1934, „Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj” 1922, „Daco—Romania”, 1922—1943, „Ateneul român”, 1861, „Biserica ortodoxă română”, 1874—1914, „Columna lui Traian” 1875—1883, „Icoana lumii”, 1841—1842, „Convorbiri literare”, 1868—1939, „Literatură și artă română”, 1897—1902, „Curierul românesc”, 1831—1840, „Revista arhivelor”, 1924—1946, „Cercetări istorice”, 1925—1947, „Țara Birsei”, 1930—1948 etc. În afară de cele pe care le-a înființat și le-a condus savantul. De altfel a fost menționată o infimă parte din acestea. Oricum cunoașterea fondului de carte și periodice din biblioteca marelui istoric ne îndreptățește să afirmăm că acesta care s-a bucurat în timpul vieții ca și după dispariție, de aprecierile elogioase ale contemporanilor săi a fost la vremea respectivă un savant cu concepții enciclopediste nedepășit pînă în zilele noastre de nici o altă personalitate științifică în domeniul istoriei.

C.A. ROSETTI, MĂRTURII INEDITE

Personalitate reprezentativă a culturii și vieții politice românești din epoca de reînnoire națională, C.A. Rosetti, spirit întreprinzător și fecund, a desfășurat o activitate îndreptată în mai multe direcții, dintre care aceea de librar și editor ocupă un loc de prim ordin. Începută în 1845 prin cumpărarea tipografiei lui Fr. Walbaum, în asociație cu E. Winterhalder¹, activitatea aceasta va aduce fiului de boier, care înțelesese să nu disprețuiască îndeletnicirile industriale și comerciale, specifice noii clase sociale în ascensiune, burghezia, nu numai o binemeritată notorietate, dar și mijlocul principal de existență. De altfel, acestei activități îi va datora C. A. Rosetti alegerea sa, la 1 decembrie 1860, ca prim staroste al negustorilor din București.

În dubla sa calitate de tipograf și librar, de patron al stabilimentului în care s-au tipărit operele unor autori reprezentativi ai vremii² și s-au editat numeroase calendare, ziare și reviste, în primul rând „Românul”, Rosetti s-a arătat preocupat să asigure acestora o cât mai largă răspândire, nu numai în Principate, ci și în teritoriile românești aflate sub vremelnică stăpânire străină, îndeosebi în Transilvania, unde exista o adevărată sete de carte românească și unde pătrunderea tipăriturilor de peste Carpați întâmpina felurite obstacole din partea autorităților habsburgice. Un document inedit, pe care-l bănuim dacă nu elaborat, cel puțin inspirat de C.A. Rosetti, al cărui prim semnatar este, vine să confirme acest interes, ce izvorăa atât din motive comerciale cât și patriotice. Datînd din 3 octombrie 1861, documentul, aflat în arhiva istorică a Ministerului de Externe, vol. 64, f.225—226 (vezi anexa 1) este o adresă colectivă a principalilor tipografi și editori din București către ministrul de resort al Țării Românești, prin care se solicita intervenția acestuia pe lângă guvernul austriac spre a se ridica măsurile restrictive și excepționale impuse comerțului cu cărți românești în statele Austriei, echivalente unei adevărate „popriri”³.

Aflăm, din cuprinsul adresei, că interdicția pătrunderii cărților românești în monarhia habsburgică data încă din timpul împărătesei Maria Tereza, ea fiind reînnoită în 1851 în perioada regimului absolutist al ministrului Bach „de tristă memorie”. Semnatarii își motivau cererea pe considerentul că Austria, care trecuse între timp la un sistem constituțional de guvernare, recunoscînd în unele din statele sale limba română ca limbă oficială, nu mai putea menține o măsură anacronică ce data din secolul al XVIII-lea. Aceasta cu atât mai mult cu cât cărțile românești tipărite în Austria se puteau „importa liber și fără nici o împiedecare” în România, unde se vindeau în număr mare. Se aducea și argumentul că restricția lezaa atât interesele tipografilor, librarilor și editorilor, cât și pe acelea ale autorilor, întrucît aceștia din urmă nu primeau decît un onorariu modest, proporțional cu tirajul redus ce se putea desface în țară.

Nu știm ce urmare va fi avut demersul tipografilor și editorilor bucureșteni. Rezoluția ministrului Afacerilor Străine al Țării Românești, Apostol Arsaki la acea dată, pe marginea adresei prevedea ca aceasta să fie comunicată fără întârziere agenției diplomatice a Austriei, acordîndu-i-se tot sprijinul necesar⁴. Cert este însă că, în perioada care a urmat,

¹ V. Netea, *C.A. Rosetti*, Edit. științifică, București, 1970, p.34—35.

² Vezi pentru cărțile tipărite în tipografia lui C.A. Rosetti lucrarea *C. A. Rosetti ca tipograf*, București, 1903, p.21—26, 39—45.

³ Potrivit relatărilor lui Gh. Bariț acestea trebuiau să „treacă prin manipularea vămii tricesimale, prin care se trimitea la Cluj spre cenzură” (Bibl. Academiei Române, Msse, mss. rom. 1015, p.5).

⁴ Rezoluția, redactată în franceză, avea următorul cuprins: „Il sera accordé à cette demande tout l'appui qu'elle comport et communication en sera immédiatement donné à l'agence, conjointement avec un copie de cette requête, d'où on supprimera les mots de *tristă memorie*”.

condițiile pentru pătrunderea cărților și publicațiilor din vechea Românie în monarhia habsburgică nu s-au îmbunătățit. Dimpotrivă, în perioada dualismului austro-ungar, măsurile menite a împiedica răspândirea cărților românești în satele și orașele Transilvaniei s-au intensificat. Cu toate acestea, românii transilvăneni vor găsi mijlocul de a ocoli aceste piedici, folosind modalitățile cele mai diverse și cărările tănuite ale munților — „vama cucului” — spre a-și astimpăra setea de carte românească⁵.

Alte trei documente inedite, dintre care două aflate în același fond de arhivă (vol. 121, f.47—50), iar celălalt în Arhiva Cuza Vodă de la Biblioteca Academiei (vol.VIII, f.392—393), evidențiază, de această dată, o altă latură, tot atât de importantă, a activității lui C.A.Rosetti, aceea de om politic cu vederi radicale, aflat în contact, încă dinainte de revoluția de la 1848, cu forțele progresiste, revoluționare europene, care militau pentru eliberarea popoarelor asuprite de sub dominația marilor imperii. Documentele, datînd din 20 și 22 iunie 1864, se referă la implicarea redactorului „Românului” în așa numita „afacere Frigyesi”, îndeajuns de cunoscută⁶.

Emisar al lui Mazzini și prieten al lui Garibaldi, în armata căruia luptase ajungînd pînă la gradul de locotenent-colonel, emigratul ungur G.Frigyesi a desfășurat în anii 1863—1864 o intensă activitate vizînd crearea pe teritoriul României a unui corp de oaste care să atace fie Austria avînd, ca ultimă consecință, proclamarea Ungariei independente, fie Rusia, spre a veni în ajutorul răsculașilor poloni. Acțiunea ce se pregătea în Orient urma să se conștă cu aceea, prioritară, preconizată de Mazzini în regiunea Veneto. În planurile sale Frigyesi conta pe concursul patrioților români radicali, care năzuiau ca, în condițiile unei angajări a Italiei, ce ar fi constituit semnalul, să pătrundă în Transilvania pentru a o elibera de sub stăpînirea habsburgică. Evident, se avea în vedere și răsturnarea prealabilă a domnitorului Al.I.Cuza, cu care liberalii radicali se aflau de mult în conflict, și preluarea guvernării.

Vastitatea mișcării preconizate, ce trebuia să ducă la transformarea Europei potrivit principiului naționalităților, se afla însă în totală neconcordanță cu mijloacele de care dispuneau conspiratorii. Proiectele lui Frigyesi erau nu numai fanteziste, dar și primejdioase, prevăzînd angajarea unei lupte împotriva a două mari imperii, ceea ce ar fi putut să fie fatal pentru tinărul stat național român. La curent cu pregătirile inițiate, cu deplasările, contactele, corespondența și chiar intențiile imprudentului emisar mazzinian, autoritățile române au trecut la arestarea lui Frigyesi și a altor membri ai grupului conspirator⁷. Documentele confiscate cu acest prilej, ca și depozitiile luate lui Frigyesi au evidențiat legăturile acestuia cu C.A.Rosetti, cu care avusese mai multe întîlniri și care-i facilitase obținerea pașaportului pe numele Fischer Ignat. Din acest motiv, redactorul „Românului” a fost chemat la 22 iunie 1864 în fața procurorului Curții de apel criminale, spre a da explicațiile necesare.

Atît din procesele verbale consemnînd declarațiile lui Frigyesi (anexele 2 și 4), cit și din interogatoriul luat cu acest prilej lui C.A.Rosetti (anexa 3) reiese, pe de o parte, predilecția lui Rosetti pentru acțiuni conspirative, iar pe de alta solidaritatea patriotului român cu exponenții mișcării revoluționare europene și după întoarcerea sa în țară din exil (în 1857). Invocînd principiul respectării libertății individuale, C.A.Rosetti refuză de fapt să răspundă întrebărilor procurorului, atît timp cît nu existau dovezi că ar fi încălcat legile țării. Mai mult, din afirmațiile sale rezultă că obținerea pașaportului pentru Frigyesi se făcuse cu știrea și consimțămîntul directorului poștelor și telegrafului, Cezar Librecht, principalul favorit al domnitorului, și a însuși primului ministru M.Kogălniceanu.

Epilogul „afacerii Frigyesi” este cunoscut. Aflînd toate detaliile acțiunii plănuite, care implica nu numai unele fracțiuni ale emigrației maghiare și polone inspirate de Garibaldi și Mazzini, dar și responsabilitatea unor guverne, domnitorul Al.I.Cuza, dînd dovadă de generozitate, a dispus trecerea anchetei, care reclama o deosebită discreție, de la Curtea

⁵ Vezi pe larg în această privință V.Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, Edit. științifică, București, 1968, p.163—189.

⁶ Vezi pentru amănunte Gh. Duzinchevici, *Cuza Vodă și revoluția polonă din 1863*, București, 1935, p.82 și urm.; Marcel Emerit, *Les complots polonais et hongrois en Roumanie en 1863—1864*, în „Revue historique du sud-est européen”, XII, 1935, p.235—236.

⁷ C.C.Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, ediția a II-a, Edit. științifică, București, 1970, p.326—327. Autorul cunoscînd numai cel de-al doilea interogatoriu luat lui Frigyesi la 24 iunie 1864, aflat în Arhiva Cuza Vodă de la Bibl. Academiei, afirmă că arestarea acestuia a avut loc în noaptea de 23 spre 24 iunie, or, din documentele ce publicăm, rezultă că aceasta a avut loc cu cîteva zile mai înainte. Eroarea se datorează însemnării făcute de secretarul domnesc, Baligot de Beyne, pe documentul respectiv : „Premier interrogatoire subi par Frigiesch devant Mr. Boranescu, juge d'instruction”.

criminală din București la șeful cabinetului domnesc. Peste o lună, prin decretul din 19/31 iulie 1864, Frigyesși și tovarășii săi au fost amnistiați⁸.

În ce privește pe C.A.Rosetti, episodul chemării sale în fața Curții de apel criminală se înscrie într-un lung șir de acțiuni care evidențiau prăpastia ce se crease între radicali și guvernarea domnitorului Cuza. Va urma, la scurt timp, suprimarea „Românului”, iar în anul următor arestarea redactorului său și a altor radicali în legătură cu tulburările de la București din 3/15 august, care vor face din Rosetti unul din cei mai implacabili adversari ai domnitorului Unirii. De altfel, răsturnarea acestuia, la 11/23 februarie 1866, va avea loc în urma unei conspirații al cărei principal inițiator și organizator a fost C.A.Rosetti.

În fine, un alt document (anexa 5), datînd din ultimii ani ai viciei, se referă la activitatea diplomatică, de apărare a intereselor românești, desfășurată ori de cîte ori s-a ivit prilejul de către omul politic și patriotul care a fost C.A.Rosetti. Aflat în capitala Franței începînd din toamna anului 1882⁹ — va sta aici pînă la 3 aprilie anul următor — el s-a interesat îndeaproape de problema Dunării, care, prin propunerea reprezentantului acestei țări, Barrère, amenința să ia o întorsătură nefavorabilă intereselor României. În decursul celor șase luni de ședere la Paris, deși nu primise nici o însărcinare în acest sens, el a determinat prin ziaristii Edmond About și Edouard Marbeau apariția în presa franceză a numeroase articole privitoare la această problemă¹⁰, dar, totodată, a intervenit și direct pe lângă oficialitățile franceze în vederea modificării poziției acestora în problema amintită. O dovedește și scrisoarea, necunoscută pînă în prezent, adresată la 16 ianuarie 1883 președintelui de Consiliu al Franței, Duclerc, pe care îl cunoștea încă din anii revoluției de la 1848. Scrisoarea, aflată în fondul de microfilme Franța de la Arhiva Istorică Centrală (rola 42, cadrele 185—187) este ilustrativă pentru sentimentele patriotice și, în același timp, tactul diplomatic al lui C.A.Rosetti. Pentru a capta interesul destinatarului, el invocă nu numai cunoștința sa cu omul politic menționat, ajuns în fruntea guvernului țării sale, dar și sentimentele sale filofranceze, declarîndu-se chiar „francez de la Dunăre”. Rosetti solicită nu o audiență sau permișunea de a prezenta un memoriu, ci numai o studiere mai atentă a chestiunii, recomandînd în acest scop primului ministru Duclerc doi diplomați francezi care cunoșteau îndeaproape problema Dunării, unul dintre ei, baronul Adolphe d'Avril, fost consul general al Franței la București și delegat al acestei puteri în Comisia Europeană a Dunării în anii 1866—1868. Știînd din îndelungata sa experiență politică că nu putea cere celui cărui i se adresa să se pronunțe direct contra proiectului Barrère, C.A.Rosetti sugera ca, în urma consultării cu cei indicați și cu reprezentanții Franței la Conferința de la Londra consacrată problemei Dunării, să se adopte un nou proiect menit să satisfacă atît interesele guvernului francez cît și pe acelea ale României, salvînd-o de pericolele ce o amenințau.

Deși nu a avut efectul scontat, întrucît la 28 ianuarie 1883 guvernul prezidat de Duclerc a demisionat, iar Franța și-a menținut poziția în problema Dunării, scrisoarea este revelatoare pentru interesul constant cu care C.A.Rosetti a urmărit, de-a lungul întregii sale cariere politice, orice chestiune privitoare la România, intervenînd în favoarea țării sale chiar atunci cînd nu era investit cu o misiune oficială.

Valeriu Stan

⁸ *Ibidem*, p.327.

⁹ Plăcarea lui C.A.Rosetti la Paris s-a datorat atît dezamăgirii cauzate de cursul pe care urmărea să-l imprime politicii interne și externe românești pricetenul și tovarășul său de luptă de o viață I.C.Brătianu, aflat la conducerea guvernului, cît și durerii provocate de mîdarea neașteptată, la 20 iunie același an, a fiului său Mircea (cf. V.Netea, *op.cit.*, p.352—354).

¹⁰ Vezi *Lui C.A.Rosetti (1816—1916). Ia o sută de ani de la nașterea sa*, ed. a III-a București, 1916, p.56—57.

A N E X E

1

Pr[imită] la 5 octombrie
No. 1954

Domnule Ministru,

În staturile Austriei există încă din timpii Împărătesei Maria Teresia o ordinanță care prescrie că nici o carte tipărită în limba română, servă sau cîrce nu poate fi importată în

Austria pînă ce nu va dobîndi prealabila autorizare a Locotenenței austriace respective. Această măsură restrictivă și excepțională pentru cărțile tipărite în arătatele trei limbi proscrie, care este echivalentă unei propriiri, fiindcă abia după trecere de șase luni poate dobîndi cineva un rezultat negativ, a fost renoită la 6 Noemvrie 1851 sub administrația Ministrului Bach de tristă memorie.

Creдем că în epoca actuală, după ce Austria a intrat p-o cale mai liberală adoptînd sistemul constituțional și o formă de guvernămînt reprezentativ, o asemenea măsură a secolului trecut nu mai poate fi mîntinută și vă rugăm, Domnule Ministru, să binevoiți a interveni lîngă Guvernul Austriei ca să se desființeze o restricțiune, sau mai bine zicînd o poprire atît de vătămătoare relațiunilor reciproace internaționale, literaturci și comerțului nostru.

Considerentele pe care basăm rugăciunea noastră sunt cele următoare :

Limba română, răspîndită într-o mare parte a Staturilor Austriei, este astăzi recunoscută de oficială, este adoptată pentru cursurile scolastice, pentru desbaterile Adunărilor și pentru corespondența oficială în mai multe țări ale Monarchiei, precum, spre exemplu, în Transilvania, în Bucovina și-n Banat. Nu mai poate fi dar nici o rațiune ca limba română să fie lovită d-o măsură restrictivă, ce nu există nici pentru limbile străine, mai cu seamă că cărțile tipărite în limbile franceză, engleză, italiană, spaniolă, daneză, olandeză, rusească, polonă, arabă, turcă, sau persană se bucură de aceleași drepturi ca și cele tipărite în limba germană.

Cărțile românești, tipărite în Staturile Austriei, se pot importa liber și fără nici o împiedecare în România, unde se vînd într-un mare număr de exemplare, fiindcă, deși n-aveam o lege specială care asigură proprietatea literară internațională, Românii au respectat totdeauna acest drept. D-aceia credem că buna cuviință și reciprocitatea impun Austriei obligațiunea a acorda cărților românești tipărite aici aceleași drepturi de cari se bucură ale sale aici în țară.

Un autor român, locuitor în Principatele Unite, voind să publice o operă științifică sau literară, cărei voiesce a da o publicitate mai întinsă, este silit s-o tipărească în Transilvania, în Bucovina sau în Ungaria, căci numai astfel li poate asigura intrarea în Staturile Austriace. Această anomalie produce o pagubă însemnată atît tipografilor, librarilor și editorilor, cari nu pot face decît edițiuni restrinse, cît și chiar autorilor, fiindcă astăzi un editor nu poate plăti unui autor decît un onorariu proporțional cu micul număr de exemplare ce poate desface în țeară, pe cînd ar putea remunera mult mai bine produsele spiritului dacă ar putea conta p-un cerc mai întins de cititori.

Nu este în competiția noastră a cerceta care a fost scopul Austriei cînd înainte de 100 de ani a poprit sau împiedecat intrarea cărților române tipărite în alte țări, dar aceste rațiuni, ori cari ar fi fost, nu mai pot avea o valoare astăzi după trecerea unui secol și după progresele ce au făcut d-atunci civilizațiunea și cultura intelectuală.

Suntem convinși, Domnule Ministru, că intervenirea Domnii voastre va avea rezultatul dorit și-n această speranță vă rugăm și binevoiți a primi expresiunea simțimintelor noastre respectuoase și devotate.

București, la 3 Octombrie 1861.

(Iscăliți) C.A.Rosetti, George Ioanid, Winterhalder, Șt. Rasidescu, V.Alex. Danielopoulo, Rusou et Petrini, Adolf Ulrich, Socecu Comp., Christ.Ioaninu.

Domnului Ministru Secretar de Stat la Departamentul Afacerilor Esterne.

2

Proces verbal

În urma încunoscîntării ce mi-a făcut d-nu[1] Prefect al Capitalei prin Nota sa No ...*de la 19 Iunie, astăzi 20 Iunie am venit la Casarma de la Cotroceni. Aici am găsit sub sentinelă pe Frighieși (sic), de care menționează nota de mai sus. Asupra pasportului cu numele de Fischer Ignat, liberat la 27 Februariu anul 1864 sub garanția [d-lui] C.A.Rosetti, precum și asupra [a] patru bucăți chitanții de primire și trădare a două scrisori de la 29 Ianuarie și 31 Martie adresate una către d. C.A.Rosetti și alta către Redactorul *Românului*, precum asemenea și în privința unei scrisori în ungurește subscrisă Ioanovici din Bacău de la 19 Maiu [1]864, și niște memorii scrise asemenea ungurește, care toate mi s-au depus de către d. Prefect al Capitalei ca niște piese găsite asupra-i în momentul arestațiunii numitului Frighieși, l-am întrebat dacă sunt ale sale și a declarat că le recunoaște ca găsite asupra-i de către Prefectură, și a propus în privința pasportului că el a servit căpitanului

* Loc liber în text.

Halachi Ignat, din legioana ungurească din Italia care venise în țară recomandat către Frighieși și că acesta a mijlocit cu garanția d-lui C.A.Rosetti, redactorul jurnalului „Românul”, spre a lua un passeport care în luna lui Maiu i-l a fost lăsat lui spre a-l înnapoia d-lui Rosetti cu mulțumiri pentru că a putut străbate toată Austria fără a i se fi întâmplat ceva; iar că lui, Frighieși, nu i-a servit acest passeport. În privința chitanțelor zice că scrisorile sunt în adevăr ale sale, dar că sunt cu totul particularii, fără să-și aducă aminte ce erau întrînsele coprinse, și nici că aveau cea mai mică relațiune politică amînduoi; iar memoriile sale erau cu totul pentru conștiința sa și nu credea că vor fi descoperite cuiva. Cît despre scrisoarea Ivanovici a declarat că acest nume este fals și că deghisa pe Sylagi, un june către care Frighieși a voit totdeauna să-l protejeze.

După acestea s-a întrebat cu ce ocaziune a cunoscut pe d. Rosetti și a declarat că el (Frighieși) locotenent-colonel al lui Garibaldi, fiind însărcinat împreună cu Cvertoni, secretarul generalului, d-a forma o legioană streină pentru Poloni, a venit mai întîi în Constantinopol spre a se înțelege cu comitetul revoluționar d-acolo; că neisbutind a trecut el singur în țară și aci a cunoscut pe d. Rosetti, către care a fost recomandat chiar de către generalul Garibaldi, dar că în cursul de un an de zile n-a mai văzut pe Rosetti decît de trei ori; că în cas d-a forma legioane trebuia să se înțeleagă cu dînsul; că n-a lucrat nimic mai mult decît admite instrucțiunile Guvernului Național Polon și că d-nu[1] Rosetti nu i-a spus nimic mai mult decît că Guvernul țării va proteja pe Poloni și mișcările lor. A declarat că el (Frighieși) a venit în țară în anul trecut în luna lui Iuliu. Frighieși este în etate de 30 de ani după declarațiunea sa.

Pentru acestea toate s-au încheiat acest proces verbal. 1864 Iunie 20. Casarma Cotroceni.

Procuror Curții Criminale,
C.A.Borănescu

3

1864 Iunie 22

Astăzi la ora zece d. C.A.Rosetti s-a înfățișat la Procuroria Curții [de] Apel Criminale și i s-a pus următoarele interogațiuni.

[Întrebare]

1. Domnule Rosetti! Un oarecare Frighieși arestîndu-se de Poliție s-a găsit asupra-i mai multe hîrtii, între care un passeport pe numele Fischer Ignat cu data din 27 februaru trecut și liberat de Poliția Capitalei în virtutea garanției Dv. Acest Frighieși este prevenit de crimă de înaltă trădare. Arătați-mi pentru ce i-ați liberat o garanție, de cîtă vreme-l cunoașteți, în ce relațiuni v-ați aflat cu dînsul și încă pentru ce garanția ce ați prezentat Poliției pentru liberarea acestui passeport coprindea un alt nume decît cel adevărat?

Procuror, C.A.Borănescu

[Răspuns]

De douăzeci și doi de ani sunt, ca om politic întîi și apoi ca publicist, atît în afară * cît și aici în relațiuni cu oameni politici din toate naționalitățile și cu foarte mulți din acci care luptă pentru desrobirea de sub jugul străin a națiunii lor. În curs de nouă ani de esilu, am primit de la mai toate naționalitățile cele mai mari și felurite servicii, contra străinilor cari sugrumau atunci națiunea mea; între acele servicii a fost adesea și pașportele; ni-au dat, cînd noi aveam trebuință, p-ale lor, și la rîndul nostru li-am dat p-ale noastre.

În împrejurarea presinte, nu-mi aduc aminte cine este d. Frighieși și, căci am văzut atît de mulți străini, de toate naționalitățile, încît nu pot ține minte numele lor. Sciu însă, în ceea ce privește acest pașport, toate amănuntele, fiindcă *din întîmplare*** n-a cerut ocaziunea să servesc cu acesta pe străini, de cînd m-am întors în țară, decît odată numai (în străinătate i-am servit foarte des cu pașpoarte, precum foarte des ne-au servit și ei pe noi Români).

A venit la mine un străin, care mi-a spus că este maghiar și în serviciul Italiei. Acel străin cunoscînd foarte puțin limba franceză, n-am putut vorbi decît prea puțin cu dînsul;

* Lectură nesigură.

** Subliniat în text.

el mi-a arătat scrisori de la oameni însemnați ai Italiei și, dacă nu mă-nșel, chiar ai Ungariei și mi-a zis că arc trebuință d-un pașport spre a trece prin Austria și-a se înturna în Italia. I-am spus că de-mi va fi cu puțință îi voi face acest servici și iacă și cum am putut a i-l face.

A venit tocmai atunci la mine onorabilele d. Librecht ; i-am spus toată împregiurarea și i-am rugat s-o facă cunoscută onorabilului d[omn] prim-ministru d. Cogălniceanu și, dacă va voi, să ordone a se da acestui străin un pașport spre a se duce în trebile lui. Onorabilitatea acestui domn mi-este îndeajuns spre a confirma faptul astfel precum îi relat[ez], însă, din întâmplare, cînd l-am făcut cunoscut d-lui Librecht era [de] față la mine și d. Simeon Mihălescu. D.[omnul] Librecht a binevoit a se însărcina îndată cu această facere de bine și-a făcut-o cunoscută d-ului Prim-ministru. Acesta asemenea a primit a se face unui străin ce ar voi să plece înlesnirea d-a se duce cît mai curînd d-aci și-a ordonat a se da pașportul, destul numai ca să se facă formele. Formele s-au făcut și însuși d. Librecht a binevoit a-mi trimite, în două trei ore, pașportul cu toate formele sale.

C.A. Rosetti

[Întrebare]

2. Am citit răspunsul d-le ; n-am văzut într-însul deslușirea ce așteptam, adică [dacă] mai înainte de sosirea acestui străin în țară l-ați mai cunoscut. Cînd l-ați cunoscut cu numele de Fischer ? l-ați cunoscut și după ce i-ați dat garanție pentru pasport, ați mai avut alte relațiuni cu dînsul ? Vă rog răspundeți deslușit dacă l-ați cunoscut sub numele de Frighieși sau sub acela de Fischer ; dacă v-a fost recomandat de persoane însemnate, d-ale Italiei precum ziceți, puteți să-mi spuneți și care era scopul venirii sale în țară, căci negreșit că numai pentru liberarea unui pasport nu era trebuință a primi recomandățiuni așa de însemnate ca acele ce pretindeți, fiindcă precum ați zis liberarea de pasport sau înlesnirea d-a lua un pasport era un mic serviciu pentru care zici d-le că-ți credeai în drept a-l da streinilor ca compensațiune acelor ce și d-ta ai primit de la dînsii. Vedeti dară că recomandățiunea ce vi s-a făcut pentru acest individ nu era numai pentru înlesnire de pasport.

De aceea încă odată vă rog arătați-mi care era însărcinarea acestui om în țară și recomandați d-le sub care nume l-ai cunoscut și de cîte ori v-ați mai întîlnit în urmă cu dînsul ?

Procuror C.A. Borănescu

[Răspuns]

Aci este vorba de un străin și pentru afaceri străine, și eu sînt Român, și mă aflu în fața justiției române iar nu austriace sau rusești.

Apoi, după cum înțeleg eu justiția, un om care n-a comis acte contra legilor țării sale nu poate fi distras din trebile sale și supus unui interogator corecțional sau criminal. Avînd dară drept religione a respecta libertatea individuală și-a nu contribui cît de indirect măcar la călcarea și chiar la umbrirea ei, vă refuz a răspunde pînă ce nu voi fi întrebat ca dovedit de culpă contra țării mele și nu voi fi întrebat pe acte doveditoare și conform legilor.

Rosetti

[Întrebare]

3. Domnule Rosetti !

Răspunsul dv. din urmă nu corespunde deloc cu întrebarea ce v-am făcut-o, căci din interogațiunea de la No.2 nu rezultă nimic alt decît niște deslușiri ce voi să am în privința pasportului și a acului individ ; dar înțeleg că dv. care aveți prea mult respect pentru justiție voiți să sustrageți pe acest om de la Justiție, sau să împiedecați atît pe Justiție cît și Guvern d-a descoperi niște fapte deja bănuite. Mi-esplie : acest Frighieși este prevenit sau bănuat numai că s-a făcut culpeș în crimă de înaltă trădare ; pentru ca Justiția să se poată pronunța asupra acestor împrejurări ați fost invitat să răspundeți asupra

punturilor coprinse în interogațiunile de mai sus. Dv. vă refuzați d-a face acest serviciu Justiției pentru respectul de ziceți că aveți pentru ea; dar, o mai repet, cu aceasta nu faceți un serviciu ci împiedecați Justiția. Răspundeți-mi dar în privința acestor chitanții ce vă-nfățișez: precum vedeți din ele se constată că la 4 februarie ați primit o scrisoare sub No.49 depusă la Biroul poștal de la Mihăileni de la 29 Ianuarie cu adresa C.A.Rosetti; la 4 Aprilie trecut se vede iarăși primită o altă scrisoare No. 1105 depusă la Biroul poștal Iassy la 31 Martie, cu adresa *Redactorul Românului*. Aceste scrisori sunt din partea lui Frighieși sau Fischer și pe care l-ați primit tot dv. În numele Justiției dar, pe care o respectați așa de mult, vă rog să-mi dați acele scrisori spre a le vedea și în urmă vi se vor restitui dacă dintr-însele nu se va învedera nimic relativ faptei de care acel Frighieși este bănuit.

Procuror C.A.Borănescu

[Răspuns]

În ceea ce privește întrebările precedente am răspuns și susțin că răspunsul meu este drept, legal și leal. În tot ce (fără a viola respectul ce datorez legilor și mie însumi) sunt întrebat, am răspuns și răspund; nimic nu poate fi acuzat și supus interogatoriilor corecționale sau criminale pentru epistolele ce au [a] primi. D-ar fi altfel, orice inamic ar pune pe unii furi, pe unii ucigași să scrie o epistolă cuiva și nevinovatul printrorui ar perde libertatea lui, sau, cel puțin, timpul său prin interogatorii și timpul omului liber este viața lui.

Aci este și mai mult. Scrisorile sunt adresate precum se vede după recepse redactorului ziarului *Românul*. Deci oricine știe că toate epistolele ce nu sunt individual adresate se deschid chiar în cancelariile celui office. Aceste epistole se vede că au fost adresate către redactorele „Românului” și primite de către funcționarii redacțiunii. Ele dar n-au putut trata despre alte chestiuni decât despre acelea ce privesc publicitatea sau administrațiunea. Acele epistole se publică sau se leapădă, cum se scrie în capul tuturor foilor.

Prin urmare, o redacțiune care primește felurite și mulțime de epistole, o redacțiune care este silită a fi în relațiuni cu se va putea mai întinse nu poate nici ține minte ce conține aune cutare epistolă, nici poate păstra epistolele ce primește, căci păstrându-le ar fi înecat d-acele hirtie de prisos.

Rosetti ¹¹

4

1864 Juniu 24

Frighieși stăruiește că numai de trei ori a văzut pe Rosetti, iar că pe Brătianu nu-l cunoaște. Declară că numele de Ilospodar este al lui Rosetti, iar Dunca al lui Brătianu; numele de inas înseamnă *servitor*; că acest nume nu este dat de dînsul ci de acela care a dat *Dicționarul*[1] că acest dicționar i-a fost adus de un comisar al cărui nume nu voeste să-l spuie, că copiile sunt două: una la dînsul, alta la Silaghi; că întrebuintarea acestui dicționar nu era să o facă decât cînd era nevoie, că singurii oameni care a cunoscut aici în țară nu sunt decât Rosetti și Hariton. Despre 10 000 franci și 90 revolve nu le-a primit el, ci erau venite asemenea cu un comisar care era recomandat lui și că distribuțiunea lor s-a făcut chiar de către acel comisar. Că pe Rosetti de la 2 Maiu nici a voit să-l mai utilizească, pentru că văzuse că este opozant al Guvernului și că pentru aceea nici nu s-a dus să-i înapoieze paseportul cu numele de Fischer. Ca dovadă despre acestea spune că scrisorile sale adresate în Italia după 2 Maiu trebuie să fie deja și publicate, prin care arată că Prințul singur voeste și face mai mult bine decât toată Adunarea legislativă. Asupra chitanțelor declară că-n adevăr a adresat acele două scrisori lui Rosetti, una la 29 Ianuarie și alta la 31 Martie, și că aceste scrisori erau particularii: cea diutii felicitări pentru Anul nou și cea d-a doua pentru chestiunea paseportului.

¹¹ Ziarul „Românul” din 23 iunie 1864, relatînd incidentul chemării lui C.A. Rosetti în fața Curții de apel criminale, rezumă răspunsurile sale la interogatoriu, și în numărul următor, revenind asupra arestării lui Frigyes, caută să minimalizeze complotul plănuț de acesta.

A propus că a crezut că arătându-se la Rosetti se adresa către un liberal, către un deputat Român și mai ales către o rudă a Prințesei Domnitoare¹², și vede că a fost înșelat. Susține că-n adevăr Rosetti a fost primit o scrisoare a lui Garibaldi prin care-i recomandă pe Frighieși, dar că acea scrisoare nu a fost transmisă de către dînsul lui Rosetti. Că cu ocazia întrevederii ce a avut, vorbindu-și despre mișcarea și formarea unei legiuni streine, Guvernul, ale cărui intențiuni le cunoștea Rosetti, ar privi favorabil și că chiar singur (Guvernul) i-ar da ajutor. În ceea ce privește raportul său către Comitetul revoluționar din Constantinopol a declarat pre cit se atinge de împărțirea sau cedarea Moldaviei Polonezilor și a Valahiei Ungariei, că în nici într-un chip nu a avut cugetul d-a cîtropi sau a împărți aceste țări, pentru că Generalul Garibaldi nu are altă idee decît că Transilvania urmează a fi încorporată sau redată împreună cu Basarabia Principatelor Dunărene și că el Frighieși citva trăi se va lupta pentru această idee fiind adeptul cel mai călduros al lui Garibaldi; iar ceea ce stă în acel plan pentru Principate este numai că Polonii trebuie să lucreze în Moldavia și Ungurii în Valahia și că aceasta era numai o idee a sa departe încă d-a fi pusă în lucrare, pentru că raportul nici că apucase d-a să înainta Comitetului din Constantinopol.

Asupra diferitelor întrebări și obiecțiuni ce i s-a mai făcut despre mijloacele d-a lucra, despre înțelegerile ce a avut în țară cu alte persoane, despre mărturisirile ce se cer de la dînsul spre a putea fi liberat și astfel să poată lucra pentru naționalitatea sa fără a compromite situațiunea noastră de neutralitate și altele, a propus că el n-a avut nici un alt mijloc de a lucra decît acelea ale fiecărui om privat. I s-a obiectat că nu avea nici nume, nici autoritate încît să poată alia un partid sau o legiune în ordinul său numai, ci că a urmat să fie agent direct al vreunui șef de Comitet și a propus că-mi pierz timpul cu asemenea chestiuni pentru că nu va răspunde nimic, fiindcă nu știe nimic mai mult, că n-a fost agentul nimănui, că aici în țară numai studia și era să organizeze o legiune streină, că n-a avut nici o altă înțelegere cu nimeni din țară, și că se miră pentru ce Guvernul, care crede inimic al țării pe Rosetti, nu l-a osîndit și nici nu-l arestează ca să știe streinii cei d-o religione politică cu dînsul (Frighieși) să se ferească de el (Rosetti) și că în ceea ce privește depunțiunile sale el nu este un mercenariu.

5

Monsieur le President,

Comme tous les grands lutteurs de 1848 vous m'avez honoré de votre amicale bienveillance. J'en ai été d'autant plus touché que je savais que c'est la Roumanie qui me la valait.

Aujourd'hui cette pauvre Roumanie est menacée plus que jamais et n'a d'autre planche de salut que celle que la France lui a tendu par les articles 15 et 16 du traité de Paris. C'est cette planche que l'on voudrait nous retirer aujourd'hui et cela au nom même de la France qui nous l'a donnée au prix de son sang.

Ce n'est point au patriote Duclerc, premier ministre de la République française, qu'il est besoin de dire ce qu'est la question du Danube pour la Roumanie, et, sous un certain rapport, pour la France elle-même; mais je crois de mon devoir, comme roumain, et j'ose dire comme français du Danube, de prier Votre Excellence d'étudier par Elle-même cette question qui est, maintenant surtout, une question française: car on veut déchirer le dernier vestige qui reste encore du traité de Paris.

Afin d'enlever tout supçon que je puisse être aveuglé par le danger que court ma Patrie je ne demande pas à votre Excellence une audience, ni la permission de lui présenter un mémoire à ce sujet. Ce dont je la prie, la supplie, c'est qu'après avoir consulter (sic) les hommes éminents qui l'entourent au Ministère des Affaires étrangères¹³, qu'elle appelle aussi deux français, anciens ministres plénipotentiaires, qui connaissent à fond la question danubienne. Ces français sont: monsieur Ed. Engelhardt et le baron d'Avril*.

¹² Confuzie, voită sau nu, făcută de Frigyessi între C.A. Rosetti și Theodor Rosetti (1837-1923), viitorul om politic junimist, fratele doamnei Elena Cuza.

¹³ Duclerc deținea și portofoliul Afacerilor Externe.

* Monsienieur le ministre Engelhardt a publié en 1879 un remarquable ouvrage *Du régime conventionnel des fleuves internationaux*, qui contient la plus juste et la plus française solution de la question du Danube. (Nota lui C.A. Rosetti).

J'ai une assez longue expérience des affaires pour ne point demander maintenant à Votre Excellence de se prononcer directement contre le projet français, dit Barrere ; mais je suis certain qu'elle trouvera avec ces messieurs, et avec messieurs Billot et Barrère, un projet propre à satisfaire sous tous les rapports le gouvernement français et qui sauverait la Roumanie des dangers qui la menacent. Certain que ma prière sera examinée par votre Excellence, je la prie d'agréer l'expression de mes sentiments de gratitude envers Elle et envers la France.

Votre tout dévoué
C.A.Rbsetti

Paris le 16 janvier 1883
Boulevard Malesherbes 11 bis

Monsieur Duclere, Président du Conseil des Ministres

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

CEL DE-AL XVII-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE DE LA MADRID

La sfîrșitul verii anului 1990, s-au desfășurat la Madrid lucrările celui de-al XVII-lea Congres Internațional de Științe Istorice, continuîndu-se tradiția reünirii la cîte o jumătate de deceniu a istoricilor lumii. De data aceasta, marca întîlnire a avut loc sub semnul unor noi timpuri, a mutațiilor decisive desfășurate în anii din urma într-o parte importantă a continentului european. În capitala Spaniei s-au strîns la un loc 2143 de congresiști veniți de pe toate meridianele. În afara a 655 de istorici spanioli, un număr important de specialiști a provenit, în ordinea cifrică din următoarele țări: Statele Unite (154) Japonia (146), Italia (132), Germania (reprezentanții celor două state germane în curs de unificare însumînd 125 de persoane), Franța (87), Marea Britanie (74), Suedia (58), Ungaria (46), România (42), Olanda (38), Norvegia (35), Elveția (34), Canada (30), Belgia (28), Finlanda (25), Israelul (23), Danemarca (20), Austria (19), Portugalia (19), Polonia (18), Cehoslovacia (16), China (15), Argentina (13), Venezuela (13), Australia (12), Mexic (12), Bulgaria (11), Brazilia (10), Iugoslavia (9), India (8) etc. 58 de state au luat parte prin istoricii lor la marea reünire și ele au aparținut tuturor continentelor. Prezența specialiștilor români a fost destul de numeroasă, mai ales dacă o comparăm cu a celorlalte state din zona europeană cîrca România îi aparține. Cifra relativ mai ridicată a istoricilor români se explică și prin participarea în rîndurile lor a zece studenți de la Universitățile din București, Cluj-Napoca și Iași, semn al noilor timpuri pe care le trăim!

Lucrările importante reüniri din capitala Spaniei s-au desfășurat în cadrul a cinci secțiuni: *Marile Teme, Metodologie, Secția cronologică, Organismele afiliate și interne ale Comitetului Internațional de Științe Istorice și Mesele rotunde*. De asemenea, a avut loc — tradițional — ședința solemnă de inaugurare cu participarea plenară a congresiștilor și în ultima zi ședința plenară de încheiere a lucrărilor.

În cadrul ședinței *Marilor teme* au fost dezbătute, în prezența a sute de congresiști: trei teme: *Descoperirea Americii de către europeni și consecințele ei; Megalopolis în istorie aspecte economice, social-culturale și politice și Revoluții și reforme: influența lor asupra istoriei societății*. Istoricii români au fost prezenți în această secțiune cu două corapoarte, unul intitulat: *Țările din Europa de Sud-Est sub impactul revoluției și a reformelor în cursul secolului al XIX-lea* (Dan Berindei) și altul; *Impactul european al evenimentelor din România în vara 1944* (Cristian Popișteanu).

Secția de *Metodologie* a supus discuției, de asemenea, trei teme: *Concepțiile europene și asiatice asupra timpului în istoriografie, Antropologie, istorie socială, istorie culturală și Biografia istorică*. Dacă doi coraportori români — respectiv Alexandru Duțu și Camil Mureșan — n-au putut fi prezenți la lucrările celui de-al XVII-lea Congres Internațional de Științe Istorice, situație în care s-a găsit și al treilea coraportor la cea de-a treia mare temă, acad. Ștefan Pascu — în schimb Alexandru Zub a susținut coraportul *Percepția timpului în Europa de Sud — Est în cadrul primei teme a secției de Metodologie*.

Cea de-a treia secție a reünirii, cea *cronologică*, a abordat o arie problematică vastă și totodată, în multe privințe, de acută actualitate, mai ales în privința temelor de istorie contemporană, unde s-au dezbătut probleme cu care se găsește confruntată umanitatea la acest sfîrșit de mileniu. *Formație și școli tehnice în societatea modernă, Nașterea și difuzarea științei: mișcări și schimburi intelectuale, Evoluția profesională a femeii și statutul ei social începînd de la revoluția industrială, Organizarea muncii, Noi cercetări asupra tratatelor din ajunul și din timpul celui de-al doilea război mondial* sînt tot atîtea teme, care nu au numai un caracter istoric ci și unul de stringentă actualitate. N-au fost, de altfel, singurele, deoarece și teme ca *Maladie și societate, Politica socială în secolele XIX și XX, Conștiința națională, unitate și mișcări populare în Asia și Africa, Centre și periferii: metropole și colonii ori Progresul în pace, regresul în război: un model de interpretare a secolului al XX-lea* au rîspuns aceluiași interes general, depășind, evident, hotarele specializărilor istoriografice. S-au mai adăugat, în cadrul aceleiași secții, unele teme de marcantă importanță și semnificație

din domeniul științelor istorice. Pot fi astfel amintite temele consacrate următoarelor subiecte: *Miturile și simbolurile ca izvoare ale istoriei lumii mediteraniene*, *Mișcarea rurală și mișcarea comunală*, *Declinul Imperiului otoman*, *Modernizarea lumii arab*, *Relațiile între evrei, creștini și musulmani*, *State și imperii în Africa înainte de 1800*; de asemenea, o dezbateră de o altă natură interesantă a avut loc în jurul temei *Strategii pentru menținerea puterii*. Gama atât de variată a temelor și răspunzând totodată unui interes general a atras, firesc, numeroși participanți la dezbaterile acestei secții, care, la rândul ei, a lucrat în cadrul subsecțiilor ei cronologice.

În torciii română, prezenți la Madrid, s-au implicat acestor lucrări ale secției cronologice prin șase comunicări și prin unele intervenții, în care au fost evidențiate aspecte românești ale temelor luate în discuție ori au fost analizate unele trăsături ale istoriei universale. În secția cronologică au fost susținute următoarele comunicări românești (în ordinea cronologică): *Miturile și simbolurile ca izvoare ale istoriei lumii mediteraniene* (Zoe Petre), *Lumea rurală și mișcarea comunală: Bizanțul* (Stelian Brezeanu), *Aspecte ale strategiei menținerii puterii în Europa de centru și de sud-est la sfârșitul secolului XVI* (Ștefan Ștefănescu), *Modelul istoriei Imperiului otoman al lui Dimitrie Cantemir* (Virgil Cândea), *Centrie și periferii în Europa de Sud-Est în perioada modernă* (Andrei Pippidi) și *Impactul epidemiilor de holeră asupra societății românești în secolul XIX* (Paul Cernovodeanu și Gh. Bratescu). Tot în cadrul acestei secții, la una dintre teme, Andrei Pippidi a fost desemnat vicepreședinte de dintr-o dată, iar Paul Cernovodeanu a intervenit în dezbateri în legătură cu comunicările lui David Arnold și a Mariei Bogucka, la tema *Maladie și societate*, în timp ce Euclia Denize a luat cuvântul la comunicarea specialistei germane Beatrix Nack privind ideea de hispanitate, un lămurit în cadrul temei *Centrie și periferii: metropole și colonii*.

Cu prilejul celui de-al XVII-lea Congres Internațional de Științe Istorică și-au desfășurat lucrările și un număr de 31 organisme internaționale (unele afiliate, unele interne ale Comitetului Internațional de Științe Istorică), care oferă totdeauna un cadru de dezbateră deosebit de favorabil, numărul participanților fiind relativ mai restrâns, ceea ce asigură un nivel științific mai înalt al discuției. Comisia internațională de istorie maritimă a susținut discuții pe tema *Alimente pentru lume. Trafic maritim și transportul alimentelor*. Asociația internațională de studii bizantine s-a oprit asupra a două teme: *Maladie și societate în lumea bizantină* și *Non-conformismul după Justinian*. Asociația internațională de istoria dreptului și a instituțiilor și-a unit eforturile cu un alt organism — Comisia internațională de istorie a Universităților — dezbătând tema *Puterea politică și lumea universitară*, pentru ca un alt organism — Comisia internațională de studii slave — să își consacre lucrările temei *Contactele dintre Țările de Jos și lumea slavă începând din secolul XVI și până în zilele noastre*. Comisia internațională de mișcări și structuri sociale s-a ocupat de *Tineretul și mișcările sale în secolul al XIX-lea și al XX-lea*, în vreme ce Comisia Internațională pentru istoria adunărilor de stări și-a fixat un evantai tematic mai larg: *Instituționalizarea parlamentară a cuceriilor insurecționale ori revoluționare, Revoluțiile și dreptul constituțional și Adunările de stări și parlamentare față de grupurile de presiune*. O dezbateră interesantă a avut loc și în cadrul Comisiei internaționale de istorie a istoriografiei privind tema *Istoriografiile occidentale și neoccidentale: tradiții, contacte, interpretări noi. Continuitate și discontinuitate în istoria Americii latine* a constituit tema discutată de Asociația internațională de studii latino-americane. *Biserica și naționalitatea* — temă al cărei moderator a fost Emilian Popescu — și *Biserica în oraș* au fost subiectele dezbătute de Comisia internațională de istorie eclesiastică comparată. În timp ce Comisia internațională de istorie militară comparată a discutat tema *Influența gândirii militare asupra războiului în ultimele cinci secole*. *Evreimea sefardă și dispersiunea ei. Influența ei asupra istoriei Spaniei și a evreilor* a reprezentat subiectul de dezbateră al Asociației internaționale a societăților pentru studiul istoriei evreiești, în vreme ce Uniunea istoricilor arabi s-a ocupat de *Contribuția arabă și musulmană la civilizațiunea mondială*. *Mersul spre război* a constituit tema Comitetului pentru istoria celui de-al doilea război mondial, iar tema *Opiniile publice europene și decolonizarea după al doilea război mondial* a preocupat Asociația internațională de istorie contemporană a Europei.

Variatatea tematică a discuțiilor marelui reuniuni a istoricilor lumii de la Madrid s-a reflectat și în lucrările altor organisme internaționale. Comisia internațională de istorie a orașelor s-a ocupat de *Reglementarea formării noilor orașe și a noilor cartiere în secolele XIV — XVIII și de Rolul statului și al opiniei publice față de comportamentele sexuale și demografice*, iar Comisia internațională de istorie a Revoluției franceze a făcut *Bilanțul activităților provocate de bicenteniul Revoluției*. O audiență de public remarcată s-a înregistrat la lucrările Comisiei internaționale de istorie a relațiilor internaționale — constituită, de altfel, la București, în 1980, cu prilejul celui de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorică — care a dezbătut două teme: *Situația arhivelor și publicarea documentelor diplomatice și Organismele internaționale, arhivele lor și posibilitățile de lucru ale istoricilor în acest domeniu*. În-

teresante dezbateri s-au desfășurat și în cadrul Comisiei internaționale pentru aplicarea metodelor cantitative în istorie — de asemenea, constituită în 1980 la București — care a supus discuției trei teme de interes major : *Comportamente legislative și elitele, Bazele datelor istorice și Criminalitate, represiune și schimbare socială*. Federația internațională de cercetare a istoriei femeilor a dezbătut tema *Schimbări în ciclurile vieții femeilor într-o perspectivă socio-economică și politică*. În sfârșit, mai pot fi menționate lucrările Comisiei internaționale de bibliografie, Societății pentru istoria Crucadelor și a Orientului latin, Comitetului internațional de metrologie și ale Asociației internaționale pentru mediile audio-vizuale în cercetările istorice și în educație. În ansamblu, toate aceste organisme au demonstrat, prin lucrările lor, largul evantai tematic cu care este astăzi confruntată istoriografia mondială și comunitatea ecumenică a istoricilor.

Specialiștii români, prezenți la reuniune, au luat parte cu rapoarte, comunicări și intervenții la lucrările a 13 organisme internaționale. Generalul-locotenent Costache Codrescu a susținut raportul *Impactul gîndirii militare asupra conflictelor în ultimele cinci secole. Cazul românesc*, iar Dimitrie Preda comunicarea *Gîndirea militară românească în ajunul și în timpul primului război mondial*, în cadrul Comisiei internaționale de istorie militară comparată, iar Vasile Gionea, care a făcut parte și din prezidiul lucrărilor Asociației internaționale de istoria dreptului și a instituțiilor, a susținut două intervenții în cadrul dezbaterilor acestui organism. *Istorici români și Spania în secolul XIX* a fost comunicarea prezentată de Dan Berindei în Comisia internațională de studii slave, iar în Comisia internațională de studii latino-americane Constantin Bușe și Eugen Denize au făcut intervenții. Reprezentanții români, au fost prezenți și în dezbaterile Comisiei internaționale de istorie eclesiastică comparată, Emilian Popescu cu raportul *Biserica și naționalitatea în Imperiul creștin de Răsărit (bizantin)*, mitropolitul Nestor Vornicescu cu comunicarea *Biserica și naționalitatea în concepția teologilor din secolul XX*, iar preotul Anton Despinescu cu comunicarea *Biserica și naționalitatea la Est de Carpați, 1859—1918*, fiecare mai susținînd și cîte două sau trei intervenții. Dan Berindei și-a expus concluziile coraportului său la tema *Tineretul și mișcările sale în secolele XIX—XX*, a Comisiei internaționale de mișcări și structuri sociale, coraport intitulat *Tineretul și procesul de formare a României moderne*.

În cadrul Asociației de studii sud-est europene, în timpul „zilelor balcanice” — organizate de Virgil Căndea, secretarul general al Asociației internaționale sud-est europene — Zoe Petre a prezentat raportul *Mituri și istorii grecești despre traci*, iar Răzvan Theodorescu raportul *Mentalul folcloric ortodox din Europa răsăriteană : Voltaire, Napoleon și alții „eretici”* ; Paul Cernovodeanu a făcut o intervenție la cel de-al doilea raport, iar Maria Dogaru o scurtă intervenție în cadrul lucrărilor celuiiași organism. Cristian Popișteanu a susținut comunicarea *România și decolonizarea în Asociația internațională de istorie contemporană a Europei*, la dezbateri luînd parte cu o intervenție și Dan Berindei ; de asemenea, Cristian Popișteanu a mai prezentat o comunicare și în cadrul Comitetului internațional pentru istoria celui de-al doilea război mondial. Specialiștii români au fost, de asemenea, prezenți în Comisia internațională de diplomatie — Maria Dogaru înfățișînd membrilor acestui organism comunicarea *Falsul în documentele moldo-valahe* —, în Comisia internațională de demografie istorică — Ștefan Ștefănescu făcînd o intervenție în problema migrațiilor la mari depărtaări —, în Comisia internațională de istorie a Revoluției franceze — Alexandru Zub referindu-se la preocupările românești privind bicentenarul Revoluției, iar Maria Dogaru ocupîndu-se într-o intervenție de reflectarea ideilor Revoluției din 1789 în simboluri heraldice românești —, în Comisia internațională de istorie a relațiilor internaționale — unde au făcut intervenții Dan Berindei, Constantin Bușe și Vasile Vesa — și în Comisia internațională de bibliografie, în care Ștefan Ștefănescu a făcut unele observații privind bibliografia internațională îngrijită de Comitetul internațional de științe istorice.

Prezența activă a istoricilor români în cadrul organismelor de profil internaționale a fost concretizată și prin desemnarea unora dintre ei în birourile de conducere ale acestora ; astfel Vasile Gionea a devenit vicepreședinte al Asociației internaționale de istoria dreptului și a instituțiilor, Emilian Popescu a fost reales membru al biroului Comisiei internaționale de istorie eclesiastică comparată, iar Dan Berindei vicepreședinte al Comisiei internaționale de studii slave, fiind, de asemenea, descinnat și membru al biroului Asociației internaționale de istorie contemporană a Europei.

Ultima secție a celui de-al XVII-lea Congres Internațional de Științe Istorice a fost cea a *Meselor rotunde*. Au avut loc 13 astfel de mese privind, din nou, o diversitate de teme : *Sursele manuscrise ale epocii lui Marco Polo, Epoca Luminilor — comparații între Europa și Asia, Protecția civililor și a prizonierilor în timpul primului război mondial, Un dialog între filozofi ai istoriei și istorici, Istoric, politicieni și ideologi, Istoricii și salvarea moștenirii culturale a umanității, Romanitatea orientală și romanitatea occidentală, Comenius în știința și cultura mondială, Noi cercetări asupra serviciilor de investigații în secolul XX*,

O comparație între Budapesta și New York, Aspecte tehnice ale industrializării în țările mediteraniene în secolul XIX și în secolul XX, Informatica și istoria și Istoria Țigănilor și izvoarele ei. După cum se poate remarca, mesele rotunde au reflectat o mare varietate tematică. Neîndoielnic, audiența publicului specialist nu a fost egală, oricum, fiecare a atras un număr de participanți.

României i-a revenit să organizeze una din cele 13 mese rotunde și anume cea privind *Romanitatea orientală și romanitatea occidentală*. În lipsa academicianului Ștefan Păscu — inodulatorul desemnat de Comitetul internațional de științe istorice — masa rotundă a fost condusă de Dimitrie Protase și de Stelian Brezeanu, cărora li s-a alăturat specialistul spaniol Moreno. Dimitrie Protase a prezentat raportul *Romanizarea și romanitatea în Dacia*, iar Stelian Brezeanu coraportul *De la „celășenie” la „barbarie”. O evoluție comparată a două romanități la sfârșitul Antichității și la începutul Evului mediu*. La dezbateri au participat trei specialiști spanioli, Ligia Birzu, Iosif Constantin Drăgan, Răzvan Theodorescu, bulgarul Fol și Alexandru Niculescu. Deși participarea specialiștilor străini a fost mai restrinsă, decât inițial se aștepta, masa rotundă a reprezentat totuși o reușită. Tot în cadrul a două alte mese rotunde — cea privind *Sursele manuscrise ale epocii lui Marco Polo* și cea privind *Istoriile și salvgardarea moștenirii culturale a umanității* — Sergiu Iosipescu s-a referit în cele o intervenție la sursele invaziei tătarăști în țările române și ale prezenței italiene în aceste țări în secolele XIII—XIV, coroborate izvoarelor arheologice și la stadiul actual al acțiunii de conservare a monumentelor istorice în România.

În zilele de 26 și 30 august au avut loc ședințele adunării generale a Comitetului internațional de științe istorice, la care au luat parte Ștefan Ștefănescu, vicepreședinte și Dan Berindei, secretarul Comitetului național al istoricilor din România și de asemenea Virgil Căndea din partea Asociației internaționale de studii sud-est europene. Dan Berindei, împreună cu istoricul grec Karayanopoulos au fost desemnați cenzori, însărcinați cu verificarea financiară a trezoreratului Comitetului internațional de științe istorice, ei prezentându-și raportul adunării generale din 30 august. A fost ales noul birou al Comitetului internațional de științe istorice în compoziția următoare: T. C. Barker, președinte (Anglia), I. Berend, prim-vicepreședinte (Ungaria), E. Benito Ruano, vicepreședinte (Spania), E. Davis (Statele Unite), Joachim Herrmann (Germania), M. Miake (Japonia), A. O. Ciubarian (U.R.S.S.), Karayanopoulos (Grecia) și Nurul Hasan (India) membri, iar ca trezorerier Alain Dubois (Elveția). A fost fixat ca loc de desfășurare al viitorului Congres — din 1995 — *Montreal* (Canada) și al adunării generale din 1992: *Praga* (Cehoslovacia).

Comitetul național al istoricilor români a realizat un volum tematic, oferit tradițional la fiecare reuniune mondială a istoricilor încă din 1955. În consecință, în ședința solemnă de inaugurare a lucrărilor a fost înmănat președintelui Comitetului național al istoricilor spanioli, Eloy Benito Ruano, volumul VIII din seria *Nouvelles Etudes d'Histoire*. Volume omagiale au mai prezentat alte cinci delegații (Belgia, Bulgaria, Polonia, R.D.G. și U.R.S.S.). Volumul realizat de istoricii români a fost distribuit la circa 120 de specialiști străini dintre cei mai marcanti.

La lucrările celui de-al XVII-lea Congres Internațional de Științe Istorică au luat parte cum s-a amintit, din partea României și un grup de studenți. Este vorba de următorii: Ligia Băescu (Cluj), Daniel Botczatu (Iasi), Mihaela Cosma (Cluj), Armand Goșu (București), Stelian Obiziuc (Cluj), Mihai Rădulescu (București), Dănuț Solcan (București), Mihai Răzvan Ungureanu (Iasi), Adrian Ursuțiu (Cluj) și Dana Zaharia (București). Ei au asistat la lucrări, au vizitat obiective istorice madrilene și au efectuat excursii la Toledo, Segovia și Aranjuez. Este de remarcă că la reuniune, în afara studenților spanioli, au fost mai ales prezenți studenți din România și Ungaria.

Cu prilejul Congresului au fost întreprinse unele contacte în vederea dezvoltării schimburilor interuniversitare cu Bilbao, Milano, Torino (Pompiliu Teodor), ca și schimbul de publicații între Arhivele române și spaniole (Maria Dogaru). Au fost primite invitații (Dan Berindei: proiectul unei istorii a bazinului Dunării, inițiat de Universitatea Graz, o conferință în cadrul Universității libere din Bruxelles și alta la Institutul de Științe Sociale din Paris). Ca întotdeauna, o astfel de mare reuniune a oferit ocazia unor largi schimburi de opinii, a contactelor umane și profesionale. Interesul pe care l-a oferit Congresul de la Madrid s-a concretizat și într-o și mai accentuată „mondializare” a reuniunii, marcată atât prin prezența a reprezentanților a aproape 60 de țări, ca și prin noul climat instaurat în lume și mai ales în Europa, în condițiile transformărilor și mutațiilor desfășurate în ultimii ani. În orice caz, lipsit de confruntări violente, caracterizat prin conlucrare și dialog pașnic, cel de-al XVII-lea Congres Internațional de Științe Istorică a evidențiat trecerea la o nouă fază în „comunitatea ecumenică” a istoricilor.

Congresul de la Madrid a înfățișat o largă arce tematică, dezbătându-se 26 de teme în primele trei secții, în afara activității — și ea deosebit de variată — a celor 31 de orga-

nisme internaționale și a celor 13 mese rotunde. Participanții au fost confrunțați cu problematica actuală a științei istorice pe plan mondial, asistând ori participând direct la o succesiune de dezbateri și de diferite interpretări. El a oferit specialiștilor ocazia de a se integra ansamblului preocupărilor științei istorice, variatelor atitudini și poziții metodologice. Este de remarcă, de asemenea, prezența istoricilor români ca o componentă firească și activă în cadrul importantei reuniuni de la Madrid. În noi împrejurări istorice, la o colitură a destinelor ei, istoriografia română s-a aflat acolo unde i-a fost totdeauna locul: *în Europa* și *în lume*. Pregătită din timp și temeinic, printr-o generală conlucrare, prezența istoricilor români la Montreal va reprezenta, neîndoiește, peste cinci ani, o rezultantă a străduințelor și conlucrării naționale pe noile drumuri ale României.

Dan Berindei
Secretarul Comitetului național
al istoricilor din România

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

PRIMUL AN DE ACTIVITATE A LABORATORULUI DE ISTORIE A MENTALITĂȚILOR

La 24 iunie 1990 s-a împlinit un an de la înființarea în Institutul de Istorie „N. Iorga” a laboratorului de istorie a mentalităților. La deschiderea ședinței aniversare, care a avut loc pe 19 iulie, secretara laboratorului a trecut în revistă activitatea desfășurată în acest prim an de existență. S-a remarcat că cele două obiective propuse de la început: 1) ținerea ședințelor trimestriale și 2) informarea cu regularitate a publicului larg, prin intermediul principalei reviste de istorie din țară, asupra activității desfășurate au fost îndeplinite.

Apoi, reluându-se dezbaterile asupra temei generale: „Reprezentări eschatologice în mental, artă și literatură” dr. Florentina Căzan a prezentat comunicarea *Spaime milnariste și cruciadele în evul mediu*.

Autoarea a arătat că în desfășurarea cruciadelor, psihologia colectivă a jucat un rol important caci ea a imprimat expedițiilor purtate în numele crucii caracterul popular — internațional, a impus evenimentelor nu o dată, un anumit curs, de aceea se impune o analiză a fenomenului cruciat prin prisma mentalului colectiv, cum ar fi, de pildă, spaimele milenariste, concepția despre viață și moarte așa cum oamenii și-o figurau într-o societate esențialmente religioasă. O astfel de cercetare obligă pe istoric la abordarea vastei regiuni nedeterminate a instinctelor și credințelor care pun în mișcare nu un individ ci mulțimile.

Spaimele milenariste au împins colectivitățile rurale în perioada cruciadelor clasice spre Ierusalim unde indivizii sperau să se transforme pentru a se realiza, să ia viața de la capăt, sub noi auspicii, într-o societate fără ierarhii și fără lipsuri. Era o pornire a țărâniilor spre emancipare, împinsă inconștient spre acest pas de spaimele milenariste, asociate cu mitul creației, ce conținea în sine capacitatea societății de a respinge vechiul și de a se renaște prin purificare.

Marșul spre Ierusalim, în viziunea populară a însemnat o evadare dintr-o societate aflată în criză (pe cale credeau ei, de a dispărea), dar și dorință de înnoire, înfăptuiri pe care oamenii, nu le vedeau posibile fără un scenariu mitic, care a constatat în acel „imitatio Christi” (refacerea drumului calvarului) presupus de înrolarea în cruciadă.

Ierusalimul — „oraș sfânt”, Palestina — „Țara Făgăduinței” s-au oferit cu generozitate maselor populare ca un univers promis, liniștitor, ceea ce a făcut ca omul să se elibereze de frică, să se îndrepte cu încredere spre zorile unei noi epoci — Renașterea secolului al XII-lea.

Până să străbată acest drum, frica de moarte, o moarte teribilă colectivă, nu o dată a împins colectivitățile spre excese, care s-au repercutat și în secolul XV când spaimele milenariste au revenit în cadrul cruciadelor târzii.

Între spaimele milenariste din perioada cruciadelor clasice și cea a cruciadelor târzii există o asemănare — ambele au fost provocate de criza profundă a societății europene, iar scenariul desfășurării lor a fost aproape identic — dar există și o deosebire esențială. Spre deosebire de spaimele milenariste din secolele X — XI, în secolele XV — XVI oamenii nu au mai considerat necesar ca sfârșitul veacurilor să-i găsească la Ierusalim. Apariția relațiilor capitaliste generase altă mentalitate. Spiritul practic învinsese și el era contopit într-o imagine edenică a fericirii totale ce avea să se instituie în chiar Europa, fără a fi nevoie de cataclisme și moarte. Spaimele milenariste din secolele XV — XVI nu au mai putut crea o cruciadă populară internațională. Ele au slăbit ca intensitate pe măsură ce gândirea laică a înregistrat progrese, pe măsură ce religia a devenit mai rațională, iar individualismul modern a destrămat mentalitatea de grup, trăsătură care cândva întreținuse spaimele milenariste și ideea de cruciadă.

În continuare, Andrei Căpușan a prezentat lucrarea lui Robert Muchembled, *Sorcières. Justice et société au XVIe et XVIIe siècles* editată la Paris în 1987. Întrucât ea a făcut obiectul unei recenzii speciale pe care A. Căpușan a publicat-o în „Revista de istorie” nu vom mai insista aici asupra ei.

Iolanda Țighiliu

ANIVERSAREA A 800 DE ANI DE EXISTENȚĂ A ORDINULUI TEUTONIC

Unul din evenimentele științifice de amploare din acest an a avut loc la Nürnberg în zilele de 29 iunie — 3 iulie, consacrate aniversării Ordinului Teutonic.

Evenimentul a fost organizat de Comisia Internațională pentru cercetarea istoriei Ordinului Teutonic în colaborare cu Muzeul Național German din Nürnberg și firește cu Ordinul care din anul 1809 are reședința la Viena.

În cadrul manifestărilor s-au desfășurat trei acțiuni majore. În cadrul unei adunări festive care a avut loc în sala Operei din Nürnberg la 29 iunie s-a deschis expoziția jubiliară, inaugurarea fiind încredințată lui Walter Scheel, fostul președinte al R.F.G. și președintele Consiliului de administrație a Muzeului Național German, care de fapt a găzduit-o între 30 iunie — 30 septembrie.

Este de menționat ca organizatorii au reușit să adune materiale din 203 colecții răspândite în 20 țări din Europa și America. Unii colecționari au dorit să rămână anonimi. Numărul exponatelor întrece mia și figurează într-un catalog de 592 pagini quart, conținând 850 ilustrații alb-negru și 48 în culori, însoțite de explicații științifice amănunțite. Între ele se găsesc o gamă foarte variată de obiecte, ca arme, obiecte de artă plastică, cărți, codice, portrete ale personalităților, scene istorice adecvate, etc. provenite din toată durata de existență a ordinului. Principalele etape ale acestuia au fost evocate în cele nouă comunicări care au fost prezentate în zilele de 30 iunie — 1 iulie 1990: dr. Udo Arnold—Bonn, *Începuturile Ordinului Teutonic* (până la 1309); dr. B.U. Hucker—Bamberg, *Ordinul teutonic și comerțul Hansei timpurii*.

— dr. h. Z.A. Nowak—Torun (Polonia): *Structurile dezvoltării statului Ordinului prusac în sec. al XIV-lea*;

— dr. Marian Biskup—Torun — *Teritoriile și Ordinul, Probleme ale stăpânirii Ordinului în Prusia în sec. al XV-lea*;

— dr. Norbert Angemann-Hamburg: *Teritoriile și Ordinul. Teutonic. Probleme ale unității țării și ale stăpânirii Ordinului până la 1562*;

— dr. Hartmut Bouchmann (Göttingen): *Structurile dezvoltării medievale ale Ordinului în Imperiul (German)*;

— dr. Bernhard Demel-Viena: *Ordinul Teutonic ca factor al Imperiului (German) 1494—1805*;

— dr. Heinz Noflatscher-Bolzano (Italia): *Casa imperială a Habsburgilor și Ordinul Teutonic*;

— dr. Udo Arnold—Bonn: *Cavaleri, preoți, surori, familiari. Ordinul teutonic de la Napoleon până astăzi*.

Comunicările au adăncit o serie de probleme legate de activitatea ordinului în Palestina, desfășurările din statul cavaleresc de pe Baltică (până în sec. XVI-lea), dar totodată au furnizat o seamă de date inedite privind realizările economice și culturale ale cavalerilor. La fel au fost interesante datele puțin cunoscute ale activității cavaleresti de după 1525, laicizarea statului de pe Baltică. După cum s-a arătat cavalerii catolici din Germania nu au acceptat trecerea la luteranism al marelui magistrat Albrecht, iar în Țările de Jos s-a format o aripă cavinistă, care există și azi în Olanda. Prezența lor în expoziție a fost evidentă.

Al treilea element al manifestărilor a constituit-o excursia de două zile la o seamă de monumente istorice legate de istoria ordinului la Ellingen, Wolfram-Eschenbach, Dinkelsbühl, Kaffenburg, etc.

Aici e cazul să notăm că aniversarea cuprinde și alte manifestări științifice, ca de exemplu cea din 14—16 septembrie 1990, care a avut ca temă *Ordinul teutonic în Prusia* cu 7 comunicări. Au fost organizate în mai multe centre expoziții iar poșta R.F.G. a emis mărci comemorative.

În ceea ce privește legăturile ordinului cu istoria României, referirile în expoziție și sesiune au fost reduse. Ele oglindesc nivelul scăzut al cercetărilor referitoare la problemă, cele mai multe privind scurtul lor sejur în Țara Birsei (1211—1225). Aflăm acum mai multe date, în special aportul unor cavaleri la lupta antiotomană, ca de exemplu planul lui Lazăr Schwendi de a crea o bază de luptă în zona Sătmăruului (1566). La fel au fost menționați participanți la luptele din Transilvania etc. În general fondurile din Arhiva Așezământului Cultural Prusac din Berlin (Vest) și ale Arhivelor Centrale ale Ordinului din Viena conțin multe date inedite despre relațiile dintre Țara Românească și Moldova în sec. al. XIV-XVI-lea, etc. Desigur este necesar ca problematica să fie tratată mai nuanțat, contribuind la clarificarea unor aspecte ale istoriei românești.

Eugen Glück

DONAȚIE DE CĂRȚI DIN VENEZUELA

În ziua de 19 iunie 1990 la Ambasada Venezuelei din București, prin bunăvoința domnului ambasador Miloș Alcalay și a domnului consilier Alcides Rodriguez, a fost făcută o donație de carte venezueleană Institutului de istorie „Nicolae Iorga”. Donația cuprinde peste o sută de volume și vine să completeze în mod fericit fondul de carte al Institutului într-un domeniu de mare importanță, acela al istoriei Americii Latine.

Cea mai mare parte a acestui fond de carte este alcătuit, cum era și firesc, din lucrări de istorie, dar pot fi întâlnite și cărți de literatură, filosofie, politologie, artă și chiar medicină. Cărțile de istorie predomină însă și printre ele cele mai numeroase sînt dedicate marii personalități a istoriei venezuelene, latinoamericane și universale, care a fost Simón Bolívar. Astfel, deosebit de importantă este colecția intitulată *Documentos para la historia de la vida pública del Libertador* apărută în Editura președenției republicii, sub îngrijirea lui José Felix Blanco și Ramón Azpurua, cuprinzînd 15 volume, precum și cele 6 volume de corespondență a lui Bolívar cu diferite personalități ale vremii, cum ar fi: Luis Brión, José D. Espinar, Gregorio Funes, José Fernández Madrid, José Antonio Páez, Antonio José de Sucre, Rafael Urdanete. Urmează apoi numeroase monografii care cuprind aproape toate aspectele vieții publice și private a marelui luptător pentru libertate. Amintim aici doar cîteva care pot oferi cititorului o imagine despre varietatea problematicei abordate: Augusto Mijares, *El Libertador*, Indalecio Liévano Aguirre, *Bolívar*, Hermann Petzold Pernia, *Bolívar y la Ordenación de los Poderes Públicos en los Estados Emancipados*, Enrique de Gandia, *Simón Bolívar. Su pensamiento político*, Víctor Andrés Belaunde, *Bolívar y el pensamiento político de la revolución hispanoamericana*, C. Parra-Pérez, *Bolívar, contribución al estudio de sus ideas políticas* etc.

Un număr important de lucrări este dedicat și precursorului independenței venezuelene, Francisco de Miranda. Se remarcă colecția de documente intitulată *Colombeia*, în total 9 volume, împărțită în trei secțiuni, una dedicată lui Miranda, ca supus al Spaniei, a doua călătorului de la sfîrșitul epocii luminilor, iar a treia participantului la revoluția franceză. Apoi o culegere din scrierile lui Miranda, cu titlul *América espera*, și două lucrări despre Miranda, una dedicată arhivei sale, *Los papeles de Francisco de Miranda*, de Gloria Henríquez Uzcategni, iar cealaltă vieții sale, *Miranda y sus circunstancias*, de Josefina Rodríguez de Alonso.

Cîteva cărți sînt consacrate și altor personalități ale istoriei venezuelene, cum ar fi Antonio José de Sucre, Luis Brión și Pedro Gual, dar și unor aspecte mai generale ale istoriei Venezuelei. Printre acestea din urmă pot fi amintite lucrările: *Pensamiento político de la emancipación venezolana*, culegere de texte publicate de Pedro Grases, culegerea de studii *Estudios de historia venezolana* de Demetrio Ramos Pérez, *Historia de Caracas*, de Tomás Polanco Alcántara, *La Revolución Francesa y la Independencia de Venezuela*, de Juan Uslar Pietri, *Bovus, Aspectos socioeconomicos de la guerra de independencia*, de Germán Carrera Damas.

Deosebit de interesante sînt și lucrările de politologie și filosofie a istoriei. Printre acestea se numără cea a actualului președinte al Venezuelei, Carlos Andrés Pérez, intitulată *Hacia nuevos horizontes. Venezuela y América Latina en un mundo en transformación*, cea a lui Guillermo Briceño Porras, *Iniciación al vocabulario de seguridad y defensa*, cea a lui Carlos Raul Hernández, *Metamorfosis de la utopía (Problemas del cambio democrático)*, cea a lui Mario Briceño Iragorry, *La historia como elemento creador de la cultura* și alte cîteva la fel de importante.

Un loc important în această donație îl ocupă și lucrările de critică literară care vin să întregescă documentația referitoare la civilizația venezueleană în general. Printre acestea putem aminti pe cele ale lui Yolanda Salas de Lecuna, *El cuento folklórico en Venezuela. Antología, clasificación y estudio*, Clara Rey de Guido, *Contribución al estudio del ensayo en Hispanoamérica*, Roberto Lovera De Sola, *Bibliografía de la crítica literaria venezolana 1847 - 1977* și Nelson Osorio, *La formación de la Vanguardia literaria en Venezuela (Antecedentes y documentos)*. Nu putem încheia această scurtă trecere în revistă a conținutului donației fără a aminti lucrarea în trei volume a lui Leszek Zawisza, *Arquitectura y obras publicas en Venezuela. Siglo XIX*.

În ansamblu, donația Ambasadei Venezuelei are o mare importanță științifică pentru Institutul „Nicolae Iorga”, este o expresie a deschiderii spre exterior a istoriografiei noastre după evenimentele din decembrie 1989 și reprezintă un pas foarte important pe calea strîngerii relațiilor tradiționale de prietenie și colaborare dintre istoricii români și cei venezueleni.

Eugen Denize

VICTOR FRUNZĂ, *Istoria stalinismului în România*, Edit. Humanitas, București, 1990, 589 p.

Până la apariția cărții lui Victor Frunză la Aarhus (Danemarca) în 1984, singura sinteză de istorie a Partidului Comunist Român (P.C.R.) era cea a lui Robert R. King, *History of the Roumanian Communist Party*, apărută sub auspiciile lui Hoover Institution, în colecția *Histories of Ruling Communist Parties* în 1980. O hotărâre a conducerii P.C.R. de a tipări o istorie a partidului a rămas neîndeplinită până la dispariția acestuia deși fusese creat un institut de cercetări orientate în acest scop. A fost editată, în schimb, o amplă colecție de documente *Istoria Partidului Comunist Român. Sinteza* (6 vol.), pe a căror copertă de la volumul 3, cel care începea cu anul 1921, se afla mențiunea *Strict secret*. Cunoscută și utilizată de specialiști, colecția — care se oprea în decembrie 1947 — a rămas necunoscută marelui public din România, ca și sinteza citată a lui Robert R. King. Publicarea cărții lui Victor Frunză este chemată, așadar, să umple un gol, și rapida epuizare a cărții este mărturia acuității cu care această lacună a fost resimțită de publicul cititor din țara noastră.

Nu este în intenția noastră să rezumăm cartea prezentată aici. Obiectivul autorului a fost, după propria-i mărturie, să scrie o istorie a P.C.R. eliberată de mistificările al căror obiect ea fusese, ca urmare a diverselor directive venite de la conducerea de partid însăși: „Am scris această carte din setea de adevăr; am văzut prea mulți oameni din toate generațiile, căutându-l, fără să se poată descurca în hățișul de mistificări” (p.11).

Istoria P.C.R. relatată de Victor Frunză urmărește acțiunile, în cadrul acestei formațiuni politice, a trei grupări: comuniștii *socialiști* (militanții provenind din rândurile socialiștilor); comuniștii din *exterior* (comuniștii aflați în emigrație în U.R.S.S., activând în Comintern); comuniștii din *interior* (comuniști ce și-au desfășurat activitatea numai pe teritoriul României). În paginile cărții este reconstituit procesul care a transformat o grupare minusculă într-un partid de guvernământ, care a cîrmuit țara timp de 45 de ani.

Autorul nu a avut acces la arhivele partidului, ci a trebuit să se mulțumească, de regulă, cu presa de partid, scurte evocări

memorialistice, lucrări de istorie, tipărite în țară. Revelațiile sînt astfel excluse; pentru perioada de după 23 august 1944, el a utilizat noi informații aflate în perioada cînt a lucrat la Radiodifuziune și, apoi, la Academia „Ștefan Gheorghiu”. Chiar dacă aceste informații nu priveau evenimente capitale, ele nu sînt lipsite de interes: participarea Anei Toma și Ilenei Răceanu la înălțurarea și sechestrarea, în 1944, a lui Ștefan Foriș (p.402) pregătirea unei lovituri de stat militare în 1956 (p.427), episoadele narate de Gh. Apostol, într-o expunere la Radiodifuziune în 1964 (p.451) etc. Desigur, grila critică trebuie să funcționeze și în aceste cazuri, mai ales în cazul ultimului exemplu.

Autorul relevă corect interesul prioritar arătat de Comintern, adică de Rusia Sovietică, partidului comunist încă de la întemeiere: „Prin programul său radical de transformări sociale, Partidul Socialist din România era de fapt un partid comunist. El nu putea să satisfacă însă Moscova, din pricină că nu era afiliat obiectivelor sale. De aceea, existența unui partid comunist în România afiliat fără condiții, i se acorda mare importanță, tocmai din pricină că România era una din primele țări vizate de obsesia expansionistă redescoperită de Rusia” (p.36). Opinia autorului se întîlnește aici cu cea a eminentului sovietolog american Robert Tucker, care, prezentînd cîteva din ideile de bază ale biografiei lui Stalin, în curs de elaborare, arăta: „Ca șovinist velicorus, Stalin a avut o concepție a revoluției internaționale continue, care avea să fie asociată extinderii Uniunii Sovietice. El era de părere că revoluțiile socialiste vor trebui să aibă loc, mai întîi, în țările vecine (Uniunii Sovietice — n.n.) și nu în națiunile capitaliste mai dezvoltate ca Germania, Franța și Marea Britanie” („World Marxist Review”, 1989, nr.3, p.93).

Sînt bine venite paginile dedicate lui Constantin-Titel Petrescu (p.275 — 286) care restituie dimensiunile remarcabilei personalități a liderului socialist; multe observații cu miez în analiza conduitei monarhului în anii 1944—1947 (p.317—318); revelatoare paralela dintre Alexandru Drăghici și Nicolae Ceaușescu pentru a explica conflictul final

dintre cei doi (p.466-471). Spațiul nu ne îngăduie să enumerăm toate paginile care ne-au oferit satisfacție prin profunzimea observațiilor sau noulă încheierilor; ele dezvăluie însușirile de istoric și politolog ale autorului.

Cum rostul unei recenzii — credem noi — este mai mult de a discuta punctele de dezacord, ne grăbim să trecem la ele. Nu-l vom șicana pe autor pentru crori de fapte: nu numai Bucovina de Nord a fost anexată, în 1775, de Imperiul habsburgic (p.16), ci *toată* Bucovina; în 1878 România nu și-a „adjudecat” Basarabia (p.43), ci a pierdut *sadul* Basarabiei, restituit Moldovei în 1856, după anexarea întregului teritoriu din Prut și Nistru de către Rusia în 1812; la Tebea nu se află mormintul lui Horea (p.115), ci acela al lui Avram Iancu; „capitularea necondiționată” este formula lansată de F.D.Roosevelt la Casablanca (24 ianuarie 1943), și nu de Stalin (p.124); în primăvara-vara anului 1944 (înainte de 23 august), trupele sovietice nu ocupau „integral Basarabia și Bucovina de nord” (p.124); nici Clodius, și cu atât mai puțin Hitler nu au acceptat ideea că România trebuie să încheie armistițiul (p.132); lui Clodius, mareșalul Ion Antonescu i-a evocat la 19 și 22 august, posibilitatea, în anumite condiții, de a-și rezerva „libertatea de acțiune”; Maniu a strins mâna mareșalului Ion Antonescu *nu* „la intrarea în sală” unde se judeca procesul celui din urmă (p.139), ci la stîrșitul depozitului sale. Roosevelt nu mai trăia în 1946 — murise în 1945 — pentru a mai putea protesta împotriva falsificării alegerilor din România de la 19 noiembrie 1946 și a rupe relațiile cu Moscova (p.292); nu „egumenic”, ci „ecumenic” (p.368, 392), etc. etc. E vorba de crori și inadvertențe lesne de îndreptat la o nouă ediție.

Citeva probleme de interpretare: împărțim punctul de vedere al lui Vojtech Mastny (*Russia's Road to the Cold war*, New York 1970, p.62), potrivit căruia redactarea rapidă a „Platformei program” a P.C.R. din 6 septembrie 1941 este o dovadă a „înaltei priorități acordate de Stalin problemelor românești”. Faptul se cuvine relevat într-o istorie a stalinismului în România.

Imre Nagy *nu s-a refugiat* în România pentru a se salva de represalii și deci nu a fost livrat de Gheorghiu-Dej adversarilor liderului ungur (p.428). Refugiat la ambasada Iugoslaviei din Budapesta, la 4 noiembrie 1956, Imre Nagy a părăsit-o la 23 noiembrie 1956 pe baza unui salv-conduct scris al guvernului ungur; la ieșire el a fost arestat de trupele sovietice și *adus* în România (vezi Tibor Méray *The Trial of Imre Nagy in The Hungary Revolution of 1956 in Retrospect*, ed. Béla K.Király și Paul Jónás,

Boulder, 1978, 73-74; Veljko Miciunovich, *Diario dal Cremlino, l'ambasciatore jugoslavo nelle Russia di Krusciov* (1956/1957), Milano, 1979, p.181; cf. și mărturia zguduitoare a fostului prefect de poliție al Budapestei Kopácsi Sándor, arestat și el după intervenția sovietică, *Au nom de la classe ouvrière*, Paris, 1979).

Nu credem că decizia lui Ilrușciov, în 1958, de a retrage trupele sovietice din România, „este un mister” (p.430). Decizia a fost determinată de două considerente: a) *politic* — după intervenția în Ungaria (1956), Hrușciov voia să facă un gest în direcția Occidentului, pentru a relua cursul destinderii și a relua „spiritul Genevei” (1954); b) *economic*, „Menținerea unei divizii peste hotare — adică pe teritoriul altei țări socialiste — costa de două ori mai mult decât menținerea ei pe propriul nostru teritoriu”, arăta Hrușciov, angajat, în acea perioadă, în reducerea cheltuielilor militare (*Kruschev Remembers. The Last Testament*, New York, 1976, p.252).

Potrivit mărturiei lui Mircea Oprișan, ilegalist, ministru al Comerțului Interior (1950-1951) — un ciclu de amintiri ale sale a fost transmis la „Europa liberă” — decizia lui Gheorghiu Dej de a cere în 1958 retragerea trupelor sovietice din România (prin E. Bodnăraș), urcă în 1956, cînd — deși a îndemnat pe Hrușciov să intre cu trupele în Ungaria — a fost alarmat de ușurința cu care sovieticii li înlocuiau rapid pe liderii de la Budapesta. Teama că și lui ar putea să i se îndeplinească felul, l-a făcut să se descopere „drumul spre independență”. Aceleași amintiri ale lui Mircea Oprișan explică și conduita lui Bodnăraș, care și-a asumat riscul demiterii în cazul în care Ilrușciov ar fi refuzat retragerea trupelor sovietice (se convenise ca, în acest caz, demersul lui pe lângă Ilrușciov să fie prezentat ca o inițiativă proprie fără aprobarea conducerii de partid).

Pentru teza lui Gheorghiu-Dej „Noi nu avem pe cine reabilita” (p.430 și urm.), autorul ar fi găsit informații de cel mai mare interes în articolul lui Gheorghe Haupt, *La genèse du conflit soviéto-roumain*, „Revue française de science politique”, August, 1968 (Deosebit de revelatoare relatarea adunării de partid în care a fost prezentat raportul delegației române, condusă de Gheorghiu-Dej, participantă la Congresul al XX-lea al P.C.U.S.)

Cartea lui Victor Frunză este un început, pe care autorul, precum și alți politologi și istorici vor trebui să-l continue neîntrerupt.

Florin Constantin

LUCHIAN DEACONU, *Momente din epopeea făuririi statului național unitar român*, Edit. Scrisul Românesc, Craiova, 1988, 263 p.

Carlea, rod al unei minuțioase cercetări arhivistice, înmănunchiază un abundent material informațional, cu numeroase elemente de detaliu inedite; avînd o prezentare grafică de calitate, a fost structurat în 5 capitole, conține variate imagini fotografice, abrevieri, un indice general, numeroase note precum și ca anexă are atașate diverse documente, fapt care-i amplifică valoarea.

După cum menționează autorul în cuvînt înainte „ne-am aplecat asupra paginilor încă nescrise ale contribuției hotărîtoare a înscelor populare la reîntregirea neamului din dorința de a restitui conștiinței contemporanilor noștri, fapte de arme și nume de eroi peste care timpul a așternut colbul uitării, de a reda patrimoniului prezentului și viitorului pagini memorabile de nestînsă și ardentă dragoste de țară”. În continuare precizează „am abordat acest moment crucial al luptei pentru împlinirea țelului suprem de eliberare și unire cu Țara a străvechilor teritorii românești aflate sub dominația străină, cu sentimentul necesității readucerii în contemporaneitate a celor care au asigurat — de prea multe ori prin jertfa supremă — prezența neîntreruptă, dinamică și demnă a poporului român în istoria Europei și a lumii, cu convingerea că imensele sacrificii ale luptei pentru unitate, independență și progres nu trebuie uitate niciodată”.

Capitolul I: *Un popor, o conștiință, un ideal*, face o incursiune sintetică de-a lungul frământărilor noastre istorii. Se menționează că „Marele act istoric de la Alba-Iulia a însemnat idealurile și acțiunea poporului nostru care de milenii, la Dunăre, Carpați și Marea Neagră a trăit, a muncit și a luptat pentru a exista unit liber și independent”.

Capitolul al II-lea *Treceți batalioane române, Carpații* are un titlu semnificativ. Sint prezente succint (*poate prea concentrat*) momente importante din extrem de dificila campanie a anului 1916, în care armata română, înfruntînd forțe inamice dispunînd de o covârșitoare superioritate numerică și în ce privește dotarea, a luptat cu eroism dus pînă la cele mai înalte cote, în cadrul repelierilor succesive, apărînd cu dîrzenie pămîntul strămoșesc.

Un spațiu larg a fost acordat acțiunilor eroice și îndrăznețe întreprinse de Grupul Cerna în sectoarele în care a acționat potrivit misiunilor încredințate precum și pe timpul retragerii executată cu extrem de multe dificultăți în spatele frontului inamic (între 10/23 noiembrie — 23 noiembrie/6 decembrie 1916).

Cu evident relief se detașează paginile redată din manuscrisul *Însemnări zilnice* ale sublocotenentului C.I.Năvrile, care a redat unele aspecte inedite, contribuind substanțial la recompunerea cu detalii a atmosferei specifice frontului din sectorul respectiv, dramatismul unor lupte precum și înaltul spirit de sacrificiu de care au dat dovadă ostașii și gradații în grelele încercări prin care au trecut.

La pag. 31 este redată fotografia Generalului erou Ion Dragalina (grav răniț la 12/25 octombrie 1916 în luptele de la Jiu, evacuat la București, unde a murit în spital la 24 octombrie/6 noiembrie 1916). Ar fi fost indicată atașarea și a fotografiei primului general erou al armatei române din campania anului 1916, General de brigadă David Praporgescu, comandant al Corpului 1 Armată român, căzut la datorie pe timpul de luptă, pe meleagurile Olteniei (în sectorul Coți pe Valea Oltului, la 30 septembrie/13 octombrie 1916).

Capitolul al III-lea; *Sub povara pumnului de fier al ocupațiilor* evidențiază prin intermediul unor documente ale vremii precum și a datelor prezentate în diverse studii și lucrări de specialitate, măsurile restrictive luate de trupele Puterilor Centrale pe teritoriile ocupate. Este menționat faptul, cunoscut din literatura de specialitate, dar susținut de o amplă documentare, că administrația militară de ocupație a urmărit deliberat exploatarea nemiloasă a tuturor resurselor, valoarea pagubelor materiale ajungînd „la cifre astronomice” (estimate la 72 de miliarde lei aur, care a fost doar în parte recunoscută de către Comisia de reparații — adică „suma de 31.099.853.761 lei”). Se arată în continuare că efectul jafului și rechizițiilor practicate de ocupanți „s-a repercutat dureros asupra condițiilor de muncă și viață a tuturor locuitorilor din teritoriul cotoptit”. Din diverse documente sînt redată aspecte zguduitoare, relevînd drama pe care o trăia populația înfometată. Astfel „strigătele de foame și durere ale maselor populare românești din teritoriul cotoptit au rămas înscrise în filele istoriei ca veritabile acte de acuzare la adresa imperialismului german, austro-ungar, inovate de suferințele provocate poporului român în anii 1916—1918”.

Este semnalată și practica internării de ostatici în lagărele înființate la Tismăna și Săveni. De asemenea sînt menționați numeroși eroi din rîndul populației civile, care au fost executați de autoritățile dușmane de ocupație pentru diferite motive.

Evident, aceste măsuri represive și abuzive luate de inamic în teritoriile cotozite, redade sintetic în carte, au generat o amplă opoziție, fiind redade diverse detalii în capitolul al IV-lea intitulat: *700 de zile de rezistență eroică în spatele frontului*.

Ultimul capitol (al IV-lea): *Poporul român renaște întreaga libertate și independență*, prezintă extrem de concentrat unele momente de majoră importanță prin care a trecut țara la finele anului 1918.

Sînt menționate prin intermediul documentelor, anumite abuzuri săvîrșite de inamic pe timpul retragerii. De asemenea sînt exemplificate acțiunile de rezistență ale populației din zona cotozită, aspecte referitoare la urmărirea inamicului de către armata română precum și remarcate entuziasmul și modul deosebit cum a fost sărbătorită eliberarea unor localități, prin impresionate demonstrații de stradă (ex. 9/20 noiembrie 1918 la Caracal; 21 noiembrie/4 decembrie 1918 la Craiova etc.).

În studiu se precizează că în perioada anilor 1916—1918, la cei 335.000 de ostași români morți și dispăruți în timpul războiului de reîntregire, se adaugă „jertfa celor peste 650.000 de civili care au pierit în acei

ani”, cifre impresionate de mari dacă se are în vedere populația țării din acei ani, constituind o mărturie revelatoare a luptei eroice a poporului român.

Desigur continuarea și amplificarea cercetărilor în direcția tematicii abordate ar putea releva și alte aspecte de detaliu, care nu ar trebui neglijate întrucît se referă la un segment de vădit interes (perioada anilor 1916—1918) din istoria patriei noastre. Aportul, suferințele și eroismul de care a dat dovadă generația sacrificiului total „în anii 1916—1918, trebuie să fie cunoscute în plenitudine lor de toate generațiile.

Prin apariția acestei lucrări se introduce în circuitul științific o componentă de valoare și vădit interes care se atachează la ansamblul de studii și lucrări avînd caracter monografic privind participarea României la primul război mondial.

Ținînd cont de importanța temei abordate, ar fi binevenită redarea la o eventuală viitoare ediție și a unui rezumat redat în mai multe limbi străine de largă circulație, pentru ca astfel studiul să devină pe plan internațional mai accesibil.

Valeriu A. Giuran

ANNA MARIA CITTADINI CIPRI, *Meridionalismo e Azionismo nel crepuscolo sabauda*, Piero Lacaita Editore, Manduria, 1989, 300 p.

Crepusculului monarhiei de Savoia i-a corespuns în Italia o consolidare progresivă a valorilor și forțelor democrației republicane. În continuitate ideală cu acționismul risorgimental, un neoactivism postrisorgimental s-a manifestat în statul unitar italian centralizator, încercînd să conteste sub formă de antitransformism, antigiolitism și antimussolinism, discrepanțele în vederea depășirii lor în cadrele unei unități naționale globale, efective. În acționismul Rezistenței, meridionalismul a devenit instrumentul cel mai eficient de luptă democratică.

În adevăr, afirmarea forțelor democratice restituia actualitate propunerilor meridionaliste precedente, ostile soluției moderate în Risorgimento, repunînd în discuție monarhia italiană centralizatoare. Inițiativa politică era reluată energic într-o tentativă coerentă de a rezolva problemele de ordin social-economic de la identificarea programului și a finalităților acțiunii.

Totalitatea aspectelor realității și vieții meridionale — de la ambiantul politic la cultură, la activitatea productivă, învățămînt, asistență medicală și socială etc. — va fi su-

pusă unei cercetări profunde, continue, marcate de centralitatea problemei Sudului în ansamblul național. Un mînunchi de intelecturi generos-nuțitate abordează fără menajamente sistemul centralizator și tarele lui clasice — corupție mafie, rasism, clientelism, clericalism — cu scopul declarat de a reedifica pe urmele lui Mazzini și ale aportului democratic ulterior, ordinea instituțional-politică și socială a statului, de a realiza unitatea înoraiă.

Fascismul va împieta grav asupra definirii organice a programelor acționiste, dar pe de altă parte va genera o maturizare accelerată a conștiințelor, ceea ce va servi opera de organizare capilară din Rezistență, atunci cînd Partidul Acțiunii asumă în comitetele de eliberare regionale un rol conducător în mișcarea democratică ita ană. Meridionalismul va rămîne unul din fundamentele acționismului rezistențial și postrezistențial. În Sicilia el va adopta autonomismul cu păstrarea unității naționale, respingînd poziția separatistă. Însula obține cea dintîi statutul de autonomie regională, un postacționism continuînd să opereze nemodificat în caracterele sale definitorii de libertate și democra-

ție, în special prin activitatea lui Purpura și Ramirez.

Studiile și eseurile din volum se centrează asupra inițiativelor și proiectelor celor mai notabili reprezentanți ai meriționalismului democratic de la finele secolului al XIX-lea până la perioada postbelică, pe firul unei continuități de principii, idealuri și finalități programatice cu o abundență ilustrare documentară pentru acțiunismul sicilian: Napoleone Colajanni, Giovanni Bovio, Guido Dorso, Tommaso Fiore, Gaetano Salvemini, Vincenzo Purpura, Antonino Ramirez.

Volumul reconstruiește cu scrupul atent contextul național și regional în care s-au desfășurat diversele faze ale acțiunismului și bazele sale ideologice și politice. Amplă și extrem de preciză se relevă în acest sens cercetarea rezervată Partidului de Acțiune sicilian în perioada sa constitutivă și în cele succesive, cind acțiunismul insular s-a angajat decis contra fascismului și a monar-

hiei dar și contra revenirii la tipul de democrație reprezentat de Italia prefa c'astă. Pozițiile diverșilor meriționalisti relativ la problemele dezbătute, tezele lor fecunde, sunt cercetate în raport cu viziunea lor.

Prin analiza angajată, rolul acțiunismului în lupta fascistă și în nașterea republicii italiene rezultă clar ca o expresie remarcabilă a validității patrimoniului pe care Partidul Acțiunii, un partid de intelectuali, l-a lăsat spre meditație nu doar Italiei ci, în genere, Europei democratice. Teze fundamentale, definitorii, ale programului său, precum instituțiile republicane, laicitatea statului, reforma agrară, reforma administrativă, autonomia locală, federația europeană, ca și prestigiul acumulat în bătălia antifascistă, au caracterizat acest partid ca pe una din forțele politice italiene cele mai eficiente pînă în anii 1944–1945.

Și fan Delur anu

J. ANGEL SESMA MUÑOZ, *El establecimiento de la Inquisición en Aragón (1484–1486). Documentos para su estudio*, c. l. Fuentes históricas aragonesas, 15, Zaragoza, 1987, 255 p.

Lucrarea de față reprezintă o interesantă încercare întreprinsă de istoricul Sesma Muñoz de a aborda problemele inchiiziției dintr-un nou punct de vedere, el oprindu-se asupra introducerii acestei instituții în Aragón și folosind 200 de documente semnificative în acest sens.

Documentele pe care le folosește autorul sînt de patru categorii și anume:

a) Documente care atestă participarea regalității la instaurarea inchiiziției în Aragón în anii 1484–1486. Ele provin din Arhiva coroanei de Aragón de la Barcelona și reflectă preocupările economice și politice ale lui Ferdinand Catolic în primii ani de funcționare a inchiiziției aragoneze.

b) Documentele care se referă la participarea deputaților regatului, exponenți ai stărilor reprezentate în cortesuri, provin din *Cărțile actelor comune ale deputației*, aflate în Arhiva deputației din Zaragoza. Analiza lor arată că deputații, deși inițial au acceptat introducerea inchiiziției, și-au schimbat apoi poziția, conducind rezistența legală de apărare a drepturilor și privilegiilor regatului (fueros).

c) A treia categorie de documente reflectă activitatea desfășurată la Teruel împotriva inchiiziției de către consiliul municipal și de locuitori, atît la nivel individual, cit și colectiv. Documentele au fost extrase din *Cartea judecătorilor din Teruel*, care reprezintă un fel de anale, alcătuite de anolimi pe o durată

de aproape patru secole, și care cuprinde numele tuturor persoanelor ce au ocupat funcția municipală cea mai importantă în oraș. Aceste documente atesta mișcarea de rezistență care a avut loc împotriva numirii lui Colivera ca inchiizitor al orașului.

d) Volumul este completat cu documente de diverse proveniențe care vin să întregască imaginea oferită de celelalte surse și se referă la acțiunile și intervențiile unor persoane sau instituții afectate de politica regală cu privire la inchiiziția aragoneză. În primul rînd este vorba de cîteva documente papale care au constituit baza juridică a introducerii inchiiziției în Aragón, ca de altfel în întreaga Spanie. O altă categorie se referă la funcționarea tribunalului inchiizitorial spre exterior, adică incidența sa asupra societății. Apoi alte cîteva documente au în vedere schimbul de informații dintre tribunalele din Zaragoza și Teruel, modalitățile de reprimare și activitățile economice rezultate din confiscarea averilor celor condamnați. În fine, este folosită și o listă cu numele celor care au fost victimele primului autodaf de la Zaragoza (iunie 1485).

Pe baza acestor documente care, după cum se poate vedea, urmăresc cîteva direcții bine determinate, autorul, în studiul introductiv al volumului, încearcă să ofere o nouă imagine asupra inchiiziției spaniole plecînd de la interpretarea și reinterpretarea documentelor celor mai importante, și lansînd, în ace-

lași timp, idei și ipoteze noi, care merită a fi luate în discuție.

Astfel, Sesma Muñoz arată de la început că, în ciuda numeroaselor studii asupra inchiziției spaniole, cercetarea istorică se află încă departe de a clarifica toate aspectele activității ei, deoarece istoria acestei instituții este o temă complexă care poate și trebuie să fie abordată din mai multe puncte de vedere. După părerea sa inchiziția este o problemă religioasă, dar mai importantă decât aceasta sînt aspectele politice, instituționale, juridice, sociale și economice care afectează direct mentalitățile și cultura. Ea, ca organ de control social, a funcționat mai bine de 350 de ani, ceea ce înseamnă că a străbătut societăți și situații foarte diferite, făcînd astfel inutilă orice încercare de uniformizare și de globalizare a studiilor care o privesc. În același timp, ca instrument al puterii politice, ea apare aproape simultan în mai multe locuri, adaptîndu-se unor interese deosebite, de multe ori chiar opuse.

De asemenea, este subliniat faptul că inchiziția nu trebuie considerată ca o structură unitară de lungă durată, ci ca o succesiune de răspunsuri la o aceeași problemă care se schimbă, impuse de o putere aflată în situații diferite, în care etapele succesive nu pot fi descoperite prin cuantificarea activității, nici prin descifrarea obiectivului principal urmărit și cu atât mai puțin prin evoluția structurilor organizaționale și funcționarea lor. Activitățile sale sînt impuse din afară, din lumea care o înconjoară și-i dau impulsul vital de care are nevoie, adică de la puterea care o utilizează pentru a-și apăra interesele sale de clasă dominantă.

Această situație duce, după părerea autorului, la o fragmentare a studiilor, la lipsa posibilităților de a extrapola concluziile și la necesitatea analizării aprofundate a inchiziției în fiecare etapă a evoluției ei istorice. Din acest punct de vedere foarte important este tocmai momentul apariției ei, care canalizează o tensiune deja existentă și constituie nu numai un punct de plecare, ci și un punct de sosire.

Inchiziția apare la sfîrșitul secolului XV fiind introdusă de Regii Catolici, care adoptă această hotărîre de pe pozițiile de campioni ai apărării religiei, dar pentru care ordinea religioasă se confundă cu cea politică, ei fiind convinși de imposibilitatea creării unei societăți coerente fără o unitate de credință. Aceasta începe să fie folosită ca principal element de opoziție față de profundele transformări ideologice ale epocii, dar utilizarea ei în această direcție o transformă într-o forță politică și de control social, rămînînd așa pînă la desființarea ei în 1820.

După ce face aceste considerații de ordin general cu privire la inchiziție, sugerînd în

același timp noi mijloace și metode de investigare științifică a acestei instituții, Sesma Muñoz se oprește asupra problemei speciale a introducerii ei în Aragón.

El consideră că introducerea, aproape simultană, a inchiziției în Castilia și Aragón demonstrează faptul că Regii Catolici aveau de înfruntat situații similare în ambele regate, situații care puteau amenința unitatea dinastică realizată după atîtea eforturi.

Introducerea inchiziției în Aragón a deschis însă o etapă de gravă confruntare între Ferdinand și regatul său, stările reprezentate în cortesuri inițind o puternică apărare a privilegiilor lor. Motivele lui Ferdinand, deși au fost și de natură religioasă, au fost în primul rînd de natură politică, el urmîrind să-și întărească controlul asupra regatului. Din această perspectivă se poate înțelege, după opinia autorului, de ce inchiziția a fost introdusă în primul rînd la Zaragoza și Teruel. Este sigur că la Zaragoza a fost introdusă de la început deoarece acest oraș era capitala regatului. Dar de ce și Teruel? Aici motivele sînt de natură politică clară, cele religioase fiindu-le subordonate. Teruel era capitala singurei regiuni aragoneze care se conducea după un fuero propriu cu o lungă tradiție și apărat cu strășnicie, ceea ce îi confera o independență juridică și o personalitate privilegiată imposibil de controlat de la Zaragoza de către instituțiile generale ale Aragonului. Dacă dorea să domine complet teritoriul aragonez și întregul său sistem juridic Ferdinand trebuia să acționeze simultan la Zaragoza, capitala regatului, și la Teruel. Aceste considerații explică cel mai bine dimensiunea eminamente politică a introducerii inchiziției în Aragón.

Semnificativă în acest sens este și aprecierea autorului că cea mai importantă cauză a eșecului opoziției aragoneze s-a datorat faptului că în fruntea ei se aflau clasele dominante care, pentru păstrarea propriilor privilegii și avantaje, au acceptat, în cele din urmă, politica regalității. Demn de remarcat este și faptul că Ferdinand a utilizat, ca o armă foarte importantă pentru triumful politicii sale, informația și propaganda. O foarte bună rețea de adunat și răspîndit informații a permis crearea în regat a opiniei că Teruel va ceda la presiunile regalității, ceea ce a influențat negativ și rezistența din alte zone.

Ultimele documente ale volumului arată rezultatul imediat al triumfului regal. Creșterea aparatului represiv, creșterea personalului însărcinat cu diferite investigații, încorporarea masivă a funcționarilor castilieni în posturile fundamentale, instrucțiunile din ce în ce mai centralizatoare transmise organelor locale, activitatea frenetică a unei mașinării dotată deja cu întreaga sa putere și hotărîră să-și îndeplinească obiectivele.

Într-un timp foarte scurt inchiziția s-a extins și în restul orașelor aragoneze cum ar fi : Huesca, Calatayud, Barbastro, Tarazona, etc. Așa-numitele autodafeuri, confiscări de bunuri, macabrele ceremonii ale exhumării și incinerării cadavrelor celor condamnați după moarte au început să răspîndească groaza și repulsia printre locuitorii regatului.

Din toate cele expuse pînă aici se poate trage concluzia că documentele cuprinse în acest volum, printre cele mai importante de acest gen, permit printr-o minuțioasă analiză, științifică, crearea unei noi imagini asupra

inchiziției spaniole, în general, și asupra cele aragoneze în special. Studiul introductiv al lui Sesma Muñoz îndeplinește tocmai această misiune și, poate, cea mai interesantă încheiere a sa este aceea că inchiziția a fost introdusă în primul rînd din motive politice și nu religioase, religia avînd în acea epocă rolul unei ideologii menită să servească interesele politice interne și externe ale monarhiei spaniole.

Euren Denize

**** „ANNALES DE DÉMOGRAPHIE HISTORIQUE”, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1986, 525 p.**

Anuarul — cea mai importantă publicație de profil din lume — este, fără îndoială, cunoscut de istoricii noștri. Despre unele volume anterioare, la ședințele Laboratorului de Demografie Istorică s-au prezentat recenzii, unele de-acum apărute¹. Publicația a interesat în mod firesc, căci spiritul ei este acela al „Annales: Economies, Sociétés, Civilisations”, al căror titlu îl și reia în mod simbolic. Este editată de Société de Démographie Historique, în fruntea căreia s-au găsit și se găsesc spirite alese: Marcel Reinard (1962—1964), Pierre Goubert (1965—1968), Louis Henry (1969—1972), André Armengaud (1973—1977), Jean-Noël Biraben (1978—1981), Jacques Dupâquier (1981—1984); Guy Cabourdin (1984—1987); din 1987 — Jean-Pierre Bardet. Revista este condusă de J. Dupâquier (director pînă în 1988, cînd funcția a fost transmisă prof. G. Gabourdin) și Jean-Pierre Poussou (redactor șef pînă în 1987, cînd funcția a revnit prof. Alfred Perrenoud).

Volumul pe 1986 este divizat în șase secțiuni: 1. Demografia istorică în America Latină (p.5—112); 2. Varia (p.113—272); 3. Studii și cronici de demografie istorică a țărilor scandinave (p.273—375); 4. Cronică (p.377—406); 5. Document (date despre demografii J.Körösy, 1844—1906; p.407—438); 6. Recenzii (asupra a 30 de lucrări; p.439—525). Un grup de articole se referă la realizările recente și la stadiul actual al cercetărilor în diferite țări și zone ale lumii: America Latină (A.Bideau, H.Perez Brignoli, A. Pilatti Balhana, p.7—10, 393—406), țările scandinave (Sølvi Sogner, M.Terrisse, p.275—324, 467—471) și U.R.S.S. (H. Palli, p.379—391); se face și o interesantă analiză a cercetărilor pe plan mondial (A. Perrenoud, *Où va la démographie historique? Analyse de contenu de la „Bibliographie Internationale de la Démographie Historique”*, p.251—272). Solicităm însă îngăduința cititorului de a nu da detalii intra în această inprivință, întrucît datele de bază le-am integrat într-un studiu de mai largă respi-

rație (*Demografia istorică în lume la sfîrșitul de mileniu*), care se publică aparte.

Nupțialitatea este cercetată în Paranà (Brazilia), în sec. XVIII—XX (J.A.Cardoso, S.O. Nadalin, p.11—27); se urmărește sezonabilitatea fenomenului: frecvența pe luni și zile. Căsătoriile sclavilor din regiunile Sao Paulo și Paranà ale acleiași țări, la 1830, preocupă pe I. Del Nero Da Costa și H.Gutierrez (p.49—57). Alegerea soțului/soției la Amsterdam, la începutul veacului XIX se tratează de către H.A. Diedricks (p.183—194). *Fertilitatea (fcondit)* este în centrul atenției lui H.Perez Brignoli, care investighează localitatea San Pedro del Mojón (Costa-Rica) în anii 1871—1936 (p.59—79); R.Salinas-Mesa se apleacă asupra unei întregi țări, Chile, în sec. XVIII—XIX (p.103—112).

Comunitățile de rudenie sînt studiate în mai multe rînduri. P.Krishnan face o introspecție a registrului de la St.Mary's Metropolitan Church (catolică) din statul Kerala (India), la 1893, pentru a defini structura de familie și de menaj a celor 517 gospodării înregistrate (p.215—275). Arlette Higounet-Nadal dă o notă de lectură asupra Anne-Marie Landes-Mallet, *La famille en Rouergue au Moyen-Âge (1269—1345). Étude de la pratique notariale*, Publications de l'Université de Rouen, 1985: se evidențiază contracte de asociere (socii) între frați și cumnați, mai ales la sate, mai rar printre medici și juriști; se constituie fraterne, numite în alte regiuni *frèrèche*, *fratrescha*, *affairement* (p.490—491). Cei ce parcurg aceste pagini se pot arăta mai interesați de alte două cercetări.

A. Bideau („Université de Lyon II”), G. Brunet și H. Plauchu („Institut Européen de Génomutations”), *La dynamique des structures familiales à Chezery-Forens (Haute-Jura) de 1856 a 1911* (p.133—154). Sintetizăm două tabele de aici (p.138, 139), pentru a comunica tipologia menajelor (*Tabelul*), elaborată de Peter Laslett de la „Cambridge Group for the History of population and

¹ 1980: A.Busuiocanu, în „Revista de istorie”, 35, 11, 1982, p.1269—1274; 1981: D.N.Pienaru, *ibid.*, 37, 3, 1984, p.294—298; 1982: Șarlota Solcan.

Social Structure"². Importanța ei este apreciabilă pentru pătrunderea structurii comunităților de rudenie într-o anumită populație, la un moment dat; valoarea sa de instrument

de lucru ni se pare a crește prin adăugarea unei dimensiuni istorice, adică a înțelegerii mobilității seculare a sistemelor parentale³.

Tipologia menajelor în mai multe comune din Franța și Anglia, 1836—1881

Categorii de menaje	A		B	C	D	E
1. Solita	11,6	1	14,7	10,0	3,8	2,0
2. Fără structură familială	4,0	2,7	4,9	5,0	1,6	4,0
3. Simple	60,1	4,0	58,5	58,0	52,9	81,0
4. Lărgite	18,5	5,5	17,0	12,0	16,4	12,0
5. Multiple	5,8	6,6	4,9	15,0	25,3	1,0
Total	100	—	100	100	100	100

A = Chezery-Forens, 1856; B = Esparros, 1881 (A. Fauve-Chamoux, 1974); C = Bessède, 1856 (A. Fine—Souriac, 1978); D = Trei parohii din Limousin, 1836 (J. → C. Peyronnet, 1978); E = Bilston, 1861 (P. Laslett, 1974).

1: a) Văduvi; b) Celibatari sau cu statut conjugal nedeterminat.

2: a) Corezidenți înrudiți (frați și surori); b) corezidenți în alt mod atașați; c) indivizi fără legături aparente;

3: a) cupluri căsătorite; b) idem cu copii; c) văduvi cu copii; d) văduve cu copii.

4: a) menaj ascendent; b) descendent; c) colateral; d) ascendent și colateral.

5: a) nucleu secundar ascendent; b) idem descendent; c) nuclee laterale; d) comunități fraterne; e) altele.

a Număr de indivizi de menaj (exclusiv servitorii).

F. Chacon Jimenez, J. Hurtado Martinez, M. Rodriguez Soler, R. Sancho Alguazil, T. Vimal Gomez, *Contribution à l'histoire de la famille dans les pays de la Méditerranée occidentale, 1750—1850* (p. 155—182). Se dă analiza critică a unor cercetări anterioare, subliniindu-se necesitatea unor multiple cercetări regionale pentru a clarifica particularitățile locale; sistemele și subsistemele determinate trebuie studiate în relație cu zone economice precise și grupuri sociale bine caracterizate. Se abordează situația unui grup de localități din regiunea Murcia (sud estul Spaniei) în a doua jumătate a sec. XVIII și prima jumătate a celui următor, ceea

ce duce la concluzii importante. În analiza familiilor trebuie inclusă și cea a sistemului de moștenire, cea a comportărilor în momentul ascensiunii la rolul de șef de familie (după structurile de vîrstă, activitatea economică și grupul social), cea a pierderii de indivizi în grupul de rezidență (prin mortalitate, migrație, nupțialitate), cea a relațiilor de rudenie de dincolo de grupul domestic. Comportările sînt net diferite la agricultori, oameni ai puterii, zilieri, grupuri sociale mai puțin favorizate. Studiul lasă o puternică impresie.

Mobilitatea spațială este prezentată cu referire la două grupuri sociale: zidarii din

² P. Laslett, *Introduction: the History of the Family*, în *Household and Family in Past Time*, ed. P. Laslett, R. Wall, Cambridge University Press, 1972, p. 28—46 (vers. fr.: Antoinette Chamoux, în „Annales E.S.C.”, Paris, 27, 4—5, 1972, p. 847—872).

³ L. Roman, *Populația Țării Românești în secolele XIV—XV*, în „Revista de Istorie”, 39, 7, 1986, p. 670, Tabel 2. Este mai lesne în felul acesta să se preintîmpine oarecare tentații spre interpretări anistorice (J. Hajnal, *European marriage patterns in perspective in Population in History. Essays in Historical Demography*, ed. D.V. Glass, D.E.C. Eversley, London, 1965, p. 101—143; A. Burguière, *Pour une typologie des formes d'organisations domestiques de l'Europe moderne (XVI—XIXe siècles)*, în „Annales E.S.C.”, 41, 3, 1986, p. 641—644 — alte elemente tipologice formulate de J. Hajnal și P. Laslett, precum și tipologia propusă de autorul articolului).

Haute-Marche în sec.XVIII (Marie-Annie Moulin, p. 227—233) și mica nobilime din Haute-Bretagne în epoca modernă (M. Nassiet, p.235—250). *Mortalitatea* episcopilor latino-americani în veac. XVII—XVIII este tratată de H.Gutierrez (p.29—39). Mai multe aspecte de demografie veche rezultă din cercetările referitoare la: câteva parohii din Guatemala în 1813 (J.Floudaille, p.41—48), regiunea Paraná (Aliva Pilatti Ballhana, p. 81—102), orașul Chester în 1547—1728 (N. Aldridge, p. 115—131), Norvegia medievală (Sølvi Sogner, p. 353—359).

În viu interes vor stârni, desigur, investigațiile de demografie diferențială, întinlă și mai sus (F. Chacon Jimenez et alii despre Murcia Spania), u. a. din direcțiile cele mai înaintate în demografia peicadei preindustriale. B. Garnot (*La fécondité des classes populaires à Chartres au XVIIIe siècle*, p.195—214), reconstituind familiile din trei enorii ale orașului, stabilește că reducerea fertilității și lăsarea copiilor pe seama drcilor s-a produs în mod înegal în diverse grupuri sociale. M.Terrisse (*Reconstitution des familles en Scandinavie*, p. 325—352), relaând rezultatele obținute acolo în ultima vreme, evidențiază investigația condusă de Sølvi Sogner (1979, 1984) cu privire la nouă pa.ohii norvegiene (peste 2000 de familii) în sec. XVII—XIX: se realizează o introspecție pe categorii (lărani bogați, lărani săraci, taictori de lemne în păduri, mineri), din care rezultă că straturile sociale mai avute se caracterizau printr-un număr mai mare de copii. Încă în 1753, englezul Robert Wallace afirma că sărăcia nu putea fi prolifică⁴. Ancheta asupra realităților irlandeze a demonstrat că mizeria nu era, așa cum susținea Malthus, direct proporțională cu numărul populației, ci tocmai invers⁵. La mijlocul veac. XVIII, în trei comune din Bas-Quercy, la cei bogați fertilitatea era mai înaltă; cînd ea începu să scadă (ca și în general în Franța, datorită difuzării tot mai largi a practicilor contraceptive) în a doua jumătate a secolului, reculul în satele notate se dovedea mai lent la lăranii săraci, astfel încît cu începere din anii 1820 ei erau cei cu o fertilitate mai puternică⁶. Pe baza sta-

tisticilor din 1839—1851, G. Barițiu desprindea concluzia că satele iobăgite din Transilvania, comparativ cu cele libere din aceeași provincie, aveau o fertilitate mai redusă, datorită opresiunii feudale⁷. Un studiu, efectuat la semnatarul acestor rînduri, în 10 sate din jud. Dimbovița pe baza catagrafiei din 1838 (1027 de gospodării cu 3865 de indivizi) și care se va publica în alt loc, dovedește că, dacă cele opt pături sociale desprinse le dispunem, după numărul de copii pe menaj, în ordine descrescîndă, aflăm de fapt, cu puține și explicabile excepții, structura vremii, de la virful și pînă la baza piramidei sociale. Pare astfel a se contura, treptat-treptat, concluzia că, în lumca rurală europeană, în perioada anterioară revoluției industriale, cel mai mare număr de copii se găsea în grupurile sociale cele mai asigurate sub aspect material, iar cel mai mic în cele de condiția cea mai modestă. Începe deci a se defini un nou aspect al teoriei mecanismului autregulator, elaborată de Jacques Dupâquier și făcută publică începînd din 1971. Sub același aspect al demografiei diferențiale sînt de văzut și p.361—375, 505—505, 500—522 ale volumului ce face obiectul acestor file.

Sînt de semnalat și recenziile asupra unor cărți, importante pentru istoriografia noastră:

D. Panzac, *La peste dans l'Empire Ottoman, 1700—1860*, Louvain, 1985 (J.-N.Biraben, p.499—505): J.D.Post, *Food Shortage, Climatic Variability, and Epidemic Disease in Preindustrial Europe. The Mortality Peak in the Early 1740s*, New York, 1985 (M.Lachiver, p.513—515).

Încheiem consemnările de față, dedicate unui volum de-o mare bogăție în domeniul demografiei vechi, pentru a glosa pe cîteva aspecte ale unei chestiuni de demografie istorică. Printre problemele esențiale ale investigațiilor din America Latină se găsesc și acestea două: a) populațiile amerindiene, catastrofa demografică ce s-a abătut asupra lor în veac. XVI și la începutul celui de-al XVII-lea; b) sosirea valorilor de populație europene, metisaajul și aculturația, răsrîngerea lor în comportamentul demografic (A. Bideau, P. Brignoli, *La démographie historique en Amérique*

⁴ J.Fréville, *Mizeria și numărul, I.Sperietoarea malthusianistă*, E.S.P.L.P., București, 1957, p.138.

⁵ Th. Sadler, *Ireland, its Evils and their Remedies*, 2nd ed., London, 1829 (apud K. Marx, Fr.Engels, *Opere*, vol.23 Edit. Politică, București, 1966, p. 710, n.186a).

⁶ J.-Cl.Sangoi, *Démographie paysanne en Bas-Quercy (1751—1872), familles et groupes sociaux*, Editions du C.NRS, Paris, 1985 (M.Lachiver, *Compte rendu*, în „Annales E.S.C.”, 41, 3, 1986, p.703—704.)

⁷ I.I.Adam, I.Pușcas, *Izvoare de demografie istorică, II. Secolul al XIX-lea — 1914. Transilvania* (contribuție: Gh.Socol), București, 1897 (Direcția Generală a Arhivelor Statului), p.270. În anii 1850—1870, în Transilvania, Banat, Crișana, și Ungaria fertilitatea începe de-acum să apară invers proporțională situației materiale a familiilor: I.Slaviei, *Opere*, XIV, ed.C.Mohanu, D.Vatamaniuc, Editura Minerva, București, 1987, p.204—205, 443.

Latine: à la découverte d'une problématique spécifique, p.7 10)⁸. Chestiunile pot fi și în atenția cercetătorilor din alte zone ale planetei, unde proeece înrudite au avut loc într-o perioadă oarecare a istoriei proprii. Și aceasta pentru că cele petrecute în America de Sud și Centrală cu începere din sec. XVI a avut proporții neobișnuite, dar și pentru că informația conservată (inclusiv în arhiva vie a vieții actuale a societăților locale) este — sub anumite aspecte — bogată. Nu ne va fi oare și nouă de folos, în vederea aprofundării procesului formării poporului român? Trei demersuri sînt imaginabile pentru investigarea principalei probleme a istoriei noastre vechi:

a) Folosirea materialelor contemporane (literare, arheologice, epigrafice, numismatice), confrunțate cu întreaga evoluție precedentă a populației daco-geto-moesice. Este orientarea esențială a cercetării românești, care a dus — și va continua, nelendoielnic, s-o facă și în viitor — succese esențiale.

b) Perspectiva medievalo-modernă românească, ceea ce pînă de curînd nu s-a luat în

considerare decît în mod pasager. Este motivul pentru care s-a propus confruntarea evoluției ceteilor (și în general a tipurilor și formelor comunităților de rudenie) la noi în sec. XIV—XVIII cu totalul cunoștințelor asupra mileniului I și asupra începutului celui de-al II-lea e.n.; mai ales cu această destinație se elaborează teoria variabilității așezărilor umane⁹.

c) Demersul comparatist. Mai multe lucrări asupra formării poporului român au luat în considerare specificul proceselor sinulare din alte arii romanice europene, dar încă n-am întîlnit o serioasă analiză comparatistă de acest gen. Nu va fi ea oare benefică, în cazul în care va atrage în orbită nu numai regiunile continentului nostru, ci și acela latino-american? Acolo, literalmente în fața ochilor istoricului, se desfășoară, precum într-un laborator, proeece adînc înrudite cu cele ce-au avut loc pe meleagurile noastre cu un mileniu și jumătate mai devreme. Și ceea ce încă nu înțelegem din resorturile intime ale celor săvîrșite aici ni s-ar putea dezvălui prin descifrarea celor de acolo.

Louis Roman

„HISTOIRE & MESURE”, un nou periodic al cercetării interdisciplinare

Dezvoltarea impetuoasă a informaticii în ultimii douăzeci de ani, accesul din ce în ce mai facil la ordinator au permis și istoriei o mai intensă utilizare în cercetare a cantitativului, a măsurii. Edificatoare în acest sens sînt activitatea laboratoarelor și numeroaselor periodice de profil („Quantum”, „Computers in the Humanities”, „Historical Methods Newsletter”, „Histoire moderne et contemporaine informatique”, „Archéologues et ordinateurs”, „Le Médieviste et l'Ordinateur”).

Editată din 1986 sub egida prestigiosului Centre National de la Recherche Scientifique, din Paris, și avînd în consiliu științific nume de prestigiu ale domeniului ca Paul Bairoch (Universitatea din Geneva), Roderich Floud (Universitatea din Londra), Jean-Claude Gardin (CNRS, Paris) sau Bô Ohlmgren (Universitatea din Upsala), „Histoire & Mesure” este în primul rînd o revistă de istorie ce se vrea tribună internațională pentru problemele legate de constituirea băncilor de date, a eșantioanelor, pentru alegerea celor mai potrivite proceduri din informatică și statistică, sau a metodelor fizice și chimice de măsurare și interpretare

a rezultatelor, pentru modelarea fenomenelor istorice și, în general, pentru alte atitea întrebări ce se ridică cu acuitate azi în istoria cantitativă.

Istoria poate folosi metodele specifice altor științe numai în măsura în care acestea îi sînt cu adevărat pertinente.

„Histoire & Mesure” este deschisă tuturor specialiștilor noului domeniu interdisciplinar a cercetării științifice, fiind un factor de progres prin promovarea confruntărilor de idei, schimbul de opinii și sugerarea de soluții în cercetarea cantitativă a istoriei.

Cu dorința de a semnaliza specialiștilor noștri utilitatea evidentă a frecventării noului periodic, menționăm că rubricile permanente ale acestuia sînt: Instrumente și intervenții, Istoria măsurii, Măsura istoriei, Note și discuții.

Din bogatul sumar al numerelor ce acoperă perioada 1986—1988, m-aș opri asupra citorva din articolele și studiile care mi s-au părut relevante pentru acest nou și controversal domeniu al cantitativului în istorie.

⁸ A se vedea și „Revista de Istorie”, 31, 8, 1978, p.1489.

⁹ *Ibidem*, 40, 11, 1987, p.1131.

Jean-Philippe Genet, în studiul său *Histoire, informatique, mesure* (vol. I, nr.1, 1986, p.7—8) apreciază că, după aproape treizeci de ani de experiență acumulată, este timpul să se analizeze efectele pătrunderii informaticii în istorie. Calculatorul obligă în primul rând la o atență considerare a datelor, în sensul că băncile de date istorice trebuie organizate, potrivit unei teorii prestabilite, într-o metasursă. Abia apoi pot fi introduse criteriile obiective de evaluare cantitativă, fie că datele sînt cantitative sau calitative. O astfel de abordare a datelor implică desigur o cunoaștere a metodelor statistice și matematice de analiză, dar și a celor proprii cercetării istorice. De aici decurge necesitatea unui dialog între toți cei interesați în acest domeniu, istorici, matematicieni, programatori.

Articolul lui Gilbert Eggimann *Révolution industrielle et espace urbain: le cas genevois* (vol. I, nr.2, 1986, p.69—85) studiază efectul procesului cu care s-a confruntat Geneva, oraș conservator, pornind de la mijlocul secolului al XIX-lea: distrugerea fortificațiilor care înconjurau partea de sus a orașului, vânzarea la licitație a terenurilor disponibile și apariția rețelei de magazine și servicii noi, legate de progresul tehnologic și dezvoltarea industriei (fotografi, arhitecți, agenți de asigurare etc.).

Analiza factorială întreprinsă asupra repartiției spațiilor comerciale pe 47 de străzi ale orașului și a periferiei sale a surprins măsura în care a rezistat acestui proces structura urbană tradițională, observîndu-se astfel că vechea organizare a spațiului urban tinde să se regăsească sub forme noi.

Marie-Anne Polo de Beaulieu este autorea studiului *Panorama de la lexicométrie* (vol. II, nr.3—4, 1987, p.173—199), care răspunde la patru dintre întrebările anchetei internaționale, lansată chiar în primul număr al revistei, privind lexicometria și a-nume: motivele utilizării lexicometriei, unitățile de măsură folosite, metodele statistice și interpretarea rezultatelor.

Foarte interesant ni se pare studiul lui Hans-Jorgen Marker, *A Method for Testing Development* (vol. II, nr. 3—4, 1987, p.5—19). Adesea istoricii sînt confrunțați cu un număr insuficient de observații pentru aplicarea metodelor statistice tradiționale. Autorul, luînd ca bază pentru analiza sa date din parohiile daneze ale secolului XVII, propune și testează o metodă bazată pe regresia logaritmică într-o distribuție normală a datelor, confruntînd rezultatele cu o ipoteză istorică existentă.

Bazîndu-se pe listele nominale ale sclavilor conținute în inventarele ce s-au făcut după moartea proprietarilor de plantații, Nicolae și Marc Frisch, în studiul *Les esclaves*

de la Guadeloupe à la fin de l'ancien régime: du code noir aux codes numériques, (vol. II, nr.2, 1987, p.93—117) dispun de date privind numele, porecla, prețul, vîrsta, originea și etnia, ocupația, bolile, trăsăturile de caracter pentru un număr de 10602 sclavi.

Analiza corelațiilor, înlesnită de existența variabilei „preț”, permite stabilirea, cu mare acuratețe, a unei ierarhii a culorii acestei societăți, cit și a numeroase alte rezultate cu caracter demografic.

Articolul *Introduction à la théorie de la mesure*, (vol. III, nr.1, 1988, p.7—19), prezintă punctul de vedere al unui matematician asupra istoriei cantitative. Termeni ca „statistic”, „măsură”, „cantitativ” sînt frecvent utilizați de o manieră confuză, uneori chiar contradictorie, în științele umane. Utilizarea metodelor statistice implică construcția unui model, fie el și foarte simplu, ceea ce presupune formularea de ipoteze, analizarea și explorarea relațiilor posibile între obiectele studiate și a unui număr de proprietăți matematice (structură de ordine, distanță și spații metrice, spații topologice, spații vectoriale). Acest proces nu trebuie confundat cu măsura, ansamblul de operații distincte de analiza statistică, pe care matematicienii le-au formalizat axiomatic. Lungimi, suprafețe, greutăți și chiar probabilități sînt măsuri, avînd în comun proprietatea de aditivitate. Istoricul va folosi măsura în două moduri diferite, fie realizînd efectiv măsurători, „fizice” fie făcînd ca unei populații să-i corespundă un număr.

Jacques Beauroy reușește o imagine a stratificării societății rurale din Anglia secolului XIII, bazîndu-se pe variabile economice și socio-politice deduse din înregistrările existente pentru Heacham, așezare de marinari și țărani, în studiul *Analyse quantitative d'une seigneurie Anglaise: offices manoriaux, activités marchandes et structure sociale dans le Norfolk occidental à la fin du XIII-e siècle*, (vol. III, nr.4, 1987, p.515—527).

Nu putem încheia succinta noastră prezentare fără a aminti de primul număr tematic al periodicului „Le climat”, (vol. III, nr. 3, 1988).

În finalul lucrării sale *Historie du climat depuis l'an nul*, apărută în 1967, Emmanuel Le Roy Ladurie sugera ca experiența să fie reluată și lărgită în timp, grupînd în serii, legate între ele prin multiple corelații, zecile de mii de înregistrări climatice răsfețe conținute în texte publicate sau inedite.

Numărul tematic „Le climat” răspunde acestui deziderat al bilanțului, așîndu-se pe două direcții principale: dendrocronologia, care permite datarea cu exactitate a construcțiilor sau a operelor de artă prin studierea inelurilor de vîrstă ale arborilor și climatologia care, prin cercetarea surselor naturale sau

create de om, face posibilă reconstituirea vechilor perioade climatice.

Explicată în studiile *Pratique de la dendrochronologie*, autori Georges Lambert, Catherine Lavier, Patricia Perrier și Sophie Vincenot și *La datation par la dendrochronologie. Remarques complémentaires*, autoare Yvonne Trenard, analiza dendrocronologică este aplicată de Emmanuel Le Roy Ladurie în studiul *Les poutres du Collège*, în care rezultatele datării dendrocronologice a mostrelor extrase din grinzile de stejar de la Collège de France indică fie perioada sa de refacere (sfârșitul sec.XVIII), fie a construcției în sine (inceputul sec.XVII), fie date anterioare, ceea ce înseamnă o refolosire a lemnului.

Istoricul și climatologul au nevoie de date privind evoluția climei. Pornind de la exemplul Elveției, Christian Pfister, în studiul *Une rétrospective météorologique de l'Europe, Un système de reconstitution de l'évolution du temps et du climat en Europe depuis le Moyen Âge central*, demonstrează posibilitatea înregistrării și omogenizării tuturor surselor disponibile înainte de amplasarea stațiilor meteorologice, în sec. XIX.

Sursele pot fi de origine naturală (polen, sedimente), sau create de om. Acestea din urmă pot fi sau mărturii directe asupra evenimentelor meteorologice, sau indirecte, de exemplu însemnări asupra prezenței gheții și a dezvoltării vegetației.

Sursele scrise, foarte diverse de altfel (cronici, anale, registre, acte, jurnale), pot fi criticate în special în ceea ce privește datarea.

Alte categorii de date ar fi ploile, căderile de zăpadă, gheața de pe lacuri, dezvoltarea plantelor cultivate, volumul și calitatea producției vinicole.

Datele, acoperind perioada 1525–1863, constituie o bancă de date organizată pe decade și indici lunari, fiind extrem de folositoare altor istoricilor cit și cercetătorilor din alte domenii.

Lui Milutin Milankovitch, autorul teoriei astronomice a paleoclimatelor, îi este dedicat studiul lui André Berger și Tatimir P. Anđelić, *Milutin Milankovitch, père de la théorie astronomique des paléoclimats*.

Născută la începutul secolului al XIX-lea, teoria astronomică a paleoclimatelor a fost dezvoltată pe baze matematice de către Milutin Milankovitch, în prima jumătate a secolului XX, pentru a fi confruntată în anii 1970 cu o bază fiabilă și relevantă de date geologice.

Inginer și astronom iugoslav, născut la Dalj în 1879 și mort la Belgrad în 1958, Milutin Milankovitch și-a fundamentat teoria între 1915 și 1938. Confruntată cu aspre critici până prin anii 1960, această teorie este acum unanim acceptată.

În rubrica de „Note și discuții” a numărului tematic „Le climat” arc ca obicei, sub titlul *L'exploitation des sources narratives médiévales dans l'histoire du climat à propos d'un ouvrage récent*, ampla recenzie a lui Ezio Ornato la lucrarea *Le climat en Europe au Moyen Âge. Contribution à l'histoire des variations climatiques de 1000 à 1425, d'après les sources narratives de l'Europe occidentale*, autor Pierre Alexandre.

Editată în 1987 de Ecole des hautes études en sciences sociales și însumând 827 pagini, lucrarea pune la dispoziția istoricilor mii de observații meteorologice conservate în cronicile medievale.

Examinând prelucrarea statistică pe care autorul o realizează asupra acestor observații, se ridică o serie de întrebări privind fiabilitatea datelor provenind din sursele narative medievale și verosimilitatea fenomenelor climatice pe termen lung, astfel dezvoltate.

Într-o prezentare grafică deosebită, cu un conținut bogat și divers atît din punct de vedere al problemelor de istorie abordate cit și al metodelor utilizate, „Histoire & Mesure” se situează în avangarda publicațiilor periodice privind istoria cantitativă, creînd cititorului o imagine concludentă a tot ceea ce este mai nou în acest domeniu, susținînd, și acest fapt ni se pare cel mai relevant, eforturile îndreptățite ce se fac în întreaga lume pentru viabilitatea și utilitatea noului demers științific.

Irina Gavriliță

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sint prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sint rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimiterile intrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Colectivului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

- REVISTA ISTORICĂ
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Ostaticii în relațiile daco-romane

Țările române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea

Un voievod al Transilvaniei și înrudirile sale

Vlad Țepeș, lupta antiotomană și Veneția

Detalii privind domeniile lui Constantin Brâncoveanu voievod

Considerații privind cauzele prăbușirii Veneției

Producția și comerțul de hirtie la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea

Mărturii franceze privitoare la românii în epoca de la 1821

Unele aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848

Ecoul unor evenimente istorice românești în presa norvegiană

Oamenii de știință și viața politică a României

Cîteva considerații în legătură cu „Monstruoasa Coaliție” și durata existenței ei

Independența de stat a României oglindită în heraldica municipală

Tendințe și caracteristici ale producției agrare din România în epoca modernă

Convenții comerciale ale României cu statele din sud-estul european în ultimul sfert al secolului XIX

Ion L.C. Brătianu și reformele social-economice inițiate de el

Puncte noi de vedere privind semnificația anului 1918

Cooperația românească interbelică dintre deziderat și realități

Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de diplomația S.U.A.

Utilizarea metodelor statistice în analiza asocierii între fenomenele istorice

RM ISSO 567—630

C-DA 2479

S.C. „UNIVERSUL” S.A.

www.dacoromanica.ro

Lei 30